

GIMNÁZIUMAINK REFORMJA.

ÍRTA

Dr EMERICZY GÉZA,
TANÁR.

NYOMATOTT A VÁROS KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1867.

Nyílt levél

Főméltóságú b. Eötvös József, m. k. oktatásügyi Ministerhez!

Tisztelt Minister úr!

Hosszú, hosszú éj után jött fel valahára újra hazánk egére az alkotmányos szabadság napja.

Örömmel üdvözölte a nemzet a végetlennek látszott, kínos éj után e dicső nap keltét!

De mennél jobban fénylik az, annál tisztábban látjuk, mennyire maradtunk el a mívelt haladó nemzetektől! – Ámde a mellett az irányt is jelöli ki, melyben indulnunk kell, ha azokat utól akarjuk érni.

Fog-e ez nekünk sikerülni?

Nemzeti jólét, nemzeti nagyság és boldogság mindenkor a tettek kísérője és jutalma;– a mi legjellemzőbb erényünk pedig nem az életvidor tetterő, nem a lankadatlan munkakedv, hanem – türelem és szenvedni tudás.

Mi tanultunk tűrni, szenvedni, szenvedve ellenállani: valószínűbb művészi tökélyig vittük a szenvedő ellenállás gyakorlatát: s nagyszerű, utódainkat örök hálára kötelező is e tudományunk vívmánya. Ámde az ilyen múlt – bár a haladás útját egyengette és hogy a haladást magát lehetségessé tette – tettelegesen haladásra még sem képesít.

Nekünk pedig már most nem többé elszántan megállapodni, hanem tetteleg haladni kell.

Mit tegyünk e szorongatott helyzetben? Lemondjunk-e hazafiúi szép ábrándjainkról, vonzó, de utolérhetetlen délibáb-tüneteknek nyilvánítván őket? Lemondjunk-e, az élet nehéz feladatát úgy végezvén, mint elaggott, fásult keblű rabszolgák, mint egykedvű, életunt vándorok? Most, alkotmányos szabadságunk új tavaszán, mondjunk-e le és nyugodjunk-e meg abban, hogy „a magyar befejezte pályafutását, nincs többé mit keresnie a világon?”

Nem, azt nem tehetjük!

Tiltakozik az ellen hazánk múltja, tiltakozik minden szívverésünk, tiltakozik az erények legdicsőbbike, azon legszebb nemzeti erényünk, melynek szent neve – honszeretet!

De miért is csüggednénk el? Hiszen nyílik előttünk egy út – való csak egy, de ez biztos sikerre vezet: gyermekeink által kell elérnünk, mi általunk elérhetetlen!

Gyermekeink a haza jövője!

De ha azt akarjuk, kifáraszthatatlan ápolás, kimeríthetetlen gondviselés tárgyaivá kell őket tennünk: ébresztenünk, fejlesztenünk kell minden testi lelki tehetségüket, mert csak így jelenhetnek meg önbizalommal, diadalra való kilátással a polgárisait népek versenysíkján, harcmezején!

Zilált, feldúlt állami háztartásunk rendezésénél első és legfőbb teendőink közé tartozik e szerint: gyermekeink korszerű neveltetéséről gondoskodni, oktatásügyünket szervezni! Míg ezt nem hajtottuk végre, míg ez által nem készítettük elő azon biztos és szilárd alapot, melyre minden más nemzeti törekvésnek támaszkodhatnia kell: addig nemzeti nagy létünk hasztalan sóvárgás, hiú álomkép, mely józan öntudatra ébredéskor árnyék módra nyomtalanul eltűnik.

Hogy pedig a közoktatási ügy kellő módon csak a nemzet maga, illetőleg a nemzeti akarat életszervei által, országgyűlésünk és felelős kormányunk által rendezhető, kétséget sem szenved.

Főméltóságodnak, igen tisztelt m. k. oktatásügyi Minister úr! jutott tehát első helyen azon magasztos sors, a haza jövőjét megalapíthatni, az országot az új kor szellemében újjá teremthetni, új honalkotóvá válhatni! Igenis! Főméltóságod sokak által oly kisszerűnek tartott ministeri tárczája rejti a haza nagyságát, szebb jövőjét magában!

És a nemzet bizalommal néz Főméltóságodra, igen tisztelt Minister Úr!

Mikor a magyar hazafinak, a tett mezejéről leszorítva, legfőbb szenvedni és búsulni volt joga; Főméltóságod akkor sem emészette, mint oly sok más. fényes, sugarait az ország határán messze túllövelő, szellemi tehetségeit tétlen honfibanatban: fölkereste azon birodalmat, melyből önkényes parancs és tilalom ki van zárva, melynek határain belül erőszaknak és durva hatalomnak nincs ereje nincs hatalma: a szabad gondolat szabad országát, és lett – a szabad tolmácsa!.... Az idők megváltoztak; az uralkodó s a nemzet bizalma oly polczra állították Főméltóságodat, melyen hazájának végtelenül több lehet, mint a kor törekvéseinek pusztá Magyarázója, melyen a XIX. század uralkodó eszméit nemzeti életünk egészséges testévé-vérévé varázsolhatja át! helyen nem csupán bölcselkedhetik, hanem tehet a hazáért! – Honnét azon szép bizalom, e legszebb polgárkorona? Forrása a nemzet azon meggyőződése: hogy Főméltóság fog is tenni! hogy azon férfin, ki századát oly hüen fogta fel, a kor szellemének

irányát oly alaposan határozta meg, az idő jeleit, követelményeit oly mélyen értette meg: alárendelt, szűkkörű felfogások álláspontján túlemelkedve, a kezébe fektetett új nemzedék s avval együtt a haza sorsát a legmagasabb, legszabadabb, legüdösebb szempontok szerint, a XIX. század uralkodó eszméinek szempontjait szerint fogja előkészíteni!

S ezért a nemzet méltán bízik Főméltóságodban, igen tisztelt Minister úr!

Gymnasiumaink reformját tárgyaló jelen soraim írásánál ugyanazon eszmék, a század uralkodó eszméi, voltak vezérszavak: s épen ezért bátorkodtam Főméltóságod figyelmét ily közvetlenül e sorokra felhívni, ezen eszmék nevében bátorkodtam soraimat e nyílt levél által egyenesen Főméltóságodhoz intézni, s hiszem, hogy Főméltóságod ezen eszmék kedvéért bátorságomat elnézni és soraimat azon értelemben fogja fogadni, melyben írtam és átnyújtottam: egyedüli célom lévén mint a nemzet szerény napszámosa az újjáteremtés nagy művéhez csekély erőmhöz képest jelen igénytelen tervezettel hozzá járulni.

Ezen jó hiszemben maradtam mély és kiváló tisztelettel az igen tisztelt m. k. közoktatásügyi Minister Urnák

Nyíregyháza jul. 1. 1867.

alázatos szolgája
Dr. Emericz György,
tanár.

GYMNÁZIUMAINK HIBÁI ÉS HIÁNYAI ÁLTALÁBAN.

Lesznek, kik már magán e feliraton meg fognak ütközni. Annyiszor dicsekedtünk intézeteink tökélyeivel, annyira megszoktunk mindent, mi magyar földön terem, hibátlannak és tökéletesnek tekinteni, hogy valóban nem csuda, ha a mások véleményét vakon elfogadók serege gimnáziumainkat is az eféle intézetek utólérhetlen mintáinak nézi. Hogyan is lehetnének azon intézeteknek fogyatkozásai, melyekből m a g u n k is kikerültünk! – Az ily nézetű, nálunk fájdalom nagyon is sűrűn termő, hazafiak ellenében ki kell mondanom – mint a ki a hazafiságot nem a meglevőnek szertelen dicsőítésében, hanem fogyatkozásai felderítésében és kijavításában látom – hogy gimnáziumaink egyáltalán nem felelnek meg a kor követelményeinek, hogy ifjainkat, az ország leendő díszét-színét, nem képezik ki oly módon, mint azt hazánk jólétének, szebb jövőjének érdekében kívánnunk és várnunk keli.

Gymnáziumaink fogyatkozásait közelebbről tekinteni, s ez által a javításnak lehetőség szerint útját egyengetni – ez épen egyik főczélja e soroknak, s azért módunkban lesz erről bővebben szólnunk. Hogy pedig ily fogyatkozások *tettleg* léteznek, azt iskolai ügyeinkbe be nem avatottak is már azon egyetlen körülményből is feltehetik, hogy olvasó közönségünk, u. n. értelmiségünk, legnagyobb része tudományos dolgokban mennyire tudatlan! Politikai mozgalmakon és napi újdonságokon kívül alig érdekeltjük magunkat a tudományos kérdések által mélyebben és közelebbről, bármily fontosak és érdekesek lennének is azok. Szellemi életünk nagyjából napi lapok és tarka regények kényelmes, de célhoz nem vezető útjain tévelyeg. Tudományos folyó-irat nem kap köztünk erőre, az eféle vállalatok mindeddig csak tetemes anyagi áldozatokkal voltak fentarthatók. A kik tudományos folyó-iratot járatnak is egy ideig, azoknak is nagy része nem belső szükségből, nem

azért teszi, mert tanulmányozná, hanem – mint mondani szokták – becsületből. Önálló tudományos műveket szerkeszteni és kiadni (ha csak nem iskolai könyvek) nálunk a legszerencsétlenebb ötlet. Még komolyabb célú népszerű tudományos művek is rendszerint megbuknak, szerzőiknek a várt és tán nagyon is szükségelt jövedelem és hír-név helyett anyagi veszteséget és zsidbasztó elkeseredést okozván.

Pedig számra épen nem vagyunk szegények gimnázialis intézetekben. Ha a szám elégséges lenne üdvözülésre, nálunk a tudománynak legszebb virágzásban kellene lennie. Mert annyi gimnáziumunk van, hogy jóformán számát sem tudjuk. Nyilván való, hogy e számos gimnáziumból számos tanítvány is kerül ki, kiknek ha gimnáziumaink csak felét is tudományos életnézetnek, komolyabb tudományos törekvésnek megnyerték volna, tudományos irodalmunk nem tenghetne oly elhagyatottságban, minőben tettleg teng.

Erre közvéleményünk értelmében valaki így szólhatna: hogy tudományos irodalmunk parlagon hever, abból nem következethetni gimnáziumaink gyarlóságára. Ama körülmény abból magyarázható, hogy gimnáziumaink nem száraz tudósokat nevelnek, kik egész életüket könyvek olvasásával és tudomány-csinálással töltik, hanem életre való, gyakorlati, u. n. p r a k t i k u s embereket, – Ezen ellenvetésnél mindenesetre helyes azon utógondolat, hogy mint mindennek, úgy az iskolának és tudománynak is csak az életre és ennek becses céljaira vonatkozás kölcsönözhet fontosságot. De ha gimnáziumaink fölösleges szoba-tudósokat nem nevelnek (mi szintén még kérdés alatt áll), következik-e abból, hogy valódi gyakorlati emberekkel ajándékozzák meg a társadalmat? Ha igen, hol keressük azon gyakorlati embereket, kiknek gimnáziumainkból oly szép számmal ki kell kerülni? Hol vannak és mit műveinek, mit gyakoroltak és gyakorolnak olyast, minek alapján gimnáziumainkat életre való intézeteknek, a belőlök kikerülteket pedig gyakorlati embereknek mondhatnók? Tudni levő dolog, hogy igazán gyakorlati ember nem az, ki csak általan e világon sűrög-forog, vagy nagy bölcsen fejtegeti, mit tenne ő, ha a dolog így meg amúgy lenne, vagy ha ilyen meg amolyan helyzetbe jutna. Valóban gyakorlati ember az, ki megadott helyzetét helyesen felfogva a tetteges körülményeket a lehető legüdvösebb és legmagasabb célok valószínűsítésére felhasználja, életét és nagyrészt élvezetét a munkásságban lelve, elért célok fénypontjainál meg nem állapodik, hanem szebbeket és magasabbakat kitűzve egyre előre törekszik, „ront

vagy javít, de nem henyél.” És valóban az ilyen igazán gyakorlati ember nem is csekélybe vehető, sőt egyedül ő méltó és érdemes tagja a társadalomnak. A gyakorlati munkás ember egyetlen jóltevője embertársainak. Egyedül a munkás teremti elő vagy nemesíti mindazon feltételeket, melyekhez a jólétet, a boldogságot kötve látjuk és minden öröm és élvezet, a legegyszerűbb, legállatibb gyönyörtől kezdve fel a legnemesebb, legemberibb élvezetekig a munka közreműködése által és mellett létesül. Tisztelet, becsület és kitüntetés a munkának, még nagyobb tisztelet azon nevelő-intézeteknek, melyek a társadalomnak derék belátó munkásokat nevelnek.

Illet-e gymnáziumainkat nemzetünk ebbeli hálája? Önámítás lenne e kérdésre igennel felelni. Sőt az igazság és egy jobb jövő érdekében, bár fájó szívvel, de ki kell mondanom, hogy kevés magasabb rendű nevelő-intézet van, mely oly kevés valódi gyakorlati, munkás embert és annyi hanyag, munkakerülő, szellemi proletáriust nevelne, mint épen gymnáziumaink. Épen a gymnázialis 8 osztályt végzett hazánkfiainál találjak legerősebben kifejlődve azon nálunk oly általános hajlamot, a kész után urat játszani, a társadalmi együttélés ezer ügyes kéz fáradozása által létesített javadalmaihoz egyszerűen a magas vagy magasabb születés alapján igényt tartani, a munkát „úrhoz” nem illőnek, sőt bélyegzőnek tekinteni, s azon a föld porában fáradozókat, kiknek fejeik vagy munkájuk után kell élni, lenézni. – Nem akarjuk ezennel gymnáziumainkat avval vádolni, mintha ezen életnézetet ők oltották volna egykori tanítványaikba. De már az is elég sajnos, hogy nem voltak képesek kiirtani vagy növendékeik szellemét oly irányban fejleszteni, hogy azok az ily elavult, a kor szabadelvű szelleme által lehetlenné vált, nézetek iránt fogékonytalanokká váltak volna.

Mily kevés gyakorlati ember kerül ki gymnáziumainkból, azt évről évre növekvő elszegényedésünkben is következtethetni. Való ugyan, hogy ennek gyakorlatiatlanságunkon kívül még sok más oka is van, de a számtalan ok közt van mindég kevés számú főök, s elszegényedésünk egyik ily főoka bizonyosan az is, hogy nevezetesen értelmiségünkben hiányzik a munkához kedv és hajlam, s ez azért hiányzik belőlük, mert fiatal korukban iskoláink, gymnáziumaink nem ébresztették s nem erősítették bennök. Csak lennének képesek helyzetünk által nyújtott minden körülményeket kizsákmányolni, munkánk által a természet-adta kincsek becsét fokozni, a külfölddel szellemi és anyagi

téren sikerre való kilátással versenyezni, ha nem is gazdagodnánk meg, legalább el sem szegényednénk.

Tehát gimnáziumaink nem nevelnek sem tudományos embereket, mi tudományos irodalmunk állásából kiderül, sem pedig gyakorlatiakat, miről nemzetgazdasági s társadalmi viszonyaink elegendőképpen meggyőznek. – Az utóbbi, hogy t. i. gyakorlati férfiakat nem állítanak ki, az előbbeni után különben nagyon természetes és magától érthető. Mert tudományos és gyakorlati ember között koránt sem létezik azon ellentét, melyet oly sokan e kettő közt fenállani képzelnek. Sőt ellenkezőleg. Egyedül tudományosan művelt férfi lehet igazán gyakorlati ember. – Természetesen nem értünk itt tudományos emberek vagy tudósok alatt olyan férfiakat, minőket a közvélemény nálunk e név alatt képzelni vagy sejteni szokott, t. i. oly egyéneket, kik vagy a tudhatlant is tudni akarják, vagy mások elavult, megrozsdásodott, értéktelen nézeteit és állításait a feledés porából kiássák, kicsiszolják, és mint becses kincseket ajánlják és árulgatják, vagy olyanokat, kik éjjelnappal valamely szerencsétlen ötlet rendszeresítésén, logikai kiszákmányolásán fáradoznak, s még kevésbé olyanokat, kik amazok sisyphusi művét, mint hű tanítványai vagy kezdői, ismétlik. Hogy azon legmagasabb álláspontomat, melyről a nevelés ügyét tekintem, ez irányban is határozottan kijelöljem, még egyszer említem föl, hogy a nevelésnek és tudománynak is csak az étellel való összefüggés kölcsönözhet becsét, hogy nevelés, tudomány és igazság, mint minden más, mi létezik, az életért van, nem pedig az élet ezekért. Az olyan tudomány, melyből semmi meghatározható jó vagy haszon nem háramlik senkire, az olyan igazság, mely legalább egy-egy kínzó kételyt tudni vágyó vagy az élet titkai fölött tisztába jönni kívánó szívünkben el nem oszlat, az olyan dolgok rendszeres összeállítása, melyek magokban érdektelenek és becsstelenek, szóval mindazon u. n. magasabb rendű tudás, melynek nem örvendhet sem Isten, sem ember, csak a dolgok mélyére nem látókat ámíthatja és kábíthatja el.

Ily tudósokra és ily tudományra egyáltalán nincs szükségünk, bár – mi elég vizás tünemény! – épen eféle tudományban s tudósokban bővelkedünk. De más részt csak a kortól elmaradtak állíthatják, hogy tudósokra és tudományra egyáltalán nincs szükségünk. Inkább azt kell kívánnunk, bár minden magyar ember tudós lenne, nem ugyan könyvszerkesztő vagy újságíró, bár ezek is el kellene, hanem a maga körében tudományosan művelt ember, tájékozott és felvilágosodott mint általában az emberi

életre, s ennek feladataira és céljaira nézve, mint különösen és részletesen azon hivatásra és életpályára nézve, melyet választott.

A tudomány nem fölösleges fényűzés, nem hasznavehetlen ingyenélőknek való időtöltés vagy játékszer, minőnek azt nálunk sokan tartják; a tudomány azon egyetlenisteniség, mely minket az elveszéstől megmenthet, azon egyetlen nagyhatalom, melylyel szövetkezve a minket múltunk és lakhe-lyünknel fogva illető állást a polgárisult népek sorában kivívhatjuk magunknak, s melynek segítségével azon mindenikünk előtt kedves ábrándokat valósíthatjuk, melyeket hazánk jövőjéről, nagyságáról, fényéről táplálunk. A műveletlenség tespedés és halál; a tudomány élet és törekvés; a tudomány törvény és szabadság, művészet, ipar és kereskedés, a tudomány pénz, birtok és hatalom!

Ezek pedig oly általánosan elösmert igazságok, hogy a művelt ember előtt, mint valamely magokban világos, bebizonyíthatlan alapigazságok bebizonyításra nem is szorulnak. Hiszen csak végig kell nézni a polgárisult népek során, és helyességük kézzel fogható tények erejével ragad meg minket. Minek alapján fejlődik Észak-Amerika eddigelé nem sejtett nagyszerű mérvekben, eddigelé nem ismert gyorsasággal? Egyedül lakosainak tudományos műveltsége alapján. És nem a műveletlen, a durva és tudatlan népeknél virágozik-e legszebben szolgaság és nyomor, zsarnokság és ínség?

Ha már most a nemzeti nagylét, a nemzeti boldogság egyik főfeltétele a tudomány, illetőleg a tudományos műveltség; s ha ezen főfeltétel csak rendes és rendszeres iskolák által előteremthető, min senki kétkedni nem fog; ha végre nemcsak gymnáziumaink, de általán valamennyi nevelő-intézeteink a legnagyobb mértékben hiányosak, min még kevésbé lehet kétkedni: legelső kötelességünknek kell ösmernünk iskoláinkat rendezni és szervezni, a tudomány, műveltség és polgárisodás valódi, nem látszólagos és állítólagos középpontjaivá tenni. Az iskola-szervezés terére kell lépnünk, ezen térre kell főfigyelmünket irányozni, ha a világ előtt becsben állani, s a magyar névnek tiszteletet kivívni akarunk. Egyedül az iskolák képesek nekünk oly katonákat kiállítani, kik tenger elleneinket győzelemre való kilátással támadhatják meg; csak az iskolák képesek nekünk oly lelkesült munkásokat előteremteni, kiknek sikerülhet, mi eddig se elődeinknek, se nekünk nem sikerült, a magyar népnek a szabadnak, nagnak, boldognak nevét biztosítani!

– Iskoláink elhagyatott állapota nagyobb hátrányunkra van a világ összes reactionáriusánál és centralistájánál! – S ha igazi és őszinte szívből óhajtunk a haladás pályájára lépni, minden tőlünk kitelhető erőt kell az iskola szervezés körül kifejttenünk, mert egy 1000 éves mulasztás jóvá teendő.

Ezzel nem akarom őseinket vádolni. Ők az örökös pártusakodás s idegenekkel való háborúskodás közepette rá sem érték csendes meggondolással fontolóra venni, mi az élet s a népek igazi feladata, s hogy lehet ezen feladatot legbiztosabban, legsikeresebben megoldani. Az iskolák előttök mellékes dolgok voltak, mert örökösen a lét és nemlét kérdésének gyakorlati megoldásával kellett foglalkozniuk. Előttök a tudomány csak papnak vagy véznának való volt, s magokra nézve gyávaságnak tartották volna nagy fejtöréssel s hosszas utakon azután törekedni, mit könnyebben és egyszerűbben egy csapással, egy szerencsés kardcsapással, érhettek el. Ha elődeink jobb osztályának jobb férfiai általán a népnevelés iránt valami nézetet tápláltak, az csak annyiból állott, hogy a tudomány haszontalan hiábavalóság (mi a középkori tudomány legnagyobb részt tetteleg is volt), hogy a népnek tudományra s műveltségre nincs szüksége, hogy annál irigylendőbb állapota, minél tudatlanabb, elfogultabb, s hogy így a nagy tömegre nézve, sőt általán véve a legjobb, legczélszerűbb nevelés – semmi nevelés.

Ezek középkori nézetek, melyek ideje a középkorral együtt elmúlt. Ha ennek daczára hasonló felfogás még mai nap is sok dicső hazafi s keresztyéni emberbarátnál elősmerésben és követésben részesül, úgy ez csak a mellett tesz tanúbizonyságot, hogy köztünk is van, ki a jelenkor szülöttje, de nem fia. Az újkor igazi fia, a valódi hazafi, ki a jövőben él, ki következetes szabadelvűségben nem csak egyenlő jogot kíván minden ember számára, hanem egyenlő nevelést és műveltséget is, jól értve arra nézve, hogy minden ember képes legyen az élet igazi becsét, feladatát felfogni, s e világ örömeit a legemberibb alakban élvezni ~ az ily hazafi tudja, hogy csak a lehető legtágasabb körökben hullámzó műveltség képes a nemzetet nagygyá és boldoggá tenni, tudja, hogy csak tudomány és nevelés teszi az embert emberré, s hogy csak gondos nevelés töltheti be az élet üres edényét valódi becses tartalommal; tudja, hogy a műveltek elszaporodása nem okozza a jólét feltételeinek fogyását, hanem hogy ellenkezőleg minél számosabb a képzett és munkás államtág, a nemes életélvezet feltételei annál sűrűbben teremtetnek meg, s annál több egyes fér ezen élvezetekhez. – Nem szükséges ezt bővebben magyaráznom.

Tudományosan művelt ember kigondol és felállít egy gépezetet, mely ezer emberi kar erejét és ügyességét egyesíti magában, s így ezer egyén az anyagi munka és szükség békői alól felmentetve szellemi kiképzésének s a nemesb életélvezetnek élhet, s ha annak dacára vannak, kik a tudományos nevelés lehetőség szerinti általánosítását rászorítják, s ellene – fájdalom eddig nagyon is győztesen! – dolgoznak, úgy ez, hol az illetők eljárása öntudatos, csak azon oknál fogva történhetik, mert durva tömeg fölött legkönnyebb uralkodni, ily tömeg mellett szabad ezrek vagyonát, vérért büntetlenül elfecsérelni, míg művelt emberek egyes önzők vagy képzelt félistenek által nem egy könnyen félrevezethetők, rászédhetők nem minden további nélkül készek szeszélyből, korlátozottságból, gőgből vagy hiúságból eredő silány, vagy a közjólétnek ártalmas törekvéseket és terveket gyámolítani.

Igen is a tudomány és műveltség, illetőleg ezek teremtői és terjesztői, az iskolák, a népek életében a legfontosabb műszervek; az iskolák azon egyetlen középpontok, a melyekből a nemzetekre fény és melegség, a felvilágosodás fénye, s a boldogság melege, sugározhatik ki, s ha mi, kik mindezt jól tudjuk, mindazonáltal iskoláink elhanyagoltságán nem segítünk, a legnagyobb bűnbe, elv-, nép- és honárulás bűnébe esünk, s gondolkozó utódaink előtt mint gyáva szájhősök fogunk feltűnni, kik ott is kényelmes passivitás párnáján pihentünk, hol a legnagyobb tevékenységet kellett kifejteni, kik a haza szeretetét csak nyelvünkön hordtuk, s ott, hol tenni kellett volna, sallangos beszédeket tartottunk.

Ne átmítson senkit e tekintetben azon oly általános jelenség sem, mely szerint helyzetünk nyomása alatt szokássá vált nem annyira az iskoláktól, mint inkább a törvényektől várnia közboldogulást, a nemzeti üdvöt, sőt ezen üdvre, mint a kivívott alkotmány kimaradhatlan következményére bizton számítani. – Szó sincs róla, hogy jó törvények a nemzeti felvirágzás egyik főfeltétele ne volnának; de ne gondolja senki, hogy törvények magokban véve elégségesek állásunkon, sorsunkon lendíteni. A törvény, a legjobb törvény is holt betű, melyet csak iskolázott, művelt, munkás ember ébreszthet életre és valóságra. Csak azon segít a törvény, kimaga képes önmagán segíteni; a ki szegény, tudatlan és lomha, az a legjobb törvények mellett is, sőt talán épen a legjobb törvények folytán előbbre nem jut. Mert ha a törvény-adta feltételeket maga nem képes javára kizsákmányolni, kizsákmányolja majd más, mit mindenek előtt nekünk magyaroknak kell számba vennünk,

mert különben valamely szép reggelen arra fogunk ébredni, hogy saját hazánkban kikoptunk mindenünkből, hogy saját törvényeink, melyektől az üdvöt vártuk, rontottak meg legjobban. A ki egyáltalán semmi után nem törekszik, arra nézve körülbelül mindegy, milyen törvények által kormányoztatik azon állam, melynek tagja. N e m a t ö r v é n y boldogít, hanem ember, ki a törvényt követni és felhasználni kész és képes. Ember kell a törvényhez, embert pedig nevelni kell.

És még a szabadság! Nem boldogítólag mosolygó Isten-asszony az, kinek csak meg kell jelennie köztünk, hogy fény és jólét terjedjen körülünk: inkább tág nyílt tér, csak azokra nézve becses, kik készek és képesek e téren mozogni, haladni, versenyt futni. Csak annak válhatik a szabadság javára és üdvére, ki d o l g o z n i , i p a r k o d n i , b e c s e s c z é l o k v a l ó s í t á s a k ö r ü l f á r a d o z n i tanult. Tehát a szabadságnak is értelme, értéke és becse csak jól rendezett nevelés mellett van! – A nevelés az első és utolsó, minden törvényhozás és nép boldogítás – legalább egyelőre – valódi közép- és súlypontja, bár jól tudom, hogy jelenleg európai egyensúly, nagyhatalmi állás, s más eféle az élet s nép valódi céljával s feladatával nem csak össze nem függő, hanem gyakran merően ellentétes kérdések foglalkoztatják leginkább kormányainkat és államférfiainkat, s még sokáig is fogják foglalkoztatni. De a machiavellismus is lejárja magát, s azon percztől fogva, melyben a kormányoknak nem lesznek más céljaik, mint a népeknek, s nem fognak mást akarni, mint, mit az állam-tagok színe és dísze akar, azon percztől fogva a nevelés ügye régtől óta nem, vagy félre ösmert, vagy szántsándékosan porba tiprott jogaiba lépend vissza.

Azon reményben fogtam e sorok írásához, hogy hazánkra nézve ezen idő – megjött. Soraim mindenek előtt hazánk értelmiségét képezendő nevelő-intézeteivel, a gymnáziumokkal fognak foglalkozni, mert nézetem szerint mindenek előtt a gymnázium o k ü g y é n k e l l s e g í t e n ü n k , h a a h a l a d á s p á l y á j á r a s z á n d é k o z u n k l é p n i . A gymnáziumok nevelik az államnak azon polgárokat, kiktől a legtöbb polgártárs jóléte és előmenetele függ, kik után valamely ország becsét, állását megítélni szokták; s más részt a gymnáziumok azon intézetek, melyek középkori eszmék szerint rendeztetve és vezetettve, legtovább maradtak el a mi időnk szelleméből, kívánalmaitól.

Elmaradásuknak számos oka van. Mi itt a legfőbbeket ezen

öt szempont alatt fogjuk tárgyalni: 1., a gimnáziumba léptetett elemi tanulókról, 2., a gimnáziumi tanárokról, 3., a gimnáziumok szegénységéről, 4., a gimnáziumi tantervről, 5., a gimnáziumok felett gyakorlott felügyeletről.

Midőn pedig gimnáziumaink hibáit és fogyatkozásait elő fogjuk sorolni, ki fog derülni micsoda irányban és értelemben kell őket átalakítani és kijavítani, hogy céljuknak megfeleljenek.

I.

A GIMNÁZIUMOKBA LÉPTETETT ELEMI TANULÓSÁGRÓL.

A gimnáziumok mint közép-tanodák átveszik a tanulókat az elemi osztályoktól oly czéllal, hogy őket egyetemi, azaz: szaktudományi tanulmányra előkészítsék.

A gimnáziumok ennél fogva bizonyos követelményeket és igényeket tartanak az első osztályba léptetett tanulókhöz, s e követelményeknek nem szabad rendes viszonyok között csekélyeknek lenni. Mert az elemi tanítás, mint a műveltség és tudományosság alapvetése, tökéletesen el van hibázva, ha játékká, időtöltéssé fajul el. Annyival is inkább kell e tanításnak bizonyos eredményre vezetetni, mert az elemi tanulók nagy része megállapodik az elemeknél. – Ezen kétség kívül helyes nézetből kiindulva gimnáziumaink a felvételnél az elemi tanulótól a köv. ösmereteket és ügyességeket kívánják: tudjon folyékonyan és meglehetősen helyesen írni, ösmerje jól a beszédrészeket és anyanyelve főbb szabályait, legyen némi jártassága gondolatai írásbani és beszédbeni kifejezésében, legyen otthonos a számtan négy alapműveletében, s ezek az életben gyakrabban előforduló feladatokra alkalmazásában, ösmerje közelebbről lakhelyét, vidékét és szülőföldjét, távolabbról a földrészeket, az egyes birodalmakat s ezek nevezetességeit.

Hány egyházat vagy községet bírunk felmutatni, mely elemi osztályait oly karba helyezte volna, hogy a belőle kikerülő tanuló-ság ama igényeknek megfeleljék? A gimnáziumba az elemi tanulók sava-borsa kerül, s ezek is a tudományos kiképzésbeni elmaradás mily szomorító példányai! Alig egy harmada tud még csak nem is hangsúlyoztatva, hanem csak gépileg folyékonyan olvasni; írásuk mind szépségre, mind helyességre olyan, hogy boldognak vallhatja magát, kit az istenek olvasásától kegyelmesen meg-

óvtak; anyanyelvbeni ismereteknek s az avval összefüggő önálló gondolkodásnak vagy nyelvkezelésnek még csak nyomaira is ritkán akadni egynél-egynél; tíz közül gyakran ötnél több az egyszeregyet nem tudja, még sokkal kevesebb tudja úgy, hogy képes lenne folyékonyan szorozni-osztani. Földrajzból némelyek fejében zugnak ugyan rossz versekbe szedett adatok utóhangjai, de önálló tájékozottságról a hazában vagy akár csak születése vármegyéjében szó sem lehet.

Csudálkozva kérdezitek: mit tudnak hát elemi tanulóink? Könnyű azt elősorolni, Tudnak dadogva olvasni, olvashatlanul és érthetlennül írni, felületesen és belátás nélkül a négy számtani alapművelet egyszerűbb feladatait kidolgozni, s néhány át nem értett, eszükhöz nem mért vallásos tantételt, imát és szent éneket gépileg elmondani (ha t. i. azon időköz alatt, mely az elemi tanulás befejezése és a gymnáziumba való felvétel közt fekszik, azt is el nem felejtették). Az ugyan hitvány, hogy úgy mondjam eredménytelen, eredmény, de csalódnék, ki azt hinné, hogy túlzottam. Ha néhány rendezettebb községünkben az elemi tanulók egészben véve a kijelölt színvonal fölött állának, e néhány fejébe van száz meg száz, hol az elemi tanítás csak névleges.

Az elemi oktatás siralmas állapotához járul azután még a házi nevelés gyarlósága, ha ugyan előfordul nálunk nagyban, mi házi nevelésnek nevezhető. Ösmeretes dolog, hogy nálunk a szülők nem foglalkoznak elegendőképen gyermekeikkel; ha foglalkoznak is, nem teszik oly értelemben, hogy azt házi nevelésnek hívhatnék. – Ezt nemcsak a szegényebb sorsúakról állítjuk, kikenél természetes és könnyen megérthető, igen-igen gyakran a jobb módúakról is áll. Sok tehetős gazda több gondját viseli tinójának, mint tulajdon édes fiának. Amannak legalább külön lakosztályt készít, ennek még helye sincs, kivált télnek idején, hol békekességben tanulgathatna. Hogy pedig tanulásra unszólna vagy épen szorítaná, a legkritkább esetek közé tartozik. Általán nálunk sok gyermek fiatalabb éveiben egészen vadon nő fel.

Pedig legtöbb tanulónak mind tanuló, mind egész élete sorsa már az elemi osztályokban dől el. Ne gondolja senki, mivel írni-olvasni tanuló férfi ezen ügyességet magának tizedrészt annyi idő alatt sajátítja el, mint az éretlen gyermek, hogy azért a gyermeknek s elemi oktatás a növendék jövőjére nézve csekélybe veendő. Hat-nyolcz éves korunkig többet tanulunk, mint összes hátralevő életünkön át. A világ ezer meg ezer tárgyát és tüneményét, ezeknek elnevezését, egymással össze-

hasonlítását, egy világnézetté való összeegyeztetését, mely későbbben mélységben igen, de kiterjedésben, anyagban csak keveset nyer, mindezeket a legzsengőbb fiatalkorban sajátítjuk el és képezük ki. Kiből azért híres zeneszerzőt akarunk képezni, azt jókor tanítsuk a hangokra figyelni, velők bánni; ki egykor mint költő akar tündökölni, mint kis fiú kedvelje meg a verseket, nótákat, mint ilyen „próbálgasson már eféléket csinálni;” ki mint bölcsész a lét titkait és a szívet leginkább érdeklő talányokat fürkészni akarja, bizonyosan nem igen mélyen hatol be értelmébe férfikorában, ha mint gyermek nem szeretett és nem tanult már a dolgok összefüggésére ügyelni, a tünemények elrejtett okai fölött gondolkozni és a kis zsenge gyermek korában szellemileg elhanyagoltatott, az egyes ügyességekben vagy a tudományok valamelyik ágában egyoldalú tökélyre viheti ugyan, ha későbbi korban – mi nálunk ritkán előforduló eset – kedvező körülmények közt fejlődik, de igazán művelt, a mai idők színvonalán álló egyén abból soha sem válhatik. – Az ember nem születik semmire, mindenné csak lesz; lesz pedig leginkább gyermekéveiben azzá, mire – a miben sokra viszi – felületesség és félreértés születettnek szokta hirdetni.

Ezek nyomán előre láthatni, előre kiszámíthatni, gymnázialis tanulóink mily sikerrel haladhatnak új pályájukon múltjuk után.

Elviszik a 10, (ha nem 12-13 éves) elemi tanulót a gymnáziumba beiratásra. Testileg tökéletesen megeredt: ám de látja és előre is tudja az igazgató, hogy szellemi kifejelettségénél fogva nem a gymnáziumba való. Mit kellene tehát tennie? A nem arra való tanulót egyszerűen élnem fogadni. – A mily könnyű és természetyszerinti dolog ezt tanácsolni, oly nehéz, sőt lehetetlen viszonyaink közt e tanács nyomán indulni. Mert ha csak az arra valókat fogadnák be, akkor a gymnázium üresen állana, az az n e m i s létezhetne gymnázium. Miután pedig hiányos iskola is jobb semminemű iskolánál, nincs mit tenni, be kell fogadni, ha még egy annyi kínálkoznék is.

Megtelt az első osztály, többnyire zsúfolásig; – megkezdik a tanítást.

Észszerű eljárás mellett nem lehetne gymnáziumaink első osztályaiban egyebet tanítani, mint írni, olvasni, számolni, és – mit nálunk oly kevés elemi osztályban tanítanak, pedig fődolog – figyelni és észlelni. Ám de a gymnázium – középtanoda, a gymnáziumnak van tanterve, mely minden osztálynak bizonyos célt tűz ki, mit el kell érni, s bizonyos tantárgyakat szab ki, miket át kell tanulni. Így nem marad egyéb hátra, mint a tanterv ked-

véért az észszerű eljárástól eltérni, s előkészületlengyermekeknek olyasmit tanítani, miről minden csak némileg tájékozott tanár előre tudja, hogy feneketlen hordóba tölti az oktatás vizét, homokból épít hidat. – Van mindég a tanítványok közt egynehány, kiket gondosabb szülők vagy más szerencsés körülmények haladásra képesítettek, tehát nem marad egyéb hátra, mint ezeket, a menyíre lehet, vinni előbbre.

Egy néhány – 40 közt egyre másra 8-at számíthatunk – megközelíti az első osztály meglehetősen magas célját, de e néhány is csak megközelíti, elérni – merném állítani hazánk valamennyi gymnáziumában nincsen egyetlen egy tanítvány, ki elérné. Mert ámbár a többi tanuló csak értéktelen számszaporító, mégis csak tanuló, s a tanároknak mégis csak számba kell őket venni. Sőt – mi több – idejüknek nagyobb részét ezekre kell elfecsérelniök, mert nemcsak hogy számszerinti többségben vannak, hanem sokkal több időbe is kerül ezeknek a fenforgó tárgyakat megmagyarázni. Ennek nem lehet más eredménye, minthogy a haladásra képesek is kellő mérvben nem haladhatnak, s így az osztálycél színvonalára fel nem jutnak.

Eltelt a tanév s beáll az áthelyezés szüksége. Ha az első osztályba 40 tanuló járt, jog és igazság szerint egyetlenegy sem lehetne áthelyezni, miután egy sem üti meg a mértéket. Azonban tekintetbe vévén, hogy a legkevésbé elmaradtak nem saját hanyagságok, hanem tanuló társaik miatt maradtak el, a méltányosság alapján 40 közül vagy 10-et mégis át kellene helyezni. Hanem ebből megint azon baj fejlődnék, hogy a gymnázium felsőbb osztályai tanulók nélkül maradnának. Mert az ismétlésre szorított tanítványok többnyire felhágjalak a gymnázium látogatásával, eltekintve attól, hogy az ismételtetés által nem érjük el ezen intézkedés célját, t. i. az elemi oktatásból eredő hiányok helyre pótlását, miután a gymnázium legalsó osztálya sem vállalhatja semmi szín alatt az elemi oktatás feladatainak megoldását magára. Tehát oii van mit tenni? Áthelyeztetik mind, legfőlebb azok marasztalhatnak vissza, kiket áthelyezni a gymnáziumi nevelés már túlságos gúnyolása lenne.

Az áthelyezés e szomorító tüneménye a III. osztályban ismétlődik, s ez aztán így megy évről évre, osztályról osztályra egészen azon határvonalig, melyben a gymnázium az egyetemmel érintkezik és melynél az érettségi vizsga mint komoly és szigorúan szá-

mot kérő bíró látszik állani: de jelenlegi alapjában és végrehajtásában csakis – látszik.

A dolog természeténél fogva pedig a baj nem az I. osztályban legnagyobb, hanem ellenkezőleg hova-t o v á b b m a g a s a b b fokra hág. Miután már az I. osztályban a legjobb tanulók is az elérendő czéltől elmaradtak, a II. osztály czélját már ennek folytán sem érhetik el tökéletesen. Az elmaradás azon okai pedig, melyek az I. osztályban kártékonyán közreműködnek, minden következő osztályban is kisebb-nagyobb mértékben megmaradnak és hátráltató befolyást gyakorolnak. Az elmaradás mindjárt az I. osztályban vetett adósságához tehát minden következő osztályban új meg új, nagyobb meg nagyobb adósság járul, úgy hogy a legfelsőbb osztályban óriási, valóságos államadóssági összegre rúg fel.

Egészen hamis azon közönséges felfogás: se baj, ha az alsóbb osztálybeliek gyengébbek is, majd a felsőbb osztályokban kipótolják a hiányokat. Az elmulasztottakat ép oly lehetetlen helyre pótolni, mint az elmúlt időt visszavarázsolni. Mert hisz az előbbeni az utóbbi tételezné fel. – Hogy némely, fiatalabb korban hanyag tanuló magasabb osztályokban összeszedi magát, s az előtte állókat utoléri, vagy talán el is hagyja, az épen nem kipótolása az elmulasztottaknak. Még sokkal többre ment volna, ha hamarabb összeszedi magát, az előtte állókat pedig soha utol nem éri, ha ezek iparkodóbbak. Ehhez járul, hogy az ily idővel javuló tanulók nem rendes szabály, hanem szerencsés kivétel, melyre számítani annál tévesebb, minél ritkébb.

A hiányzó előkészütség folytán a gymnáziumi oktatás végeredménye tehát ez: c s a k néhány, aránylag nagyon kevés, tanuló felel meg az egyes osztályokban a hozzá tartott igényeknek. E kevés közt még kevesebb vagy tán egy sincs olyan, ki teljesen megfelelne. Ennélfogva a tanuló legnagyobb része saját és a haza jövőjére nézve egészen hasztalanul és Mában töltötte idejét a gymnáziumban. De nem csak hasznukra nem, a legtöbbeknek egyenesen legnagyobb kárunkra vált a gymnáziumba lépni. Mert az el vesztett időt és pénzt nem is számítva, hozzászoktak a henyéléshez, pipálásához, uraskodáshoz. Sokban a hiányos előkészütség folytán már az alsóbb osztályban fejlődik azon meggyőződés – az egyetlen határozott és szilárd meggyőződés, melyre gymnázialis pályájukon jutnak – hogy lehetetlen nekik a tudomány görögös útján sikerrel haladni. Mások csak a magasabb osztályokban

ébrednek elmaradásuk öntudatára, de kevésben válik ezen öntudat tudomány utáni vágygyá, siker utáni szomjijá. Mert az elmulasztottak nagysága és sokasága már akkora, hogy a legmegfeszültebb iparkodás sem vezethetné már ezeket kielégítő végeredményre, minek érzetében sokan a legteljesebb lethargiába merülnek, és már mint tanulók tanulmánynyal és tudománynyal egyáltalán nem gondolnak: **t a n u l ó k a n e m t a n u l á s t ó l .**

Igenis, a hiányos előkészültség főoka, hogy gymnáziumaink legfelsőbb osztályaiban vannak tanulók, kiknek a tanterv meghagyása szerint Tacitust és Thukydidest kellene könnyűséggel olvasni, de akik nem képesek latinul vagy görögül **e j t e g e t n i**, nem képesek a beszédrészeket egymástól megkülönböztetni; a hiányos elemi tanítás oka, hogy gymnáziumaink 8-ik osztályában oly tanulók találhatók, kiknek a tanterv szerint önálló tudományos értekezletek szerkesztéséhez kellene érteni, s kik nem képesek tíz összefüggő szót felhozni; az elemi oktatást terheli nagyrészt, hogy gymnáziumainkból oly ifjak kerülnek ki, kiknek a természeti tünemények legapróbb törvényeit magyarázgatták, s kik annak daczára meg nem mondhatnák, mért nem **f o l y a v í z a h e g y n e k f e l**; az elemi tanítás hiányainak tulajdonítandó, hogy gymnáziumaink ifjakat állítanak ki, kik előtt a számok és betűk minden titkait fölfedezték, kiket a térbeni idomok mindennemű viszonyaira, a számokkal való összefüggésére, szóval a szám- és mértan minden nevezetesebb törvényeire tanították és kik – Isten bocsássa meg nekik bűneiket! – **n e m t u d j á k a z e g y s z e r e g y e t !**

Ezekből kitetszik, hogy gymnáziumaink rendeltetésüket mind addig be nem tölthetik, míg elemi osztályainkat **j o b b k a r b a n e m h e l y e z z ü k !**

De nemcsak gymnáziumaink, elemi iskoláink újjáteremtését még sokkal égetőbben követelik az eddig az illetők által oly könnyelműen elhanyagolt köznép érdekei is. Hiszen az elemi osztályok népiskola, mert a népnek, azaz azon osztálynak fiai, mely kenyeret teremt elő, házakat és utakat épít, ruházatról és kényelemről gondoskodik, helynek az állam minden tagja megélhetésének és fenállhatásának tehetőségét köszöni – ezen nép fiai csaknem kizárólag itt nyerik tudományos, vallásos és nagyrészt erkölcsi kiképeztetésüket is. Miben áll ezen kiképeztetés, nem kell soká fejtegetni. Tudja azt Mindenki, ki napszamosaink, poraink és alsóbb rendű iparosaink szellemi látkörét csak távrolól is ösmeri. Különben miután a gymnáziumokba az elemi tanulók díszé-színe véteti fel magát, ezek ki-

képzettségi állapota nyomán elképzelhetjük a szegény sorsúak fiai a tudomány és műveltség mekkora útravalóját viszik magukkal az iskolákból életpályájukra.

De a vagyonosak és könnyen vagy ingyen élvezőknek nemcsak kötelességük a nép szellemi kiképzéséről gondoskodni, hanem magok mint utódaik legsajátosb érdekei, az egész társadalomnak biztossága és fenállhatása követeli azt. – A mi időnknek a legnehezebb társadalmi kérdés megoldása jutott osztályrészül, értem azon kérdést, melyből minden újkori forradalom mint utolsó okából eredt, és megoldásáig eredni fog, és melyet így formulázhatunk: miért élvez az legkevesebbet, ki legtöbbet dolgozik, s miért élvez legtöbbet, ki legkevesebbet fáradozik? Vagyis: miért vannak a társadalomnak munkára képes, a rendezett álladalmi viszonyok minden javadalmait élvező tagjai, kik nem segítenek az élvezet föltételeit szaporítani? Miért részesül személyes birtokban, előjogokban és kitüntetésekben az olyan, ki magát mindezekre munkája által nem érdemesítette? Szóval, időnk a legfontosabb újkori elv, az egyenlőség elméletileg és törvényileg elősmert, de a társadalmi élet gyakorlásába oly hiányosan bevezetett elvének kérdése előtt áll.

Kétséget sem szenvedhet, hogy e kérdés a mi népünk szellemi látkörén belül is feltűnt. Parasztjaink már harmadfélszáz évvel a francia forradalom előtt lázadtak föl e forradalom legfőbb elveiért, s 300 évvel azelőtt, hogy Baboeuf kommunisticus rendszerét elméletileg kiképezte, kísértette meg nálunk Dózsa György a kommunismust gyakorlatilag érvényesíteni. Dózsa Györgyöt és híveit az előjogosok porba tiporták, de a miért ezek felláztak, a kommunismus elve vagyis inkább vágyai nem irtattak az által ki a nagyobb szolgaságba jutott munkás néposztály szívéből, lappangva éltek e vágyak századokon át a földhöz kötött ínségesek kedélyeiben, és jelenleg is egyik főtárgya parasztjaink okoskodásának. Ezt csak az nem tudja, ki vagy nem akarja tudni, vagy népünket, kivált magyarajkú paraszt népünket, nem ösmeri. Nem képzei az ilyen, mennyire gyűlöletes ezek előtt minden, mi az „úri” osztályhoz tartozik vagy ettől származik. Parasztjaink minden iskolázott emberben született ellenségüket látják, és lehet-e azt tőlük rossz néven venni, mikor az úri osztály tagjainak nagyrésze megint ő b e n n ö k látja természetes elleneit? Ha földművelő osztályunk csak azokat gyűlölné, kikért századokon át dolgozni és izzadni kellett,

akkor még hagyján: de nemcsak az egykori kiváltságosak osztályára terjed ki ellenszenv e, az a polgári sodás és magasabb műveltség valamennyi képviselőire és mindarra, mit ezek létre hoztak. Ország- és vasutakat széthányani, az iskolákat és városokat feldúlani, a földbirtokokat maguk közt fölosztani, ez azon vonzó eszménykép, mely parasztnépünk képzelete előtt lebeg, mely földi boldogságuk legbensőbb óhajainak kifejezése. Hogy evvel együtt járna az „úri” osztály kiirtása, önként értetődik.

A ki pedig tudja, hogy az, mi a sokaság szellemében megfogant és él, előbb-utóbb valósulásnak is indul, s hogy ezen valóság annál gyorsabban áll be, minél fontosabb életkérdés forog föl; nem fogja a magyar parasztság kommunisticus vágyait tőlünk végetlen messziségben álló, alakatlan rémképnek tekinteni. Nem hiányzik a parasztságnak csak annyi műveltség, hogy céljai és törekvései fölött értesíthessék egymást, s túlnyomó erejük öntudatára jussanak, s ama rémkép mint irtóztató valóság lép közénk.

Hogy pedig nálunk a kommunismus jelenleg még iszonyúbb jelenetekre szolgáltatna alkalmat, ha lángra lobbanna, mint az említett középkori paraszt lázadások, vagy mint az első francia forradalmárok hasonló elvek melletti rajongása; azt mindenki belátja, ki számba veszi, hogy nálunk a kommunisticus törekvések tüzét még a nemzeti gyűlölet dühe, mely adott alkalommal okvetlen fölébredne, valamint a földbirtok fölosztásának aránytalansága szítaná.

Az élőbbemről nem kell szólanunk; láttuk a 48-ki forradalom alkalmával, mivé fajulhat a nemzetiség eszméje, ha önző célok kivételére használtatik föl. Önzők pedig mindig akadnak, kik a nép legszebb lelkesültséget is népellenes célok elérésére tevtakra vezetnek s kizsákmányolják; a nép pedig eszmékebeili szegénységében, zilált és ellentétes gondolkozásmódja mellett mindenkörkészmagát fölhasználatni. A földbirtoktalantalan fölosztása pedig már jelenleg is a földművelő legalább népréteg elégedetlenségének egyik fő oka. Hány oly helység van, kivált a magyar alföldön, melynek 15.000 hold földjéből a legelső család bír 10,000 holdat, más nevezetese család 3000-et, egy harmadik 1500, s a hátra levő, 1500, rendszeren a kgsilányabb hold 100 parasztcsalád közt osztlik el. Ezen körülmény utolsó és főoka az ínség csapásának, mely úgy látszik hazánkban állandó jelenséggé akar megszilárdulni. Való,

hogy az utóbbi időben szűk esztendők jártak, azonban országos ínségről nem lehetett volna szó, ha a földbirtok arányosabban lenne fölosztva: mert statisztikai kimutatásaink a legínségesebb esztendőkben is az életneműekben k i v i t e l t mutatnak föl. A magyar alföld a legtermékenyebb síkságok közé tartozik, s a birtokelosztás-meg a nép műveltségi állapotánál fogva mégis bátran állíthatni, hogy a gyér lakosság daczára a legtermékenyebb esztendőkben is vannak családok, kik Ínségben szenvednek. Ezen az állapoton pedig adakozások – eltekintve attól, hogy hazánkknak, az elhíresztelt európai Kauahánnak, szégyenére válnak, s a mellett a nép jellemét rontják – kölcsönök száz és több % -ra, vagy ideig-óráig tartó nagyobbszerű munkálatok, mint vasutak vagy csatornák építése stb., pillanatra enyhíthetik ugyan a bajt, de gyökeresen nem orvosolhatják.

Csak egy út van, melyen a kommunismus fenyegető rémét kikerülhetjük, a nemzetiségi kérdést közmegelegedésre megoldhatjuk, az országos ínségnek gyökerét vághatjuk: s ez a rendszeresített népnevelés útja! A legutolsó magyarhoni faluban is annyira kell minden honpolgárt kiképezni, hogy a nyert elemi iskoláztatás alapjáról hátrány nélkül vagy tudományos pályára léphessen, vagy pedig, ha a népiskolákból egyenesen az életbe lépne át, ne csak írni és olvasni tudjon, hanem belátást is szerzett legyen a tudomány és polgárisodás főbb vívmányaiba, s képesítve legyen törekvéseiben a haladó nyugat-európai népekkel egyenlő lépést tartani, s a tudományt ne tekintse többé az ánnánykodó úri osztály által kigondolt szemfényvesztésnek, melynek segítségével a szegény népet nehéz munkája díjától megfosztják, hanem áldást hozó nemtőneket, mely mindenkin segít, ki hozzá folyamodik. Ha népünket annyira kiműveljük, akkor a kommunismustól többé nincs mit félnünk, mert akkor mindenki be fogja látni, hogy a kommunismus nem képes azon ellentéteket kibékíteni, melyekből eredt, hogy korunk legnagyobb elvét, az egyenlőség elve, csak *nevelés* és *tudomány* valósíthatja kellő mértékben. Csak rendszeresített népnevelés vezetheti hazánk minden hát azon igazság belátására, hogy mikor az ember becsének meghatározása forog fön, nem az a főkérdés, váljon magyarnak, németnek, tótnak vagy oláhnak vallja-e magát valaki, hanem az: jó és munkás ember-e? Ha pedig hazánk Ínségesein nevelés, iskoláztatás által nem akarunk segíteni, alapos segítség egyedül Licinius-féle földbirtoki törvényektől lenne várható. Számba sem véve, hogy a nevelés nemcsak a testi

szükségletek előteremtésére tanít, hanem az élettartalmát is nemesbíti, és így az ember belbecsét is növeli; míg egyszerű földkiosztás csak a testi ínségtől óvhat meg: kérdem, kivihetők-e hazánkban a jelen viszonyok közt agráriai törvények? Vagy csak eszébe is jutott-e valakinek ily törvényekre gondolni? Nagybirtokosaink közül csak egy is hajlandó-e a családja becsületes, kényelmes megélhetésére nem szükségelt földbirtok-részt azoknak átengedni, kiknek ingatlan birtokai a mennyországban fekszenek?

Tehát a népnevelés szervezését mind gymnáziumaink, mind népünk és édes mindnyájunk jól értelmezett érdekei kívánják. – Azonban bár milyen égető kérdés legyen is ez, jelen helyzetünkben ha nálánál nincs is fontosabb, de van égetőbb. Ehhez járul ezen ügy óriási kiterjedettsége, előmunkálatok hiánya, fontosságának el nem-, vagy félreismerése, úgyhogy mindezeket számba véve, ki tudja még meddig lesz alkalmunk lapjainkban közbe-közbe felsóhajtani: **népnevelés, jöjjön el a te országod!** – Addig gymnáziumainkat, melyek föladata az ország vezetőit, a nemzet színet-javát képezni, **jelenlegi** állapotukban nem hagyhatjuk, ha nem akarunk végképen elmaradni. Itt gyors segítségre van szükség. – Miben keressük ezt?

Először is czélszerűnek látszhatik a gymnázium föladatát alább szállítani, azaz a gymnáziális növendékekhez tartandó igényekkel lejjebb hagyni, a gymnáziális első osztály osztálycéljával. s így az egész gymnázium föladatával az elemi tanulók színvonalára leereszkedni. És csakugyan gyakran hallhatjuk ezen utat mint olyat ajánlani, mely jelenlegi viszonyaink közt egyedül vezethet célhoz. De én itt szükségesnek tartom e nézetnek a leghatározottabban ellene mondani. Mert a mely intézet tanítványai a kiképeztetés legalább azon pontját nem érik el, melyet ág. ev. gymnáziumaink tanterve az érettségi vizsgát letenni szándékozóknak kijelöl, **többenemgymnázium**. Ha elismerjük, hogy a legjobban szervezett külföldi gymnáziumok sem szolgálhatnak nekünk magyaroknak mindenben utánozandó mintául, a mennyiben a mi iskoláinknál a hazai viszonyokat is kell számba venni, s a gymnáziális nevelést is nemzeti alapra fektetni: mégis ki kell mondanom, hogy – a legfőbb tantárgyakban! oktatás oldaláról – **a világ valamennyi gymniainak czélja egy és ugyanaz**. Tudomány csak egy van a világon, s a gymnáziumok egyik főfeladata növendékeit azon egy tudomány valamely ágában, mint választott szaktudományban, ha-

ladásra képesíteni. (Hogy nálunk a gimnáziumot végzettek közül eddig oly kevesen akadtak, kik a szaktudományosság küszöbéig sem jutottak, az nagy bajunkra szolgál, de a dolog természetét nem változtathatja). Csak nem kívánhatjuk, hogy leendő tudományos férfaink már gimnázialis előkészültségüknél vagy jobban mondva előkészületlenségüknél fogva felületességre, a kortóli elmaradásra legyenek kárhozthatva? Erre pedig a gimnázium föladatának lejobb szállításával okvetlen kárhozthatjuk.

Ezen szempontból tekintve a dolgot, az idéztem prot. ev. tantervet épen nem mondhatni oly hibásnak, milyenek szokták hirdetni. A mely ifjú ezen tantervnek megfelel, az kiállhat a síkra a külföld legjobb gimnáziumaiból kikerült ifjakkal. Meg vagyok győződve, hogy akármely más tanterv, mely a gimnázium föladatát helyesen értelmezi, csak annyi, ha nem több, okot szolgáltatna panasza, mint a szóban levő. Nem annyira a tanterv hiányos, hiányos mindenekelőtt kivitele. – Nem szándékoztam ezennel a tanterv iránti föltétlen hódolatomat kifejezni, mert – mint alább látni fogjuk – nagyon lényeges változtatásoknak gondolom alávetendőnek; csak szertelen becsmérlése ellen kívántam ezennel tiltakozni. Böcsmérlői rendesen azt hibáztatják benne, hogy túlfeszített igényeket és követelményeket tart a tanulókhöz: de ezek nem gondolták meg, hogy vannak esetek, mikor semmit sem értünk el, ha nem vagyunk képesek mindent elérni. A mostani ág. ev. tanterv mindaddig, míg gimnázialis ügyünk lényeges, országos változáson nem megy keresztül, jelenlegi alakjában mindenesetre változatlanul meghagyandó. Mert azon kezek, melyek ápolására a gimnáziumok általában az iskolák ügye jelenleg van bízva, semmi esetre sem elég ügyesek, sem erősek a gyökeres átalakítást kieszközölni, egyes mellékes és ideiglenes módosításokat pedig tenni – a mellékesség és ideiglenesség bennszülött átkánál fogva – csak nagyobbíthatja a bajt. – Kivált ha a kérdéses tanterv abban az értelemben alakíthatnák át, hogy az eddig növendékekhez tartott igények kisebb mértékre szoríthatnának, akkor azt érnék el, hogy míg eddig legalább néhány gimnázialis növendékünk volt, ki nevét megérdemelte, ezentúl egj általán nem lenne.

Miután gimnáziumaink csak akkor tölthetnék be hivatásukat, ha megfelelőbb előkészültségű elemi tanulókkal láttatnak el; miután nem szabad a gimnáziumi igényekkel, követésekkel a mostani elemi tanuláság színvonalára leszállani, s még sem várhatjuk be azt az időt, mikor elemi iskoláink kellően rendezve lesznek:

mit tevők legyünk e szorongatott helyzetben? Csak egy utat látok, melyen legalább egyelőre juthatunk nagyjából célhoz, s melyhez több hazai gimnázium már folyamodott is: a gimnáziumokhoz *előkészítő osztályt kell kapcsolni*, szaporítani kell a mostani 8 osztályú gimnáziumot lefelé egy 9-ik osztálylyal, melynek főadata lenne, a gimnázium első osztálya és az elemi utolsó osztály közt tátongó űrt áthidalni, azaz a gimnáziumba léptetendő 9-10 éves növendékeket gondviselés alá venni, s egy, szükség esetén két, éven átoly irányban fejleszteni, hogy képesítve legyenek a g y m n á z i á l i s pályán sikerrel haladni. – Ily előkészítő osztály, ha nem is fogja az elmulasztottakat egészen helyre üthetni, de legalább a t ö m e g e s haladásnak, a nyilvános iskoláztatás ezen főfeladatának megoldását fogja lehetségessé fenni. – Az ezen új osztályra teendő költségeket nagy részt ezen osztály maga teremteni elő, s ha ezen önteremtette összeget néhány száz forinttal meg kellene is toldani, nem szabad azért az illető közegeknek ily osztályok szervezésétől visszarettenni, mert a cél oly nagyszerű, a megkívánt összeg e célhoz képest oly csekély, hogy vétek lenne silány tekintetek miatt a megszokott tétlenség bűvköréből ki nem lépni.

E mellett magában értetődik, hogy ily előkészítő osztályok csak addig állanak fen, míg elemi iskoláink jelenlegi elhagyott állapota tart.

II.

GYMNÁZIUMAINKELMARADÁSÁNAK A TANERŐKBEN KERESENDŐ OKAIRÓL.

Azonban bár milyen előkészületlenek is a gimnáziumba léptetett elemi tanulók, mégis bizonyos, mikép gimnáziumaink i l y növendékeket is többre vihetnének, mint a mennyire tetteleg viszik, vagyis hogy gimnáziumaink jelenlegi állapotukban a legjobban előkészült elemi tanulókat sem lennének képesek a kívánt kiképzésben részesíteni. Ennek egyik főoka továbbá a gimnáziumi t a n e r ő k b e n keresendő.

Ki kell mondanom, hogy gimnaziális tanáraink jelentékeny része nem felel meg hivatalának. Illetti ezen állításom a tanárok tudományos előkészültségét, szellemi látkörét, de még nagyobb mértékben illetti azt, mi f ő d o l o g a tanárban, mi a tudóstól vagy irodalmártól különbözteti meg és tanárrá teszi: a tanítás ügyességét, az előadás módszerességét, a növendékek szilárd meggondolt elvek szerinti rendszeres vezetését, nevelését.

Gymnáziumainkban e jelen perczben is nem egy tanár működik, ki azon tudományt, melyet az idén előad, csak annyiban ösmeri, a mennyiben vele egykor mint gimnaziális tanuló ösmerkedett meg, sőt olyan is akad, ki azt, mit a tanórán nagy komolyan fejteget, egy-két órával tanítás előtt avatottabb tisztársától tanulta el. Ilyen tanítás milyen eredményre vezethet, elképzeltetni, ha föl gondoljuk, hogy sikerrel csak az taníthat, ki előadandó tudománya anyagát előlegesen és tökéletesen birtokába ejtette, ezen anyagot minden irányban átgondolta, ennek folytán egyes elemeit és részeit a legkülönbözőbb összefüggésbe és vonatkozásba hozni, a magasabb és általánosabb igazságokat a mellékeseiktől megkülönböztetni képes, szóval, ki tudománya anyaga fölött oly föltétlenül uralkodik, hogy minden akadozás nélkül nemcsak az egyes osztály, hanem még az egyes fölszólított tanuló szellemi tehetségéhez és

előkészültségi fokához mérheti és alkalmazhatja. Jó tanár egyedül neveléstanilag kiképzett szaktudós lehet. – Ezen állításom illeti mindenek előtt a felsőbb gimnázium tanárait, de nein kis mértékben illeti az alsóbb osztályokéit is. – Hogy ennek nyomán jó tanárokból nem igen bővülünk, abból az általános és nagyon is jogosult panaszából is kivehető, hogy mennyire hiányzik nekünk szaktudósok.

Nem akarom ezzel tanárainkat vádolni, mert hiszen a legnagyobb része nem is készül pályájára, hanem vagy rászorult, vagy pedig azon jó hiszemmel lépett rá: kinek az Isten hivatalát ad, annak hozzá való ésszt is ad. Hogy pedig evvel így vagyunk, annak nem ők okai, mert az egész országban nincsen intézet, melynek föladata lenne a leendő tanárokat kiképezni. Belenyugodtunk ama nálunk országszerte hallható állításba: tanárnak születni kell – s így történik aztán, hogy ily született tanárokból éppen nem szenvedünk hiányt, így történik, hogy nálunk tanár mindenikiből lehet, ki iskolákat végzett, hogy tanáraink nem képeztettek, hanem rögtönöztek.

Pedig amaz állítás mellett, hogy tanár csak Isten kegyelméből lehet valaki, azt is hallani, hogy a tanítás nehéz mesterség. S ez valósággal is úgy van. Ha már most a legkönnyebb mesterségnél is szükségesnek találtatott, hogy évekig készüljön rá, ki az életben sikerrel gyakorolni akarja; hogy várhatunk vagy kívánhatunk jó tanárokat, mikor a legtöbben a tanítás legnehezebb mesterségéhez minden előkészülés nélkül fognak? Jó, hivatásuknak megfelelő tanáraink mindig csak huzamosb hivatalviselés után lettek és lehettek azzá, mi természetesen sok-sok tanítvány károsításával jár. Mert miután mindenik elejétől kezd, s a többiektől függetlenül beleokul a tanárkodásba, kénytelen éveken át szerencsétlen kísérleteket tenni, míg a célhoz vezető ösvényt fölfedezi (ha ezt általában keresi, vagy ha kísérletei sikerülnek neki).

Ezekre azon ellenvetést hallani, hogy van egyetemünk, vannak theologiai intézeteink, melyeken leendő tanáraink kiképezhetik magukat. – Való, hogy van egyetemünk, de ezen egyetemnek éppen az képezi leggyengébb oldalát, mire gimnáziali tanárnak legnagyobb szüksége van. Egyetlen egyetemünk képes papokat, jogászokat, orvosokat és gyógyszerészeket úgy a hogy kiállítani, hanem leendő tanároknak nem nyújt szaktudományokra való kiképzést. – Különben minek is bővebben szólni er-

ról, midőn elégséges azon egy tényt fölemlíteni, hogy leendő gymnázialis tanáraink egyetemünket mind eddig tetteleg nem használták föl. Mi pedig theologiai intézeteinket illeti, ezek határozott föladata növendékeiket papi, nem pedig tanári pályára előkészíteni, Hogy a kikerülhetlen szükség nálunk szokássá tette, gymnázialis tanárainkat úgy szólván kizárólag a papjelöltek sorából választani, abból koránt sem következethetni, hogy theologiai intézeteink képesek lennének leendő gymnázialis tanárokat kiállítani. – Ama szokás ellen csak azon esetre nem lehetne kifogásunk, ha papjelöltjeink különösen kitűnő és sokoldalú kiképeztetésben részesülnének, nevezetesen azon tudományokban is nyernének czélszerű oktatást, melyekre gymnázialis tanároknak legnagyobb szükségük van. De hogy csak egyetlen egy papnöveldeinkben is a növendékek ily oktatást nyernének, arról – legalább nekem – nincs tudomásom. Sőt a mely oldalról én ösmerem ezen intézeteket, úgy tudom, hogy még a szorosan theologiai tudományokban sem vergődtek eddig önállóságra, vagy akár csak külföldi hasonrangú intézetek színvonalára. Mit remélhetünk tehát ezen intézetektől a többi, gymnázialis tanárnak szükséges tudományokra nézve, melyek bennök vagy nem fordulnak elő, vagy csak mellékesen jönnek tekintetbe? Számtan, mértan, természettudomány, világtörténet, irodalom-történet és mi ezekkel kapcsolatban áll, papnöveldeink tantervében egyáltalán nem fordulnak elő, a latin és görögnyelv tudása pedig föltételeztek t i k. Minek gymnázialis tanár egykoron hasznát veheti, mindössze rövid, gyakorlati próbatételekkel egybe nem kötött, neveléstanból és a bölcsészet némely ágainak előadásából áll. – A bölcsészet nem válik ugyan közvetlenül leendő tanárnak hasznára, de tagadhatatlan, hogy a lélektan és észtan, főleg leendő tanárt, tudományos törekvéseiben hathatósan segíti elő. De a mi papnöveldeinkben dívó bölcsészeti előadások oly természetűek, hogy bajos lenne azon előnyöket meghatározni, melyek belőlök leendő tanároknak háromlanak, A tanítást merő polemizálás pótolja, polemizálás oly hallgatók előtt, kik még a fenforgó tudomány tárgyait, a benne szóba jövő kérdéseket sem ösmerik. Ennek folytán papnöveldeink növendékei az előtők homályos és egészen érthetlen előadásból legfőlebb annyit értettek meg – és ez a legkedvezőbb eset! – hogy a bölcsészet valami fontos, az emberi szívet mélyen érdeklő talányokkal foglalkozik; nagyrésze a hallgatóknak pedig e tudományt mint meddő céltalan szószaporítást tanulta megvetni.

Miután így papnöveldeinkben a gymáziaális tanárra nézve fontos tudományok közül egyetlen egy sem adatik elő, legalább nem oly kiterjedésben, mint ez leendő szaktudósra nézve kívánatos volna, s miután azon tudományoknak, melyek kimerítőbben előfordulnak, gymnáziaális tanár nem veheti hasznát, várható-e, hogy papjelöltjeink egyúttal a tanári pályán szükségelt tudományokban is ügyesek és jártasok legyenek? Tegyük még hozzá, hogy nálunk a papjelöltek tanfolyama csak két-három esztendeig tartván, ily módon – míg másutt tanárjelöltnek kötelessége tisztán szakmájában avágó tudományokkal egyetemen legalább három évig foglalkozni – papnöveldeink a vállalkozó szelleműeket ugyanannyi vagy rövidebb idő alatt egyszerre pappá és tanárrá képezik ki.

De nemcsak hogy így azon férfiak, kik nálunk a tanári állomásokat elfoglalják, a legszükségesebb és legfontosabb tudományokban oktatást nem nyertek, leendő tanárra általán véve csak káros befolyású lehet, ha papi tudományokkal foglalkozik, még akkor is, ha utána valódi tanári szaktudományokra adja magát. Mert pap és tanár lényegökben teljesen különböző hivatalt viselnek. Minél jobb tanár valaki, annál rosszabb pap, és megfordítva, minél jobb pap, annál rosszabb tanár.

Hogy-hogy, fogják erre mondani, hisz ez már csak azért sem állhat, mert a papi hivatalnak is tanítás lévén egyik főadata, a pap már ennél fogva tanító is. – Hisz épen ez a bajnak forrása. Épen arra, miből ezen ellenvetés látszólagos erejét veszi, támaszkodik az én állításom is. – Először arra kell figyelmeztetnem, hogy pap és tanár nem egy ugyanazt tanítják, hogy általán, ha valamely tudományt sikeresen akarunk előadni, okvetlen szükséges e tudományt egész terjedelmében ösmerni, s lényegéből származtatott előadási módszer útmutatása szerint eljárni, mi tehát csak szaktudósna k sikerülhet. Ha már most valamely pap tanulási idejét gymnáziaális tanárnak való szaktudományoknak szentelte, a theologiai tanulmányt okvetlen el kellett hanyagolnia, tehát már annál fogva sem lehet jó pap. Megfordítva áll a dolog, ha valamely tanárt tekintünk, ki tanuló korában papi tudományokkal foglalkozott.

De ennél sokkal fontosabb azon körülmény, hogy azon módszerek, melyek szerint pap és tanár a tanítás körül eljárnak, homlokegyenest ellenkeznek egymással.

A pap be nem bizonyított vagy – mi eredményben egyre

megy – be nem bizonyítható általános igazságokból indul ki, s más általánosságokat, vagy akár részletességeket következtet; a tanár kiinduló pontja ellenkezőleg az egyes eset, ennek nyomán vezet tágabb- meg tágabbkörű állításokra. A pap vallásos tételeit, a mennyiben tekintélyre visszavezethetők, minden további kutatás nélkül elfogadja, s ily értelemben nyújtja híveinek is; – a tanár ellenben csak tényekből és kételyt kizáró alapigazságokból származtatás után és által nyilvánítja állításait elfogadhatóknak.

Már pedig kétséget sem szenvedhet, hogy azon tanár, ki mint ilyen pap módjára tanít, az igazság természetét, s így a sikeres oktatás alapelvét vagy épen nem, vagy – mi még rosszabb – teljességgel félreismeri. Mert észszerű oktatás mellett semmi olyas föl nem hozandó, mit a tanítvány meg nem érthet, minek okát be nem látja. Az pedig történik, ha okok helyett tekintélyre hivatkozunk, s ez által véljük a tanítványt tételünk igazságáról meggyőzni. Továbbá minden igazság, hogy úgy fejezzem ki magam, csak az előtt igaz, ki maga származtatja magának, ki bepillantott létrejöttének műhelyébe, megleste keletkezése titkát. Nem szabad oly növényeknek, kit önálló, gondolkozó emberré akarunk nevelni, k és z eredményeket nyújtani. A tanárnak, mint oktatónak, legfőbb teendője a tanítványt arra ösztönözni és vezetni, hogy a kívánt eredményhez, a bebizonyítandó igazsághoz, tantételhez, valamint az igazságok rendszeréhez, a tudományokhoz, saját szorgalma, önálló gondolkozás által jusson. Bebizonyítást megengedő igazságokkal nem lehet senkit megajándékozni. Mintegy büszke, becsét érző szűz az igazság, ki nem dobja magát első látásra, első szóra kérője karjai közé.

Ki pedig azt hiszi, hogy tudományosan művelt férfi ezeket tudva, körülmények szerint könnyen ezen, vagy ama módszert fogja alkalmazhatni, csak azt árulja el, mennyire nem ösmeri azon csaknem ellenállhatlan bűverőt, melyet egyszer elsajátított és a gondolat-világ bizonyos tartományába megszokott módszer összes gondolkozásunkra, észjárásunkra, teljes lelki életünkre gyakorol. Miután minden tudományt saját módszere szerint kell előadni, ha eredményt akarunk látni, s miután tapasztalhatjuk, hogy az, ki valamely tudomány körében huzamosb ideig forgott, ép ennél fogva még akkor sem éri el tanításában a kívánt célt, ha szaktudományával rokon tudományt kell előadnia;

hogy ne hiúsítaná a tanítás eredményét o l y módszer megszokása, mely az alkalmazandóval a legélesebb ellentétet képezi?

Állításomra, hogy papnöveldéink s egyéb hazai tudományos intézeteink nem nyújthatják leendő tanároknak a kellő kiképzést, még azon megjegyzést is hallom, hogy, legalább a protestáns teológiai intézetekből kikerülő, újaink legnagyobb része, végleges és alaposabb kiképzés végett Némethon egyetemeit szokta látogatni. Ez mindenesetre fontos és nyomatékos körülmény; azonban csálódnék az, ki ama látogatás által a hazai intézetek hibáit vagy hiányait kipótolhatóknak vélné. Nevezetesen leendő tanáraink a németországi egyetemek fölkeresése által korántsem nyernek oly kitűnő tudományos és nevezetesen tanári kiképzést, mint közvéleményünk föl szokta tenni.

Mert először, ki a külföldi egyetemek látogatását javára kívánja fordítani, annak egészen más előkészültségűnek kell lenni, mint minők rendszerint a mi papjelöltjeink. A külföld egyetemeit fölkereső ifjaknak, kivált a református kollégiumokból kikerülteknek, jelentékeny része még nem is érti a német nyelvet. Hogy értsék ezek a rendesen nehézkes tudományos nyelven tartott fölolvadásokat, melyek nemcsak a németnyelv tökéletes bírását, hanem az előadott tudomány körüli, gyakran nem épen alacsony fokú, tájékozottságot is föltételezi, mely utóbbi rendesen még azoknál is hiányzik, kik idehaza különös alaposság és érettség hírére tettek szert

Továbbá csökkenti a német egyetemek látogatásának becsét azon körülmény, hogy a legtöbben m i n d e n é l l e n m e g g o n d o l t t e r v, minden határozott szándék nélkül indulnak útnak. Körülveszi egyszerre az egyetemi élet szokatlan zaja, s íme úgy járnak, mint eltévedt utas: a sok fátul nem látják az erdőt. Miután legtöbbje rendesen az iránt sincs tisztában, papi vagy tanári pályára szánja-e magát, az e fölötti végleges eldöntést a sors gondoskodására bizván: nyakra-főre mindennemű, együvé tartozó vagy nem tartozó, előadásokat látogatnak; sokan reggeltől estig koptatják a tantermek padjait, minek folytán egyetlen egy előadásnak sem veszik igazán hasznát, egyetlen egy tudományt sem emésztenek meg kellően. Arra nézve, mely tudomány hallgatását válaszszerik meg, nem ritkán már azon körülmény döntő befolyású, hogy valamely tanár hírneves ember, vagy épen divattá vált: az aztán mellékes dolog, miről tart fölolvadást. – Ily módon folytatja ifjaink nagy része tanulmányozását a külföldi egyetemeken; sok, mikor már némileg öntudatra ébredne és a helyzetet

tisztább szemmel kezdené fölfogni, valahonnét örvendetes híványt kap, vagy az otthon keservesen megtakarított pénzből észrevétlenül kifogyott: s avval az egyetemi tudomány szerencsés véget ért. A jegyzetek, miket fölolvadás közben papirosra hánytak, rendesen bekötve néhány antiquarice megszerzett könyv társaságában gazdájukkal együtt haza érnek, s hazánk könnyű szerrel szaporodott egy alapos, tudományos, világot látott emberrel.

Nem akarom evvel a külföldi egyetemek látogatását hiábavalóságnak nyilvánítani. Okul és tanul ott mindenki, még az is, kinek a tanulás legkisebb gondja, Mert ha egyebet nem, megtanulja legalább azt az egyet, hogy et extra Hungáriám est vita. – De annyi kiderül a fölhozottakból, mennyire túlbecsüljük a külföldi tudományos intézetek látogatását, ha azt képzeljük, hogy csak ki kell menni egy-két félévre, az elég a tudomány legmélyebb titkaiba beavattatásra. Kétes nevezetesen azon nyeresemény, mely tanári pályára lépő ifjainkra e látogatásból háramlik, azokra is, kik azon határozott szándékkal indulnak ki, hogy tanárságra készüljenek. Mert ezek nem lelik a német egyetemeken, a mit keresnek. Nyilvános felolvasásokban egyetlen egy német egyetemi tanár sem adja elő tudományát tekintettel a gymnázialis tanárságra készülőkre. Leendő tanárra nézve egyik legfontosabb tudomány a neveléstan, s épen ez a némethoni egyetemeken a legfelületesb műveltetésben részesül. E tudomány ritkán kerül előadásra, néha egész évsorokon át nem lelni az előadott tantárgyak közt, s rendszerint másodrangú tehetségek ápolására van bízva. – Gyakorlati kísérletek a tanítás körül, tekintettel gymnázialis tanárookra, tudtommal egyetlen egy némethoni egyetemen sem fordulnak elő. A hol gondoskodtak is némileg oly intézményekről, melyek célja a gymnázialis tanárjelöltek okszerű kiképzése, ez csak mellékes, ki nem elégíthető kezdeményezés. Ehhez még az is járul, hogy e gondoskodás csak a benszülöttekre terjed ki, külföldiek vagy egyáltalán nem részesülhetnek jótéteményében, vagy ha igen, nem vétnek kellően számba.

Miután ily módon belföldi intézeteink, melyek föladata a gymnázialis tanárok kiképzése lenne, nincsenek, és miután a német egyetemek, hová tudomány-szomjazó ifjaink csaknem kizárólag költöznek, hasonló módon nem képesek számunkra kellően előkészült tanárokat kiállítani: nagyon természetes következés, hogy gymnázialis tanárainktól többet, mint a mennyit teljesítenek, várni és kívánni sem lehet. Sőt még sokkal több jeles

egyén van köztök, mint az előzmények után remélhetnék. Csak hogy ezekre nézve azt kell mondanunk, mikép nem a nyert nevelés folytán, hanem daczára e nevelésnek vergődtek arra a pólczra, a melyen őket hazánk jövőjének érdekében fáradni látjuk.

A legújabb időben mind általánosabb lett azon követelés, hogy leendő tanár hivatala elfoglalása előtt vizsgát tegyen. – E követelést elvileg mindenki fogja helyeselni. Azonban ha fölállítása és foganatba vétele által oly intézetet vélünk kipótolhatónak, melynek föladata a gymnáziális tanárok rendszeres kiképzése lenne, nagyon tévedünk. Sőt valami vizsást kell abban látnunk, tanári vizsgát követelni s módot, eszközöket nem nyújtani, melyek fölhasználása által az illetők e vizsgákra kellően előkészülhessenek. Vizsgát csak ott láthatunk helyén, hol oly intézet létezik, melyben a növendéket okszerűen és rendszeresen vezetik s haladása fölött őrködnek. E föltétel nélkül vizsgát elrendelni, egyenesen káros következményű lehet. Mert ily intézkedés mellett attól kell tartanunk, hogy épen az, mitől a baj elhárítását vártuk, azt csak növeszteni s öregbíteni fogja. Ily a levegőben lebegő vizsga a szakképzettségnek csak látszatját teremtheti elő, a látszat pedig alapos, gyökeres intézkedések tételét késlelteti vagy épen elfelejti. Az ág. ev. egyház kerületi gyűlésein eddig megkísérlett aféle vizsgák tetteleg is nem nagyon örvendetes eredményeket mutattak eddig, s nem nagy reményekkel kecsegtetnek jövőre nézve. Hogy is lehetne az máskép? A vizsgáltaknak nem volt módjukban szakilag kiképezni magukat, s tán a vizsgálók sem mindig szakférfiak. Aztán meg a vizsga tervezete is hibás, a mennyiben a szaktudományi képzettséget tekintetbe veszi ugyan, sőt meg is hangsúlyoztatja, de a mellett mégis valamennyi a gymnáziumban előforduló tudományokból előkészültséget követel, úgy hogy az egész tanári vizsga csak az érettségi vizsga némileg módosított ismétlése, s a mint jelenleg kezelik, akár melyik 8 osztályt sikeresen végzett tanuló közvetlenül az érettségi vizsga letétele után bátran oda állhat a tanárvizsgáló bizottmány elébe.

Ebből világosan látható, hogy pusztán tanári vizsgák nem segíthetnek bajunkon. Oly intézetről kell gondoskodnunk, melyben a tanárjelöltek a tanári vizsgára kellően előkészülhetnek: *azaz tanárképezdét kell állítanunk.* Ez a gymnáziális reformaink terén egyik legelső, legfontosabb, s

ha nem is régóta érzett, de annak daczára égető szükség, – Az elemi oktatás javítása, s gymnázialis tanáraink rendszeres kiképztetése azon két feladat, mely ha teljesítve leend, csak akkor vehetnek gymnáziumaink nagyobb mérvű lendületet.

Sajátságos, hogy tanárképezde mindeddig nemcsak nem állítatott, hanem még csak szóba is alig jött. Ez csak onnét magyarázható, mert még nem múlt el egészen azon idő, midőn nálunk a theologus pap és tudós, tanár és minden volt, a tanári állomások tehát többnyire végzett theologusokkal tölten be, ezeknek rendesen eszökbe sem jutott, hogy tanárnak más, czélszerűbb nevelést is lehetne adni, mint a minőben ők részesültek. Pedig nem csak a dolog nyilván levő természete, hanem az elemi iskolaügy mezején beállott mozgalmak is irányozhatták volna a figyelmet tanárképezde fölállításának szükségességére. Tanítóképezde már eddig is több rendbeli van hazánkban; gymnázialis tanár tanfolyamának pedig legalább is oly hosszúnak, ha nem hosszabbnak kellene lenni, mint minő tartamú az elemi tanítók tanfolyama, s még sincs az egész országban oly tudományos intézet, melyen e tanfolyamot végezni lehetne.

A fölállítandó tanárképezde szervezéséről pedig nézetem az. Miután igazi és hivatását beteljesítő tanár csak neveléstanilag képzett szakférfiú lehet, a tanárképezde az egyetemmel egybe kapcsolandó. Minden leendő tanár először két-három éven át választott szaktudományára készül, mely a gymnáziumi szükséglethez képest lehet: nyelvtudomány, természettudomány, földrajz és történelem, mennyiségtan és bölcsészet. Miután a tanárjelölt magának mint egyetemi hallgató az elsorolt tudományok egyikéből vagy kettejéből szaktudományi oklevelet érdemelt ki, átlép a tanárképezdébe, melyben az idézett tudományok mindegyikét külön-külön szaktanár a gymnázialis tanárnak mint tanárnak szükségleteire való tekintettel adja elő. Ezen előadás – mi földolog – *gyakorlati útmutatással*, lenne egybekötte, azaz a tanárképezde kapcsolatban állna mint a gymnáziummal, melynek tanóráin a tanárjelöltek részint mint figyelők, részint mint közreműködők lennének jelen.

Ezen vagy ehhez hasonló, a földolgot számba veendő, tanterv szerint fölállított tanárképezde az egyetlen út, melyen itt célhoz, azaz rendszeresen, szakilag kiképzett tanárokhoz juthatunk. Ha pedig találkozánk, ki ezen javaslatomat azért nyilvánítaná hasztalannak, s így a tanárképezde fölállítását

szükségtelennek, mert ily intézet még Németországban sem létezik, akkor ezt arra figyelmeztetjük, hogy Németországnak számos kitűnő egyeteme a német gimnáziumokat legalább rendszeresen kiképzett szakdolgozókkal látja el, ha hiányzanék is a nevelés-tani kiképzetés. – A tanárképzés hiányát különben Németországban is érzik.

III.

GYMNÁZIUMAINK VAGYONI HELYZETÉRŐL.

De bár teljesen kiképzett tanáraink, s kellően előkészült elemi tantóink lennének is, gymnáziumaink jelenlegi vagyoni állásuk mellett még akkor sem indulnának várt és kívánt virágzásnak. Számosak és nem jelentéktelenek azon hiányok és fogyatkozások, melyek gymnáziumaink szegénységéből származnak.

Először is tanáraink díjaztatása általán véve is, de főleg a társadalom irányában szerzett érdemeikhez képest oly csekély, hogy ez valósággal az egész mostan élő nemzedéknek szegényére válik, mint a mely fölösleges ingyenélőknek kényelmes életet biztosít, s őket meg nem érdemlett kitüntetésekben részesíti, de igazi és valódi jóltevőit csaknem az anyagi nyomor s anyárus ágának teszi ki. – Hajdanta azon összeg, melyben tanáraink díjazás fejében jelenleg részesülnek, a pénz háromszoros-négyszeres nagyobb értéke mellett elégséges lehetett szerény család kiélhetésére: de jelenleg nemcsak gondtalan életet nem biztosít, hanem még a mindennapi kikerülhetetlen szükségletek fedezése sem telik belőle, kivált ha a tanár még család- atya is.

A legutolsó falu szatócsa, ki kortársai üdve körül marhasó és téglaporos paprika eladásával fáradozik, több évi jövedelmet bir fölmutatni, mint a haza szebb jövőjének bajnokai és alkotói! A tanár ily módon nem biztosíthatja jövőjét, és ha munkaképtelenné lesz, a legnyomorultabb koldusnál szomorúbb sorsra jut; megelegedett, gondoktól ment aggkor nem pillant rá, (szerencsére folytonos erőmegfeszítés folytán a legtöbb elhal, mielőtt aggkort ér). – Anyagi javulásra való kilátás, törekvés-ösztönt ébresztő előmenetel a tanári pályán jelenleg nem is létezik. – Minden más pályán előbbre lehet vinni, mint a mennyin az illető kezdte: egyedül a tanári pályának nincs múltja, nincs jövője!

Csekély fizetéssel választatik a tanár díszes hivatalára, ugyan e fizetéssel folytatja, s ha az új nemzedék érdekében 50 esztendeig fáradozott is, anyagi helyzetében változás nem áll bé, legfőlebb akkor, mikor már munkaképtelenné válik. Akkor is e változás abban áll, hogy 600 frtnyi fizetés helyett 200 frtnyi, szavakban kétszáz forintnyi nyugdíjt húz: épen annyit, mennyibe rendezett község kórházi szegénye is kerül. A nyomorult díjazás hozzá sok helyütt csak a legnagyobb utánjárással, bosszantó és szégyenítő sürgetéssel, s akkor is csak utólagosan s nagy nehezen kivívható; legtöbbje a tanároknak munkával túl van terhelve, a meny nyiben a lehetőségig felszaporított rendes tanórákon kívül m a g á n l e c z k é k adására szorulnak, s így nem csuda, ha sokan mindjárt pályafutások kezdetén, mikor mások más hivatalban tett erőttől legjobban buzognak, ezek ellankadnak és elcsüggednek, idő előtt megvénülnek, hivatalukhozi kedvüket veszítik, s így a műveltség és polgárisodás lelkesült és lelkesítő bajnokai helyett közönyös napszámossokká válnak, kik robotjukat úgyahogy leörlik.

Ne utaljon e helyen senki a tanárok azon szép öntudatára, azon minden anyagi jutalomnál becsesebb meggyőződésre, hogy ő k e m b e r t á r s a i k legvalódibb, legnemesebb jó l l e v ő i. Először nem mindenik tanárban él azon öntudat, azután pedig az arra való figyelmeztetés mind addig hiábanvaló, míg a szép öntudatot nem lehet megenni, meginni, vele ruházkodni. – Ily hivatkozás annál kétesb természetű, minél kényelmesebb életet szoktak azok folytatni, kiknek szájából rendszeren hallani. – Azon öntudat, hogy másokkal jót tettünk, mindenesetre képes a boldogság legértékeseb, legemberibb nemét megalapítani, de nem magában véve! Csak ha az emberi boldogság egyéb feltételei is egybe gyűltek, s ezeket azon öntudat világító és melegítő napfénye áthatja: csak akkor van valódi boldogító ereje. – És a ki teljes életében mások boldogságán dolgozik, nem megérdemli-e, hogy ő is hozzáférjen a boldogság üdítő forrásához? Vagy nem a legnagyobb gúny-e, hogy a tanár tanítsa az egész világot a jólét feltételeit, vagyont és pénzt szerezni, de ő maga koplaljon! a tanár tanítsa az egész világot élni, csak ő maga ne éljen! tudománya éltető nedve csaljon ki mások kertjében virágot s gyümölcsöt, s ő legyen hasonló pusztá helyen álló kopár, mogorva sziklához, melynek kebléből forrás fakad! – De a figyelemre legméltóbb érv, miként díjazzuk tanáraikat kellően, az, hogy a n y a g i n y o m o r mellett feladatukat nem

teljesíthetik úgy, a hogy k e 11! Mint minden szellemi munka, úgy nevezetesen a nevelés a tanár egész létét igényelő munkája csak derült, anyagi gondoktól nem háborgatott, magát teljes buzgósággal oda engedhető kedélyhangulat mellett vezethet sikerre.

A tanárok vagyoni állása okozza továbbá, hogy a tanári pálya épen nem a keresettek közé tartozik. – Mi az elemi tanítókról nálunk csaknem kivétel nélkül, az nagy mértékben a gymnasialis tanárokról is áll, hogy t. i. pályájukra nem szabad választás, nem benső hivatás, hanem viszonyaik és körülményeik kényszerítő erejénél fogva léptek. Ha más pálya nyílt volna előttök, legtöbben minden bizonynyal máshoz folyamodtak volna. Hogy annak daczára, valahányszor tanári állomás betöltendő, rendesen akad vállalkozó, onnan magyarázható, hogy társadalmi viszonyaink egyoldalúsága kevés tudományosan művelt egyént vesz igénybe, e kevés is többnyire külföldi, vagy olyan, ki hivatalára vagy tisztjére nem képeztetett, hanem született. Ez egy úttal oka, hogy sok tanár, bármennyire kínlódjék is hivatalában, mégis kitarthat híven mind végig.

A tanári állás szegénységével összefügg azon sajnós tapasztalás is, hogy tanáraink a nagy közönségnél, nevezetesen a magát annak nevező értelmiség nagy részénél, nem részesülnek azon tiszteletben és kitüntetésben, mely őket fontos és méltóságos hivataluknál fogva megilleti. Mert – sajnós, de igaz – kivált hazánkban tisztelet és befolyás igen-igen gyakran nem azon tettektől függ, melyek által valaki magának kor- és honfitársai körül érdemeket szerzett, hanem fáradságtalanul öröklött nevéből, címéből, holdjai számától, és miután tanáraink kivétel nélkül a munkás, üdvét nem valami őse, hanem maga tetteiben és törekvéseiben kereső osztály fiai, s miután birtokuk a bankároknál be nem váltható eszmék országában fekszik, mire a külsőségek után induló tömeg nem sokat hajt; nem csuda, hogy kellően figyelembe nem vétetnek, sőt sokak által nélkülözhető ingyenélőknek tekintetnek. – Vagy azt hiszik, hogy ez túlzás? Utalok az egyes tanárok tapasztalásaira, figyelmeztetek azon körülményre, hogy jelenlegi országgyűlésünk képviselői közt alig van tanár, ámbár tudva levő dolog, hogy az oskolák ügyének rendezése jelenlegi országgyűlésünk egyik fő teendője. Avagy e rendezés oly egyszerű és könnyű dolognak tartatik-e, hogy azt minden további nélkül akárki végezheti? vagy tán tanárok közt

nem lenne akárhány a képviselőség méltóságára érdemes, annak megfelelő egyén? Mert akármilyenek is tanáraink, semmi esetre sem állnak hátrább közönségünk legműveltebb egyéneinél sem, miután ők azok, kik ezeket nevelték és kiképezték.

Ily körülmények közt nagyon érthető, miért törekesznek tanárságra rendszerint csak azok, kiknek nincs módjukban más hivatal viselésére kellően kiképezni magukat. Mert miután nálunk tanári pályára külön készülni sem kellett, hanem papi pályára készült egyénből egyszerű tanári hivány által tanárt lehetett teremteni, miután papnöveldeink látogatása anyagilag a lehetőségig meg van könnyítve, a tanári hivatal betöltésére megkívánt képzettségre legolcsóbban jutni. A tanári pályára tehát nem a legjobbak, mint kívánatos lenne, hanem azok adják magokat, kik rászorulnak. – Emellett nevelésügyünkre nagy szerencse, hogy nálunk rendszeren azok a legjobbak, kik szegénységüknél fogva költségesebb pályát nem választhatnak. Józan gondolkodás mellett mely szüle lenne hajlandó fiára 12-14 tanulói éven át többet költeni, mint a mennyit az előre láthatólag teljes életében fog szerezhetni? És mely fiatal ember, kit körülményei nem kényszerítenek rá, fog oly hivatáshoz folyamodni, mely oly sok munkával s oly kevés jutalommal jár, mely kétség kívül a legszebb, legnemesebb hivatások közé tartozik, de – mint jelenleg áll a dolog – egyúttal valóságos önmegtagadás s önfeláldozás, lassú, de ép azért annál kínosabb és biztosabb vértanúság, mely körül még a hírnév csábító dicsfénye sem játszik.

Gymnasiumaink szegénységéből ered továbbá az is, hogy tanáraink szám szerint nem elegendők, minek következménye az, hogy a meglevők tanórákkal túl vannak terhelve. Tanterv szerinti 12-13 tanár helyett pénzhiány miatt a felső gymnasiumokban rendszeren csak 8-9 működik, algymnasiumokban pedig 6 helyett legtöbb esetben csak 3 vagy 4. Ha pedig a tanár tanórákkal túl van terhelve, akkor a tanításra kellően elő Dem készülhet, a szükségelt kísérleteket elő nem készítheti, nincs kedve vagy ideje tanítványaival a tanórákon kívül foglalkozni, őket önálló munkálatokra szoktatni, szóval hivatásának nem felel meg, illetőleg nem felelhet meg.

Míg a tanár az egyes tanintézetekben számszerint kevés, addig a tanítvány ugyancsak az intézetek szegénysége folytán sok kokott lenni. Nevetségig csekély a tanárok díjazása, s még e cse-

kély díjaztatás is leginkább a tanítványok által fizetendő tandíjból fedeztetik. Ennek folytán a tanároknak már önfentartási ösztönük parancsolja az egyes intézetekbe annyi tanítványt befogadni, ahány csak kínálkozik. Hisz még úgy is, ha mindjárt zsúfolásig teltek meg a tantermek, alig élhetnek ki fizetéseikből, így történik aztán, hogy vannak intézeteink, melyekbe 6-800 tanulónál több jár, – milyen sikerrel, elképzelhető. – Száz tanuló egy osztályban! (vannak gymnasiumaink, melyekben 1 osztályra 140-nél is több esik.) Mily módon tartsa a tanár az egyeseket szemmel? Hogy ügyeljen haladásukra, előmenetelükre? Hogy győződjék meg óránként arról, előkészültek-e valamennyien kellően a feladott leczkékre, s elkészítették-e rendszeren az írásbeli dolgozatokat? Pedig csak az az osztály felelhet meg céljának, melyben a tanár figyelme minden egyes működésére terjed ki, melyben a tanuló minden benem tanult leczke s minden el nem készített munka kipótolására szoríttatik. Lehetséges-e ezen követelés teljesítése tanulókkal túlterhelt osztályban? Azután meg, hogy ügyelhet ily osztályban a tanár az egyesek erkölcsi állapotára, tanulói magánéletére, avvagy csak arra is, törvényszerűen mindenik magaviselete? Pedig mind ez fontos dolog, miután a gymnasium nem csak oktatni, hanem nevelni, azaz: erkölcsös jellemű embereket is kivan képezni. Szóval száz tanuló mellett a tanár fáradozása, ideje és figyelme annyira szétforgácsoltatik, hogy működése csak akkor lehetne hatásos és sikeres, ha a hasonszenvi adagok alkalmazása a nevelés tereén is foganatba vétethetnék. Míg ezen eset be nem áll, addig az olyan 6-800 tanulóval büszkélkedő gymnasiumokat a legsilányabb intézeteknek kell nyilvánítanom, bármily hírnévrettek legyen szert nem a dolgok velejét, hanem a szemet kápráztató számot tekintő nagy közönségünknel. Névszerint az önálló anyanyelvben munkálatok az eféle híres gymnasiumokban annyira elhanyagoltatnak, hogy még 7-dik 8-dik osztálybeliek legnagyobb része – nem hogy önálló munkákat nem képes irai, de – még a helyes írás legelső szabályai ellen is vét. Hogy gymnasiumaink tanárai a tandíjra, azaz: a tanulók számára szorulnak, abból továbbá azon ferde viszony fejlődik, miszerint gymnasiumainkban nem annyira a tanulók a tanároktól, mint inkább a tanárok a tanulóktól függenek. – És ez gymnasialis életünk legsötétebb árnyoldala. – Kiszámíthatatlan, mennyi baj származik ebből tanulóinkra, sőt áta-

lán közmívelődésünkre. – Fel sem akarom említeni, né- mely gymnasiumok mennyire hajhászszák, mily erkölcstelen esz- közökkel édesgetik a tanulókat magukhoz, a felvételnél az oskola méltósága, feladata, sőt a fenálló egyenes törvények mennyire nem vétetnek tekintetbe. – A főbaj az, hogy tanáraink nem fejthe- tik ki a kellő szigort, hogy a fegyelem kezelés körül nem járhatnak el belátásuk szerint, mert attól kell tartaniok, hogy a növendékek legbensőbb érdekei által parancsolt részrehajlatlansággal a tanulókat intézeteiktől elidegenítik. E körülmény gymnasiumaink üdvös hatását oly mértékben akasztja meg, hogy már magában elegendő lenne a jövő nemzedék előmenetelét meghiúsítani.

Hogy röviden jellemezsem a tény állását: gymnasiumaink nem nevelnek tanulókat, hanem urfiakat. Kivált felső gymnasialis növendékeink csaknem oly szabad szárnyra bocsátvák, mint külföldön az egyetemi hallgatóság. Felső gymnasialis tanulóink korcsmáznak, udvarolnak, báloznak, sőt még magok is rendeznek bálokat, isznak, kártyáznak, szóval mindent tesznek, mi őket nem illeti, csak – nem t a n u l n a k. Ha tanulóinkat legalább kellő mértékben a tanulásra szorítanak! Meglehet kívánatos, miszerint gymnasialis tanulóinknak kissé szabadabb mozgást engedjünk, mint a külföld gymnasialis intézeteiben meg van engedve, (mondom: meglehet, bár nem bizonyos, mert ki egykor vezérszerepet fog vinni, ki egykor parancsolni fog, tanuljon előbb engedelmeskedni) De ez az egy nem szenvedhet kétséget, hogy minden oskola egyik legelső és legfőbb kötelessége *növendékeit rendszeres munkára szoktatni*. Mert az oskola az élet kedvéért van, az életben pedig csak az boldogul és boldogít, ki rendszeresen munkálkodik, miért oskolára sújtóbb ítélet nem is gondolható, mint ha azt kell mondanunk róla, hogy növendékei iparkodásával és munkálkodásával épen nem vagy nem sokat gondol. – És ebből tűnik ki, mért nem nevelnek gymnasiumaink életre való munkás, iparkodó embereket. Nem a tanterv oka ennek, vagy legalább nem egyedül a tanterv, mint inkább a tanárookra vagyoni állásuk által ráerőszo- kolt fegyelmi eljárás, illetőleg gymnasiumainkban dívó fegyel- metlenség.– Valóságos egyetemi rendszer kapott gymnasiumainkban lábra. A mely tanuló nem tanul, az egyszerűen nem tanul, a tényállás tudomásul vétetik, a tanulónak legfőlebb rossz osztályzat jegyeztetik be, avval az ügybe van fejezve, hogy ily rendszer mellett a gymnasialis nevelés eredménye nem is

lehet kielégítő, mindenki megfogja érteni, a ki tudja, mennyire nem szokott a gyermek s éretlen eszű ifjú távol eső céloknak tekintete által munkára indíttatni, mennyire szükséges őt rábeszélni, kecségtetés, sok esetben komoly fenyegetés által munkára rábírti, rákényszeríteni!

Ha éretlen eszű növendéknek munkára természetből általában véve nincs hajlama, még kevesebb van a magyar ifjúnak. Mert a mely gyermekben nálunk természetből fejlődnek is munkához kedv és hajlam, abban azt sok. szüle rövidlátó, szűkkörű felfogása rendesen megöli. Nem tudja a világ, mennyire vallja még közönségünk azon része, mely fiait a gymnasiumba szokta küldeni, azon igazán keleti elvet, hogy munka nem úr fiához való. – Hány, de hány atya küldi fiát nálunk avval az utasítással a gymnasiumba: fiam! van neked miből élni, nem szorultál te a latinra s görögre! A fiú, mint jó gyermek, természetesen hajlik szülői nevére, s nem igen töri eszét a tudománnyal, hanem nézi a gymnasiumot annak, minnek szülei is tekintik, t. i. olyan helynek, hová a fiatal embert azért küldik, hogy fiatal éveit kellemesen és illedelmesen töltsse, és a katonaságot a lehető legkönnyebben kikerülje. A ki pedig nem tanult semmit, az nem is tud semmit, az bizonyosan elvész, ha ursága és élhetése egyetlen alapja, az annyi meg annyi köblös föld, lába alól kisiklik, mi mai időben nagyon is könnyen és gyakran megesik. Mivel és munkához szokott ember a legsanyarúbb bukás után is ismét fellábad. De a ki elejétől folyvást csak költeni tanult, ki nem képes gyűjteni, csak szétszórni, szóval, ki nem a maga, hanem mások munkája után a kész után él, és urat játszik, az mindjárt a legelső szerencsétlenség után örökre van tönkre téve! Csak magunk körül kell néznünk, hogy mind ennek szomorú igazságáról meggyőződünk. Mennyi szerencsétlenségnek, mennyi ínségnek és nyomornak vehették volna elejét gymnasiumaink, ha tanítványaikat kellő és rendszeres szigor által munkára szoktattuk volna, ha tanáraink nem kényszerültek volna a szám kedvéért a lényegét elhanyagolni, a fiatal nemzedéket egész rendszeresen megrontani.

Sok dicséretes nemzeti tulajdonság közt főleg a magyar értelmiség mutat föl egyet, mely egyedül képeke mind ama szép tulajdonságokat árnyékba helyezni, hatástalanokká tenni, s ezen általános baj – a kényelmetesség, a lomhaság. – Rövid ideig tartó erőmegfeszítésre készek és képesek vagyunk, de huzamosb, kitartóbb foglalkozás nem igen telik tőlünk. Mi e tünemény oka? Sokan azt mondják erre: velünk született.

Az nem lehet. Valamint az ember eszében egyetlen egy fogalom vagy eszme nincsen, mely vele született volna, úgy jellemében nincsen egyetlen egy vonás, mely magyarázatát életviszonyaiban, múltjában nem lenné. A hanyagság azért közös bajunk, mert hanyagul neveltek minket, helyesebben mondva, mert nem neveltek. Nagymnasiumaink hanyag és henyélő tanulót nem túrnének, ha tanáraink a tanulást szabályozó törvényt minden személyválogatás nélkül alkalmazhatnák: bizonyosan sokkal kisebb lenne a kasa-kapakerülők száma magokat uraknak valló hazánkfiak közt. És e bajt gyökeresen nem is orvosolhatja semmi más, mint helyes iskoláztatás. Mert a munkáhozi kedv és hajlam, mint minden más hajlam, csak hosszas szoktatás nyomán fejlődik, s itten iskoláink feladata annál komolyabb, minél hiányosabb szüleink bánásmódja e tekintetben gyermekeik irányában. – De nevezetesen gymnasiumaink nem oldhatják meg ama komoly feladatot mind addig, míg a tanárok nem nyernek tanítványok számától egészen független állást, míg rajok nézve nem tökéletesen közönyös, fizetnek-e a tanítványok tandíjt vagy sem, sokan fizetik-e azt, vagy mennyit fizetnek, azaz: szükséges, hogy a tanárnak évenként bizonyos előre megállapított, ingadozásnak alá nem vetett, díja legyen, melyre az időnkénti tanulók száma nincs befolyással.

Kívánja ezt a tanári állomás méltósága is. – A gymnasialis tanulók csak hamar veszik észre, az általuk fizetett tandíjra mennyire szorulnak a tanárok, s ennek folytán könnyen b é r e n c z e i k n e k tekintik őket, kik néhány nyomorult filléreiért még nekik tartoznak hálával, a miért nem más gymnasiumot kerestek fel, vagy általán a gymnasium látogatására határozták magokat. Hogy ezen felfogás, ha a tanulósközött fejlődik, a tanári tekintélyt nem igen nevelheti, s a nevelés célját nem igen mozgathatja elő, könnyű belátni.

Gymnasiumaink szegénysége okozza továbbá, hogy gymnasiumaink a legszükségesebb taneszközökben és tudományos készletekben szűkölködnek.

Minden gymnasiumnál rendes, tudományos könyvtárra van szükség, mely évenként minden idevágó művet szaporítandó volna. Mert csak e feltétel alatt dolgozhatnak a tanárok további kiképzésükön, maradhatnak összefüggésben a tudomány haladásával, vehetnek részt a tudományos mozgalmakban. Ennek daczára gymnasiumainknak vagy általán nin-

csenek könyvtáraik, vagy a mi van, egészen hiányos, hézagos. Megjelenő új művek beszerzésére minél kevesebbet költenek. Nem ritkán hallani azoktól, kik a gymnasium gazdasági ügyeit viszik, azon megjegyzést, ha valaki mesterséget folytat, maga szerzi magának a mestersége üzhetéséhez megkívántató eszközöket; így szerezzék meg a tanár is a szükséges könyveket, ha tanár akar lenni. – Ily felfogás mellett aztán még ott is, a hol telnék, becsebb művek beszerzése elmarad. – A már meglevő könyvkészlet tetemesebben csak akkor szaporodik, ha könyvedvelő felügyelő, vagy az intézet volt tanítványa könyvgyűjteményét a gymnasiumnak hagyományozza. Csak hogy a könyvek ily módon növekvő számával az intézeti könyvtár belbecse ritkán, vagy soha sem nő arányosan. – Mert az öröklött művek rendszerint olyanok, melyek már addig is több példányban megvoltak s máskülönbben is hasznavehetetlenek, hitvány kiadású ókori remek írók, megemészthetlen theologiai és jogi művek, legyőzött álláspontot képviselő bölcsészeti, vagy épen regények. – Teremtsünk tehát gymnasiumi könyvtáraink számáramegfelelő alaptökeket, melyeknek kamatjaiból a szükséges és értékes művek évről-évre rendszeresen beszerezhetők lennének.

Könyvtáraink elhagyott állapotával összefügg azon körülmény is, hogy a gymnasiumainkban használtatni szokott tankönyvek egyáltalán céliránytalanok. Mert miután tankönyvet jól felszerelt könyvtár nélkül lehetetlen előteremteni, következik, hogy magyar tanár, ha értené is máskülönbben a tankönyv szerzésének módját, kielégítő művet nem írhat. Innen magyarázható, hogy gymnasiumainkban rendszeren németből fordított tankönyveket használnak. Nem mintha a tankönyvek magokba véve roszak lennének – bár van mindenféle közte – de mindenesetre roszak mint a mi gymnasiumaink tankönyvei. A német szerzők természetesen német tanulószámára írták, minden tekintet nélkül hazai szükségleteinkre és viszonyainkra, s miután a Némethon elemi oskoláiból kikerülő tanulószám máskülönbben is a kiképzettség egészen más fokán áll, mint a mi gymnasiumba felvett elemi növendékeink, világos, hogya német-honi gymnasiumokba bevett tankönyvek a mi gymnasiumainkban nem alkalmazhatók.

Gymnasiumaink szegénysége abban is gátol minket czélszerű eredeti tankönyvekhez jutni, mert nem vethetnek ki ösztönt és versenyt ébresztő pályadíjt a legjobb könyvszerző megjutalmazására,

tanároknak pedig saját költségükre műveket kiadni szegénységük és az oskolaügy jelenlegi szétziláltsága mellett főben járó merénylet. A könyvkiadók, mint mindenütt, úgy nálunk is csak a magok hasznát lesik, s a legcsekélyebb díjt is a szent ügynek hozott áldozatnak tekintik, vagy legalább igyekeznek annak feltüntetni. – Eredeti művek írásánál nálunk tehát sokkal könnyebb és biztosabb út, kész műveket németből fordítani. Midőn pedig e fordításokra a legelősmertebb, legjelesebb művek szemeltetnek ki, dicsekedve mondhatjuk, mit csakugyan nem ritkán hallhatni, hogy gymnasiumainkban a világ legjobb tankönyvei szerint taníttatik. Ez áll. De mint e világon semmi sem tökéletes, úgy a tankönyveknek is van árnyoldaluk, mi abban keresendő, hogy e tanulók legnagyobb és a tanárok nem épen legkisebb része – nem érti.

Továbbá gymnasiumaink múzeumi, azaz: a sikeres tanításhoz megkívántató gyűjtemények és készletek tárai is a legsiralmasabb állapotban vannak. Leggazdagabbak még a természetrajzi tanításhoz szükségelt gyűjtemények, de ez is csak onnan van, mert egyes lelkes tanárok temérdek fáradsággal létre hozott gyűjteményeiket ingyen ajánlották fel az intézetnek. A mit nem lehet kalappal mezőn fogdosni, vagy úton-útfélen felszedgetni, nevezetesen tehát természettani és vegytani készletek, abból gymnasiumaink gyűjteménytáraiban minél kevesebb és minél hiányosabb példányokat találunk. Mindazonáltal nagy különbség van a közt, valamely természettani törvényt kiserietek nyomán tanultunk-e megösmerni, vagy csupán szóval adták-e nekünk elő; nagy különbség a közt, magunk szemével láttuk-e az elemek micsoda úton-módon vonzák, taszítják egymást, vegyülnek új testekké össze, vagy csak krétával a táblán mutatták-e meg, ez meg ez a betű együvé kerülván, mily módon alakít ilyen meg amolyan képletet.

Kit külvilági tényekre, szemlélhető tárgyakra és tüneményekre vonatkozó igazságokra akarunk tanítani, az a pusztá szóval előadott törvényekhez nem sokkal kedvezőbb viszonyban áll, mint a vak a színek ről szóló értekezéshez. – A helyes oktatás egyik legáltalánosabban elősmert elve, névszerint kezelőket sem minew külvilági tüneményekből származtatott igazságokra nem tanítani a nélkül, hogy ezek kísérlet által meg nem előztetnének, azaz: minden tanításnak néz létből kell kiindulni. – Ha gymnasiumainkban ezen elvhez szigorúan ragaszkodnának, a legfontosabb tudományokban oktatás egészen hézagos

lenne, s örökösen csak a legalsóbb elemek körüli foroghatna. – A taneszközök hiánya pedig annál érezhetőbb, minél gyakrabban fordul elő nálunk azon eset, hogy nevezetesen a természettan és vegytan tanárai magok is tudományukat csak utólagosan, pusztán könyvekből sajátították el, úgy hogy tehát nekik magoknak sincs elegendő és kimerítő készülségük és átnézetük. Hogy ily készletek s ily tanárok mellett nevezetesen a természettani, azaz: azon ismeretek, melyek hivatvák a társadalmi viszonyokat, a népek életét tökéletesen átalakítani, közműveltségünk öntudatába, közéletünk gyakorlatába nem mehetnek át, könnyen belátható. Nagyrészt gymnasiumaink hiányos felszereléséből magyarázható tehát, miért olyan egészen járatlan olvasó közönségünk természettani tünemények mezején, járatlanabb mint a tudományok bármely más ágában, bár tulajdonkép egyetlenegyben sem tünteti ki magát különösen avatottság által.

Sok más hiány is van még, mely gymnasiumaink szegénységéből ered, de elég lesz ezeket itten egyszerűen felemlíteni. A legtöbb intézetnél hiányzik rendes testgyakorda és uszoda; a szépészeti kiképzés csaknem egészen el van hanyagolva, mert nemcsak a zene nem tartozik a rendes tantárgyak közé, hanem a más mint szépészeti tekintetben is fölötté fontos rajztanítás sem kezeltetik szakavatották által; sőt némely gymnasiumnál egészen el is ejtetik. – A vetélkedést ébresztő, s a tanítás céljait hathatósan elősegítő ösztöndíjak is hiányzanak gymnasiumainkban; a mi e név alatt elő szokott fordulni, többnyire csak szegény tanulóknak szánt s azért hatástalan csekélységek, – ösztöndíjak, melyek legfőlebb henyelésre ösztönözhetnek. – A gymnasiumainkkal sok helyütt összekötött tápintézetek pedig nevének merő iróniája, mert a koplalást senki sem nevezheti táplálásnak. Azonban annyiban mégis illenek e tápintézetek gymnasiumainkhoz, a mennyiben az anyagiság oldaláról megfelelnek azon tápnek, melyben a tanítványok szellemileg részesülnek. – Végtére pedig rendszerint a gymnasiumi épületek sem felelnek meg, vagy mert nem épültek arra a célra, melyre használtatnak, vagy nem oskolának való a környékük, vagy, s ez a leggyakoribb eset, mindkét okból. Nevezetesen sok helyütt a gymnasiumoknak az egyházhoz való szoros viszonya külsőleg úgy fejeződött ki, hogy a gymnasiumi épület szorosan a torony alatt áll, melynek nálunk örökösen zúgó hangjai egyre zavarják a tanítást.

Magában világos, mittevők legyünk azon bajok el-

hárítására, melyek gymnasiumainkra a szegénységből származnak: *meg kell őket gazdagítani!* Oly tőkét kell nekik biztosítani, általán véve oly jövedelemforrásokat nyitni, hogy képesek legyenek könyvtáraikat, gyűjteménytáraikat stb. oly karba helyezni, hogy az előadás sikere általuk kellő mértékben biztosíttassék; lehetőségessé kell tennünk, hogy a tudományok és ügyességek minden jelentékenyebb ágát kellően mivelhessék, elegendő tanerő fölött rendelkezzenek *és mindenek előtt a tanároknak a tanítványok irányában teljesen független állást biztosíthassanak.*

De nem csak általán szükséges a tanárok díjaztatását a tanítványok számától minden tekintetben függetleníteni, szükséges a mellett a tanároknak oly anyagi helyzetet biztosítani, hogy a mindennapi kenyérérti gond semmi után ne férhessen hozzájuk. Mennyi legyen a tanárok évi fizetése? Mindenütt, hol bizonyos munka megjutalmaztatásának kérdése forog fen, első az, megkérdezni: mennyi anyagi hasznot hajt azon munka? Ezen kérdés a nevelők munkájára jobbadán nem alkalmazható, mert ámbár nevelés és oktatás útján nyert ösmeretek és a dolgok összefüggésébe való mélyebb belátás igen gyakran a legnagyobb anyagi hasznot hajtja, szellemi tevékenység és anyagi siker, vagy ama tevékenység és pénzbeli megjutalmaztatás közt még sincs egyenes összefüggés. Minden szellemi munka véghetetlen belbecsü, úgy hogy nincs az az összeg, melylyel kellően meg lehetne jutalmazni; ha tehát tanító vagy tanár annyi fizetést húzna, mint akár az állam legelső hivatalnoka, akkor sem lenne túlságosan jutalmazva.

Az irányadó tekintet itt csak az lehet, hogy a tanárnak állásához, méltóságához mért és illő jövedelemben kell részesülnie, oly jövedelemben, mely még e g y részt neki gondtalan életet biztosít, másrészt lehetővé teszi egészen hivatásának élni, és feladatának, kötelességeinek megfelelni. Hogy erre 2-3 ezer forintnyi évi fizetés a jelenlegi pénz- és életviszonyok mellett a l e g c s e k é l y e b b összeg, melyet tanárnak fel lehet ajánlani, nem szorul körülményesebb részletezésre.

Hogy gymnasiumaink feladatuknak megfelelhessenek, arra is kell tekintettel lenni, hogy az egyes osztályok tanítványokkal t ú l t e r h e l v e n e l e g y e n e k , i l l e t ő l e g , h o g y p á r h u z a m o s o s z t á l y o k nyitassanak, mihelyt valamely intézetnél mértéken felül szaporodnak a tanítványok. Ezen mértéket 8 osztályú gymnasiumnál 320

tanulóra tenném, úgy hogy egy-egy osztályra 40 tanuló essék. Ez is jóformán már sok egy-egy osztályra, de ha ennél még többet fogadunk be, bizonyosan az egyesek károsításával történik.

Szóba jöhetne itt még azon kérdés is, elegendő-e a meglevő gymnasiumok, vagy már igazán sok is van-e, mint azt több oldalról állítják. Ezt érdemlegesen csak lejjebb fogjuk eldönthetni, a hol a gymnasiumok tulajdonképi céljáról, feladatáról, tantervéről leszen szó. – Egyelőre csak annyit mondhatunk, hogy jobb hiányos iskola is a semminél, hogy iskola tulajdonképen sok nem is lehet, hanem minél több van, annál üdvösebb a nevelendő új nemzedékre. Azért e tekintetben alig lehet kifogásunk a gymnasiumok elszaporodása ellen. De más részt az is áll, hogy a különböző nevelő-intézetek közt bizonyos aránynak kell létezni, azon a társadalom normális alapotából merített szükségletek szerint, melyek különböző nevelő-intézetek felállítását kívánatossá teszik. S ezen oldalról tekintve a dolgot, csakugyan lehetséges, hogy már jelenleg is több gymnasiumunk van, mint a mennyinek felállítását társadalmi viszonyaink igazolják.

E bajon azonban, ha csakugyan fenforog, nem lehet egyszerűen úgy segíteni – mint azt sokan képzelik – hogy a fölösleges gymnasiumokat eltöröljük, hogy 2-3 meg nem felelőből egy rendesen kiállítottat alakítunk. Mi lenne akkor azon tanulóságból, mely a gymnasiumokhoz nem férne? Vagy miután már most is sok gymnasiumban a tanulóság mértéken felül elszaporodott, hogy felelhetnének meg akkor a gymnasiumok, mikor az egyesekben a tanulói létszám még a jelenleginél is magasabbra rúgna? Ha a meglevő gymnasium már igazán meghaladja a mértéket, s e bajon gyökeresen, azaz: úgy akarunk segíteni, hogy az új nemzedék s így hazánk jövője a vett nyereség helyett kárt ne szenvedjen, a meglevő gymnasiumok számát lejjebbiteni kell ugyan, de a kiesett intézetek helyébe újakat, más célú és feladatú nevelő-intézeteket kell állítanunk, tekintettel társadalmi viszonyaink azon oldalára, melyek iskoláink által eddigé el voltak hanyagolva.

IV.

A GYMNASIUMI TANTERVRŐL.

Ha valamely nevelőintézet tantervét akarjuk megbírálni, mindenek előtt ezen intézet célját, feladatát kell szemügyre vennünk. A bírálat feladata az leendő, kideríteni, vajjon a zonezél becses, üdvöse, a társadalom normális állapotából és feladatából van-e merítve, s továbbá, az elfogadott tanterv alkalmas-e azon cél valószínűsítésére?

A gymnasiumok sajátlagos célja az oktatás oldaláról mindenkor és mindenütt egy és ugyanaz, t. i. azon ifjakat a szaktudományok sikeres tanulmányozására, vagyis az egyetemek látogatására előkészíteni, *kik jogi, orvosi, tanári vagy papi pályára lépni szándékoznak*, s hogy e feladat megoldását polgárisult társadalom viszonyai tetteleg kívánják, ez minden kérdés fölött álló dolog. A gymnasium tehát mindenekelőtt azok számára tekintendő alapítottnak, kik tanult, tudományos férfiak, szóval tudósok akarnak lenni.

Az ágostai ev. gymnasiumok, a közvélemény megegyezése folytán hazánk legjobb gymnasiumai (a mennyiben nálunk az előbbieken után jó gymnasiumokról lehet szó) a következő tantervet tették működésük alapjául:

Osztály	Vallás	Latin	Görög	Magyar Német	Földrajz és Történelem	Memóriágtan	Természet- tudomány	Bölcsézet	Hetenkénti órák száma
I.	2 óra	4 óra	—	6 óra	3 óra	3 óra	2 óra	—	20 óra
II.	2 "	5 "	—	5 "	3 "	3 "	2 "	—	20 "
III.	2 "	6 "	—	5 "	4 "	3 "	2 "	—	22 "
IV.	2 "	6 "	—	4 "	4 "	3 "	3 "	—	22 "
V.	2 "	6 "	4 óra	4 "	3 "	3 "	2 "	—	24 "
VI.	2 "	6 "	4 "	4 "	3 "	3 "	2 "	—	24 "
VII.	2 "	5 "	4 "	4 "	4 "	3 "	—	2 óra	24 "
VIII.	2 "	4 "	4 "	4 "	3 "	3 "	6 "	2 "	25 "

Ki ezen száraz vázlat tetteles alkalmazását közelebbről ösmerni kívánja, vegye elő egyik vagy másik gymnasium tudósítványát, (már természetesen olyanét, mely azon szerencsés helyzetben van, évenként 20-30 frtot tudósítványra költhetni) s ezen számok életet és mozgást fognak szemében nyerni. A mi célunkra elegendő azon átnézet, a mennyiben belőle tisztán kivehető, mi gymnasiumainkban az oktatás középpontja, azaz, mely tudomány kiváló kitüntetése által véli az ág. ev. tanterv a gymnasiumok célját legalkalmasabban elérhetni, s a többi előforduló tantárgy minő viszonyban áll éhez?

E végből számítsuk ki, melyik tudományból hány tanórában részesült egy mind a nyolcz osztályt ismétlés nélkül végig járta tanuló. Ha a nyári nagy s a három sátoros ünnepi kisebb szünidőt meg az elszórtan előforduló egyes szünnapokat leszámítjuk, egy tanév az ág. ev. gymnasiumokban 40 hétből állónak vehető E 40 hetet számításunk alapjává tevén, a következő táblás kimutatást nyerjük:

Osztály	Vallás	Latin	Görög	Magyar Nyelv (105)	Történelem és Földrajz	Mennyiségiana	Természet- tudomány	Bolcsaszelek	Összesen
I.	80	160	—	240	120	120	80	—	800
II.	80	200	—	200	120	120	80	—	800
III.	80	240	—	200	160	120	80	—	880
IV.	80	240	—	160	160	120	120	—	880
V.	80	240	160	160	120	120	80	—	960
VI.	80	240	160	160	120	120	80	—	960
VII.	—	200	160	160	160	120	—	80	880
VIII.	—	160	160	160	120	—	240	80	920
Összesen	480	1680	640	1440	1080	840	760	160	7080

Egy mind a 8 osztályt rendszeren végig járta tanuló tehát 8 év alatt összesen 7080 tanórában részesült, s ezen tanórák a különböző tantárgyak közt ily módon oszlanak el:

Vallás	480 óra.
Latin	1680 „
Görög	640 „
Élőnyelvek	1440 „
Történelem (földrajz)	1080 „

Mennyiségtan	840	„
Természettudomány	760	„
Bölcsészet	160	„

Összesen 7080 óra.

Ezen átnézetből kiderül, hogy gymnasialis tanrendszerünk középpontját az ág. ev. intézeteknél (s a többi hitfelekezetekéinél még nagyobb mértékben) a nyelvekbeni oktatás teszi. A tanítási időnek több mint fele, számszerint 3760 óra nyelvekre fordítatik, s megintelen ennek nagyobb része, számszerint 2320 óra 2 holt nyelvre, a latinra és a görög-re esik. Tehát valamennyi más tudomány nem foglal el annyi időt, mint a nyelvek. Ha a nyelvekbeni oktatást alakinak, a többi tudományokbanit pedig tárgyinak nevezzük, világos, hogy gymnasialis tanítványaink főleg alaki nevelésben részesülnek, alsó gymnasiumban csak úgy mint felsőben.

Kérdés: jogosult-e azon viszony, melyben ezen tantervben a nyelvek a többi tudományokhoz állanak? Ezek megítélésénél azon céltn kell tekintenünk, mely felé gymnasiumaink a tanulókat vezetni kívánják. E cél, oktatás oldaláról, mint már fentebb említettük, a leendő papokat, tanárokat, jogférfiakat és orvosokat szaktudományok sikeres tanulmányoztatására előkészíteni, mi mellett azonban a gymnasiumok mindenkor azt is tűzték lobogójukra, a tanítványokat az általános műveltség bizonyos fokáig vezetni. Kívánja-e ezen kettős cél a nyelvekbeni oktatás ama túlsúlyát? Papokra, tanárookra és jogférfiakra nézve hajlandóak vagyunk minden további nélkül igennel felelni, orvosokra nézve már nem annyira, amazokra nézve is csak ama cél első részének tekintetéből, második részét, az általános műveltség bizonyos fokát illetőleg, az alaki nevelést egyáltalán nem tartjuk kielégítőnek. – Hosszas lenne itt részletesen fejtegetni, melyik életpályához mennyiben kívántatik az alaki nevelés; e fejtegetés úgy is csak hosszabb úton vezetne ezen egyszerűbben is bebizonyítható állításunkra: hogy mai időben a pusztán Vagy túlnyomólag alaki nevelés semmi életpályára sem elégséges (a nyelvmesterekét talán kivéve.)

Olyan korba való a tisztán alaki nevelés, mely nem a megadott valódi, hanem a képzelet teremtette, természet fölötti világban él s legfőbb gyönyörét, az emberi szellem legfényesebb diadalát a valóságra nem alkalmazható, nem a valóságból merített fogalmak rendsze-

r esítésében, tényekből ki nem induló és tényekre nem vezető állítások egymásba fonásában leli. Ilyen céltalan, bár bámulatos rendszerességgel űzött, szóforgatásból állott sok tekintetben az ókor tudományos törekvése, s még határozottabban ily értelemben vett alaki jellemű volt a középkor tudományossága. Ezen utóbbi kor teremtette a gymnasiumokat is, a miért is egykor – nálunk még nem is nagyon sok idővel ez előtt – a gymnasialis, általán a tudományos képzettség netovábbjának tekintették a latin nyelvet ügyesen kezelhetni, Cicero-féle szóczafrangokból és szólásmódokból latin beszéd-félét össze f é r c z e l n i.

Szavak forgatása helyett az újkori tudomány az élet céljai felé fordult s feladatát a természeti erők és tünetmények megfigyelésében, törvényeik meglesésében, szóval az élő és létező világ részeinek és elemeinek valódi, tárgyi összefüggésében keresi. Az újkor tudománya nem tartja érdemesnek képzelt légvárakban képzelt árnyékoknak parancsolni; az újkori tudományosság legfőbb feladatának ismeri az élő, mozogni és hatni képes, természeti erők fölötturalkodni, ezeket az emberi akarat, emberi ez él ok engedelmes szolgálivá tenni. Erre a legalaposabb nyelvekbeni oktatás sem tanít, sőt lehetséges – s mi több – gyakran előforduló eset, hogy valaki a görög és latin nyelv minden titkában be van avatva, minden ritka szólásmódot elsajátított, valamennyi kivételt, azon felül a sanseritot, arabs és kitudja minő más nyelvet ért és ösmer, de mi a legfőbb az életben, az élet céljait nem ösmeri. – A nyelv csak eszköz, s így becse nem önmagában keresendő, hanem abban, minek megdolgozására használtatik. Az pedig nem lehet más, mint az igazság megismerése, az igazság pedig mindig a valóságra irányul. Csak akkor van értelme, ha tetteleg előforduló, igazán létező viszonyokra vagy tényekre vonatkozik. Ezen tetteleg létező dolgok az első, ezek megismerése az oktatás és tudományos törekvés igazi, sőt egyedül méltó tárgyai. A nyelvtudomány, értem itt azon képességet, a nyelvet kezelni, forgatni, ha önmagában keressük célját, csak élhetlen szobatudósok, üres fejű szószaporítók előtt lehet méltó cél; a legtökéletesebb alaki képzettség is, ha nincs jelentékeny tárgy, hogy ezen gyakorolja magát, üres edény, pénzszekrény koldus birtokában. – Késhez hasonlít

a nyelv. Szép késnek magának is örülhet ugyan az ember, ha nincs is mit vágni vele; de nem nevetnök-e azt, ki kést vagy épen egész késgyűjteményt szerezne nagy fáradsággal azért, hogy legyen, ne hogy használja?

A tárgylagos tudományokbani oktatás pedig nem kezdődhetik elég jókor: az alaki képzéssel legalább is párhuzamosan kell hogy kezdődjék, hogy így az oktatás üres szóforgatássá, szójátékká, szóhajhászássá ne fajuljon, s a tanuló ne a szavakban, hanem a dolgokban szoktassuk a lényegyet keresni. Azért, ha gymnasiumunk tantervét megmásítani akarjuk, első és legfőbb nézpont az, hogy a nyelvek és a többi tantárgyak közti viszony oly alakra hozassék, miszerint a gymnasialis nevelés az újkori élet és tudományosság követelményeinek az eddigi tantervénél tökéletesebben feleljen meg. – Azaz: a természettudományokat, szám- és mértant, földrajzot és történelmet nem szabad többé gymnasiumainkban annyira háttérbe szorítani, mint az eddig történt.

De melyik legyen a helyes viszony, melyben az alaki és tárgyi tudományokban oktatásnak állnia kell? Mert a nyelv vagy nyelvekbeni oktatást sem szabad megrövidíteni.

Hiszen a nyelv – mint már felemlíttem – az igazság eszköze, s ki a célt akarja, annak az eszközt is kell akarnia. – De sőt a nyelv a gondolkozás egyetlen csatornája, nyelv nélkül gondolat sem létezik, s a nyelv alapos ismerete és helyes kezelése nélkül helyes gondolkozás sem lehetséges. – Azután meg nem szabad félre ismernünk azon észfejlesztő erőt sem, melylyel a nyelvtanítás az oktatás és nevelés céljait oly hathatósan elősegíti, s melyet fel nem használni a legnagyobb nevelési bűn lenne.

De minden szépet, üdvöst és felkarolandót, mit a nyelvtanításról felhordhatni, a legnagyobb mértékben és fiatalabb korú növendékekre nézve kizárólag *az anyanyelvről áll!* – Csak az anyanyelvet képes a fiatal növendék használni és megérteni, csak anyanyelvén bír gondolkozni és az igazságot megismerni, *s azért mindenek előtt az anyanyelvben oktatást kell az alaki műveltség kiinduló és egy ideig kizárólagos középpontjává tenni.*

Az oly soká, oly hosszú századokon át elnyomott és megvetett anyanyelvet, mely még jelenleg is gymnasiumainkban a dicsőített latin nyelv mellett mostoha gyermekül tekintetik, a nyelvek nyelvét kell jogaiba visszahelyeznünk, ha azt akarjuk,

hogy alaki és tárgyi nevelés közt kellő öszhangzat álljon be; csak akkor remélhető, hogy gymnasiumainkból nem fognak többé az élet valódi feladatai iránt idegen, képzelt világi, egyoldalú, hanem egész emberek kikerülni. – Vagy nem elégséges-e csaknem ezer éves tapasztalás annak bebizonyítására, hogy y kizárólagos idegen nyelvekben oktatás nem képezhet életrevaló gyakorlati embereket, hasznavehető polgárokat?

Más részt a görögök legfényesebb példát mutatnak arra, mily nagy-szerű eredményekre vezet a tisztán alaki képzés is, ha az a n y a nyelv szilárd és biztos alapjára támaszkodik. – A görögök példájából nem lehet azt is következtetni, hogy a tisztán alaki képzés is eredményezhet munkakedvelő, gyakorlati, szóval egész embereket, mert a görögök koránt sem voltak abban az értelemben vett gyakorlati emberek, melyben e szót szoktuk használni.

A tudományosság oldaláról a művelt görögök képesek és képesek voltak ugyan akármelyik megadott vagy meg nem adott tárgy fölött tetszősen, nem ritkán fölötte eszélyesen, értekezni, képesek voltak minden tárgyat a legkülönbözőbb szempontból megvilágítani, és – a mennyire ez a fogalmak országában történhetik – a legkülönbözőbb összeköttetésekbe hozni. De azon komoly, józan, a valóságra irányzott gondolkozásmód, mely az újkor tudományát jellemzi, mely a valóság tárgylagos megfigyeléséből kiindulva, a tények logikája előtt mindenkor meghajol, s a legfényesebb ötleteket és nezpontokat is szótlán feláldozza, ha kiderült, hogy ezek a tetteles viszonyoknak meg nem felelnek, a görögökben egészen hiányzott.

Ezt nem adhatja pusztán alaki nevelés, ezt csak a természettudományokkal, szám- és mértannal való komoly foglalkozás szülheti, mely tudományokat a görögök csak legcsekélyebb kezdeteikben ismerték.

A görögök példájából mindent egybe véve csak azt, de azt teljes biztossággal, következtethetjük, hogy az anyanyelvben oktatás az észnek gyors felfogást, hajlékonyságot kölcsönöz, részletes fogalmakból általánosabbakat elvonni s ezeket gyorsan ítéletekké összeegyeztetni tanít. Hogy pedig mind ezen tulajdonok a műveltségnek s tudományos törekvéseknek céljait hathatósan elősegítik, sőt egyik alkatrészét teszik, s hogy tehát az anyanyelv a legfontosabb tantárgyak egyike, azon ki kételkedhetnék?

E mellett jól megjegyzendő, hogy a görög nyelv mind ezen nevelési előnyöket nem mint görög nyelv, hanem mint a gö-

rögök anyanyelve nyújtotta, hogy e nyelv tehát nekünk soha sem lehet az, mi a görögöknek volt. Nekünk ugyan azon szolgálatot csak saját anyanyelvünk teheti, s azért ezt kell mindennek előtt felkarolnunk.

Azon további körülménynél fogva is megérdemli az anyanyelv, hogy tanítására több gond és idő fordítottassék, mert révén sok történelmi, földtani s egyéb ismeretek birtokába is juthat a tanítvány. A legelső, legegységesebb anyanyelvben oktatás is, (ha észszerint nem adott szabályokból, hanem érthető példákból indul ki) meggazdagíthatja már mellékesen a tanuló elméjét hasznos ismeretekkel. Ha pedig a gymnasiumokban a nyelvtani oktatást kellő mértékben remek darabok olvasásával kötjük össze, természetesen még sokkal több adat, sokkal több tényleges ismeret jut ezen az utón a növendék birtokába, s így a reális tudományok az anyanyelvben oktatásban hatalmas segítségre találnak.

Mind ezen előnyöket nélkülözzük, ha az anyanyelvet mellékesnek tekintvén, a ráfordítandó időt holt nyelveknek szánjuk. – Mert először holt nyelven irt remek darabok, melyek hasznos ismereteket tartalmaznának, vagy egyes reális tudományok érdekesebb részeit bővebben vagy más szempontok alatt tárgyalnák, aránylag kevés van, s az a kevés is nagyon szűk körben forog; azután meg kivált a mostani tanításmód mellett évek telnek el, míg a tanuló annyira ment, hogy összefüggő latin, görög darabokat olvashat. Sőt az algymnasiumban összefüggő olvasáshoz soha sem jutnak; a legjobbak is nyelvtani tekintetek által annyira körüli vannak hálózva, hogy a legkönnyebb latin remekírókat sem képesek átérzeni és átélvezni; s sok fától nem látják az erdőt, a sok nyelvtani szabálytól nem hatolnak az értelemig.

Még azon esetre nézve is, ha a gymnasiumokat a görög és latin nyelv lehető legkiterjedtebb ápolásával azonosítjuk, fölötte szükséges az anyanyelvet az alsóbb osztályokban az eddiginél gondosabb, bővebb ápolásban részesíteni. Mert semmi sem bizonyosabb, mint hogy idegen nyelvet alaposan megérteni az anyanyelv természetének megismerése előtt teljesen lehetetlen, a mennyiben minden idegen nyelv megtanulása az anyanyelv szabályainak ismeretét tételezi fel. E szabályokra, mint biztos alapra, nem hivatkozhatván, eredményre nem vezet. Ha ez nem is teljes általánosságban, de biztosan a nyelvtanítás azon módjáról áll, mely szerint a latin és görög gymnasiumainkban tanítatik. Hogy legyen fiatal növendék képes Pl. a görög és latin ragozást felfogni vagy elsajátítani, mikor ma-

gyar ígét vagy nevet nem tud ragozni, mikor általán a ragozásról tiszta fogalma nincsen? Hát még a latin szókötés! Tanulnia kell a szerencsétlen növendéknek ezen meg ezen latin név vagy ige milyen esetet vonz, ez vagy ama kötszó milyen módot vagy időt kíván, tanulnia kell ezt idegen nyelvekre nézve, mikor fogalma sincs arról, a megfelelő nevek vagy kötszavak milyen szerepet visznek anyanyelvében, vagy általán véve miben áll a szó-vagy módvonzat. Szóval oly növendék, ki idegen nyelvet tanul, és anyanyelvét nem ismeri, a Sisyphos munkáját ismétli.

Mind ezekhez még az is járul, hogy a görög és latin, mint indogermán nyelvek, a magyartól mint ural-altai nyelvtől legbelőbb lényegökben elütnek, mi az anyanyelv megelőző tanítását még szükségesebbé teszi. Továbbá az ókori holt nyelvek egyes szavai az újkori nyelvek megfelelő szavaitól gyakran egészen eltérő fogalmat jelentenek, vagy oly tárgyak körül forognak, melyek hajdan fölötté nagy fontosságúak lehettek, most azonban minden érdeküket elvesztették, tehát a növendék figyelmét meg nem ragadják. – Az egész ókori világnézet egészen különváló a miénkhez képest, számos új fogalom él bennünk, melyet az ókor nem ösmert, szóval a görög és latin nyelv egy egészen idegen, ösmeretlen világrész az újkor fiatal gyermeke előtt, melyben csak akkor tájékozhatja magát, csak akkor találhatja magát elemében, ha már anyanyelve lakházában otthonos, ha már azon világot ösmeri közelebről, melyben született, él és munkálkodni van hivatva, s melylyel bővebben csak az anyanyelv révén ösmerkedhetik meg.

Ezeket pedig azon tapasztalás egészíti ki, hogy fiatal, éretlen eszű növendék tisztán gyakorlati utón idegen nyelvet annál hamarabb sajátít ugyan el, minél fiatalabb és érettebb, de elméleti, nyelvtani utón annál nehezebben. Megfordítva: elméleti utón valaki annál gyorsabban s annál alaposabban ejthet idegen nyelvet birtokába, minél kifejlettebbek szellemi tehetségei, minél gyakorlottabb és járta s a b b anyanyelve természetének felfogásában és kezelésében. Bizonyos, hogy érettebb eszű növendék idegen nyelv megtanulásában többre mehet egy esztendő alatt, mint kifejletlen tanuló öt vagy több annyi idő alatt.

Ezen érvek nyomán nézetem oda irányul, hogy *a görög és latin nyelv a gymnasium alsóbb osztályaiból lehetőleg kizorítandó.*

E mellett még más, nem a dolog lényegéből, hanem különös viszonyainkból merített érv is nyilatkozik. Ez az, hogy gymnasium

mainkat boldog boldogtalan látogatja. Közönségünk egyáltalán nincs tájékozva az iránt, mire való a gymnasium, mi a ez élj a, feladata.– A gymnasiumi tanárok pedig a szülőket nem világosítják fel e pont fölött, gyakran tán azért, mert magok sincsenek fölöle tisztában, még gyakrabban azért, mert saját érdekeik tiltják a felvilágosítást, Azután meg ha tennék is, ha tudná is közönségünk, hogy a gymnasium nem minden ember fiának való, hogy abban nem készítik a növendékeket az életre, hanem csak más tudományos intézetek sikeres látogathatására elő; úgy sincs vagy legalább eddig nem volt más nevelőintézet hazánkban, mely azt megadná, mit a gymnasium céljánál fogva még meg sem ígérhet, így számos derék, nagy reményre jogosított, ifjú, ki céljaihoz és feladatához mért nevelés mellett az ország hasznavehető munkás tagjává válhatott volna, egyenesen kényszerül elsatnyulni, kényszerül oly tudományokban oktatást venni, melyekből előre láthatólag soha a legkisebb közvetlen előny rá nem fog háramlani. Vagy mi hasznát veszi számos hazánkfia az életben, hogy 4-6 osztályon át idegen kihalt nyelvek száraz alakjainak betanításával kínozták, mikor neki mindenek előtt arra lett volna szüksége, alaposan megtanulni, micsoda földben terem a legjobb búza? micsoda úton értékesíti meg leghasznosabb természetményeit? Ha még az ókor szellemét értették volna át! Még akkor is nagy kérdés, nem léteznek-e sokkal célhoz vezetőbb tantárgyak arra, ki gazda, iparos, kereskedő akar lenni, mint az ókori remekíróknak művei. De így, mikor e szellem még a legjobb gymnasialis növendékeink előtt is örök rejtély marad, bizonyos, hogy a gymnasiumot nem gymnasiumi célokból látogatók nagy serege (az összes tanulótság legalább 3/4-ed része) egészen hasztalanul és céltalanul pazarolta idejét, pénzét, tehetségét ókori nyelvek meg – nem tanulására.

Miután már most láttuk, miszerint a tudományos pályára lépni kívánókra nézve sem kívánatos, hogy az ókori nyelvek tanulását túlságos korán kezdjék meg; sőt ellenkezőleg fölötte szükségesnek találtuk, hogy ezek is a tárgyias, tartalmas tudományokkal s az anyanyelvvél bővebben és alaposabban ösmerkedjenek mint eddig; miután továbbá a gymnasiumot csak szükségből látogatók számára külön intézeteket állítani tőlünk ki nem telő összegekbe kerülne: az előbbieik nyomán célszerűnek látszik a gymnasiumokat úgy alakítani át, hogy alsóbb osztályai egy bizonyos határig ne tekintsék főcéljuknak a latin és görög nyelv művelését, hanem szorítkozzanak oly tudó-

mányokra, melyeknek minden tanuló mind az életben, mind további tudományos törekvésében egyaránt hasznát veheti, ha e tudományos törekvés nem is venné útját a felső gymnasium osztályain keresztül.

Ennek az az értelme, hogy alakítsuk gymnasiumaink alsóbb osztályait oly irányban át, vagy jobban mondva, teremtsünk az algymnasiumok helyett oly oskolákat, melyek a *mostani algymnasiumok*, a nagyobbára hiányzó *reáliskolák* és *feljebbi polgári oskolák czélját és feladatát egyesítik magokban*.

Ez nem csak tetemes kiadásoktól és költségektől kiméi meg, hanem még azon nem elegendően méltányolható előnyt is nyújtja, hogy az ország értelmiségébe nagyobb egységet, kölcsönös megértést, megbecsülést és eltűrést öntene, egy lévén a műveltség alapja az összes értelmiségnél.

A nyelvtanítás és reáltudományok közti viszony minő legyen ezen új, valódi *real-gymnasiumokban*?

Az alaki oktatás középpontja legyen az anyanyelv, az ennek művelésére nem kívántató idő pedig fordítottassék a reáltudományok s a szükséges ügyességek elsajátítására. Az eredmény ki nem maradhat, ha az anyanyelvtanban oktatásra napontai egy órát szentelünk, de a tanfolyam végéig a hetenkinti 6 óránál lejjebb nem szállunk.

Hogy minden kétséget, mely sok nyelvű hazánkban könnyen támadhatna, kizárjak, megjegyzem, hogy az anyanyelvet nem egészen szoros értelmében veszem, hanem mindig a magyart értem alatta. És ezen senki meg nem fog ütközni, kinek honszeretetét és józan felfogását a nemzetiségi düh el nem homályosította. Mert a ki e haza hű fia akar lenni, s az értelmiség közzé számíttatni, annak kötelessége s kikerülhetetlen kelléke, hogy a magyar nyelvben, mint hazánk irodalmi, közigazgatási nyelvében, jártas legyen. Melyik más nyelv pótolhatná is azon szolgálatokat, melyeket az hazánk előmenetelének már eddig is tett és jövőre még nagyobb mértékben tenni ígér? Vagy nem kívánatos-e, hogy a haza mindenik, legalább értelmesb, fia egy nyelven szóljon egymással, a közös nyelv köteléke által is honfi testvéreirez és a közös hazához csatoltassék, s Magyarországon melyik más nyelv lehetne az, mint a magyar? azon nyelv, melyen az értelmiség nagyobb része jelenleg is szól, melyet aránylag Magyarhon legtöbb fia vall magáénak, s melynek általánosítása által legjobban biztosíthatjuk hazánk önállóságát, sajtáságait, szokásait, nemzeti közös jellemünket, szóval mind azon javakat, melyeket hazánk nem

magyarul szóló fia is tisztel és elösmer? Tehát önfentartási ösztön, s szent István koronájának épségben maradása minden értelmes hazafit arra kell hogy bírjon, miszerint a magyart legalább m á s o d i k anyanyelvének tekintse, ha édes anyjától gyermek korában nem tanulhatta is.

Mire is vezethet a nemzetiség mellett oly mértéktelenül buzgólkodni, mint napjainkban divattá vált? Nem attól függ az ember becse, m ilyen n y e l v e n beszél, hanem tetteitől, lelkiületétől, attól, jó vagy rősz embere? Ha a józan felfogás és legsajátosabb érdekeink azt kívánják, hogy Magyarországon legalább minden művelt ember a magyar nyelvet használja, miért ne tennők valamennyi magasabb rendű intézeteinkben a magyar nyelvet tannyelvvé? miért ne igyekeznénk ezen az utón is összefüggést, nagyobb egyöntetűséget polgárságunkba hozni? ez által is hatalmunkat, szabadságunkat öregbiteni és megszilárdítani?

A mellett számba veendő, hogy ez a mostan élő nemzedék csak egészen fiatal sarjadékait illeti. A ki német, tót vagy román nyelvben nevededett és már nem csak fogékonytalanná lett más nyelv megtanulására, hanem – mi fontosabb – már önálló életpályát folytat, arra egyaránt hasztalan, czélszerőtlen és jogtalan lenne a magyart rá akarni erőszakolni.

De az új nemzedékre nézve máskint áll a dolog. A nem magyar anyától született is, ha alapos magyar nevelésben részesül, oly egyénné válik, mely a magyar nyelvet könnyűséggel kezeli, benne magát egészen otthonosnak érzi.

Ennek pedig nemcsak a fiatal nemzedék érdeke, hanem h a j l a m a sem áll ellen. Hazánk akármelyik részében született fia, míg szíve sugallatát követi, legszívesebben magyarnak vallja magát. Tehát ha hazánk eredetileg nem magyar ajkú ifjait magyar ajkúakká neveljük, nem hogy nem teszünk erőszakot rajtok, hanem ellenkezőleg forró kívánságaikat teljesítjük.

Azután meg ha is elismernők, hogy kiváló fontosságú és becsű dolog az elődök nyelvéhez, hitéhez szolgálilag hű maradni, melyik magyarországi születésű mondhatja magáról, hogy ősei egytől-egyig egyenes vonalban Árpádtól, Zalántól vagy Gyelótól származnak? Hogy benne tiszta magyar, tót vagy román vér buzog? Mert eltekintve attól, hogy azon vér, mely valamennyikünk ereiben kering, legparányibb alkatrészeiben sem származik Árpádtól vagy más aféle régen elhunyt dicsőtől, hanem mindössze az idei vagy ta-

valyi terméstől, s az illető lakhelyéhez legközelebb eső kútból, – mondom, eltekintve attól, lehetetlen, hogy oly országban, melyben a különböző nemzetiségek oly soká testvérileg egymás mellett éltek, s egymással összevegyültek, mindenikünk ősei közt a legkülönfélébb nemzetiségek képviselve nem lettek volna. Csak fel kell gondolni, hogy míg szüleje csak kettő-kettő, nagyszüleje már négy-négy van mindenkinek, ezek szülei már nyolczra mennek, ezeké pedig tizenhatra s így tovább. Ha egy nemzedék életkorát szokás szerint 30 évre tesszük, egyszerű számítás nyomán kiderül, hogy mindenikünknek 600 évvel ez előtt egy milliónál több őse volt, kik közül természetesen mint minden rangú, úgy kivált hazánkban minden nemzetiségű egyének is voltak, tehát bizonyosan magokat magyaroknak vallók is. – Miért nem vallhatják tehát a késő unokák magokat magyar elődek után magyaroknak? ha zsenge korokban nem magyar nyelven szóltak volna is, főleg ha ezt hajlam és okosság, szív és ész egyaránt kívánják.

Fentebbi megállapodásunk, hogy az új realgymnasiumokból kiszorítandó ókori nyelvek helyett az alaki oktatás középpontjává az anyanyelv tétessék, ezek nyomán tehát így értelmezendő: gymnasiumainkban legyen a magyar nyelv az alaki képzés eszköze.

Oly vidéken, melyen a magyar ajkú lakosság kisebbségben van, az ott túlsúlyban levő nyelv természetesen számba veendő. Úgy például azon tudományok, melyek a nyelv tökéletes bírását tételezik íel, mint történelem, természetrajz stb., azon a nyelven lennének előadandók, melyet a tanulószág legnagyobb része legjobban ért: de a mellett az alaki képzés középpontja mindig a magyar maradna.

Kérdés, a szóban levő algynasiumoknál a magaryelv mellett más nyelv mint tantárgy egyáltalán ne forduljon-e elő? Nyomban kifejtendő okok alapján nézetem az, hogy a magyar mellett még a német s a tanfolyam vége felé a latin is a tantárgyak közé felveendő. – Minden művelt magyar embernek elengedhetlen kelléke, hogy a német nyelvet értse. A magyar tudomány és műveltség ezer meg ezer kötelék által van kapcsolva a német tudomány és műveltséghez. így volt ez a múltban, így van a jelenben, s így lesz jövőre is. – Továbbá tagadhatatlan tény, hogy a német tudomány és műveltség jelenleg a legelső helyet foglalja el, s már annál fogva is kívánatos és szükséges, hogy zsenge tudományos törekvéseinket és mozgalmainkat folytonosan a német tudományossággal tartsuk összekötetésben. – Erre pedig okvetlen

szükséges, hogy tudományosságunk képviselői értsék a németet.– De kívánják azt azonfelül lakhelyünk- és társadalmi viszonyainknál fogva anyagi érdekeink is. Kereskedelmünk és iparunk mind eredetére, mind még jelenlegi jellemére német. Külfölddel való kereskedésünk főképp Németország felé irányul, mi szintén a német nyelv tudását követeli. – Azután pedig figyelembe kell venni, hogy idegen nyelv tanulásában csakugyan hatalmas észfejlesztő erő lakozik, melyet a növendékek érdekében fel kell használni. Azonban fiatalabb növendékeknél azon erő csak akkor működhetik, ha az idegen nyelv előttök nem tökéletesen ösmeretlen, nevezetesen nem olyan világ vagy kor nyelve, melynek megértése különös tanulmányozást és bő tapasztalást tételez fel. Mind azon követelményeket, melyek ezeknek megfordításából származnak, a mi tanuláságunkra nézve a német nyelv teljesíti a legkívánatosb módon. Alig akadna nálunk 11-12 éves gymnasialis tanuló, ki legalább a mennyitannyit németül ne tudna, kinek legalább a német nyelv hangesése nem csengene fülében. Hogy pedig a német világ megértése előttünk, mint a kiknek polgárisodása nagy részt a némettől származik, épen nem járhat különös nehézséggel, e világ tehát tanuló ifjúságunk előtt sem idegen, hozzáférhetetlen sziget, az nem szorul bővebb kifejtésre.– Végtere pedig a német nyelvben oktatás legalalmasabbat készíti a tanulókat elő más idegen nyelvek elsajátítására, valamint a magyarnak helyesebb és alaposabb felfogását is hathatósan elősegíti. Az előbbenit azért, mert csaknem minden idegen nyelvek, melyeket a tanulóknak későbbben még tanulniok kellend, a némettel együtt az indogermán nyelvcsalád körébe tartoznak, s ki ezen család egyik tagját már ismeri, természetesen a többit is sokkal hamarabb és könnyebben sajátítja el, miután a jellemző tulajdonok természetét nagyjából már átértette. És épen mivel a német nyelv indogermán, a magyar pedig nem az, s mivel minden tárgy alaposabb megismerésére s legsajátosabb természetének felfogására a vele egynemű, de nem egy fajú tárggyal összehasonlítás okvetlen szükséges, a magyar nyelv lényegét is világosabban érti meg, ki a németet is bírván, ezzel összehasonlítja.

Hogy pedig az algymnasiumi tanfolyam vége felé a latin nyelv is a tantárgyak sorába lépjen, ez a következő tekintetnél fogva kívánatos. Az indítványoztam algymnasiumok a jelenlegi algymnasiumokat, reáloskolákat, és feljebbi polgári tanodákat egyesítvén magokban hármas feladatot óidnak meg: a belőlők kikerülő tanulókat t. i. vagy a felső gymnasium, vagy a felsőbb reálisokolák látogatására, vagy egyenesen az életre készítik elő.

A tanulók mind e három csoportjára szükséges, hogy a latint legalább elemeiben ösmerje. Az első csoportra azért, mert így könnyebben fog haladhatni a felső gymnasiumban, a második és harmadikra pedig azért, mert a nem régen eltűnt latinság kora a tudományban s közműveltségben annyi nyomokat hagyott hátra, hogy a latinnak legalább elemi tudását minden művelttől követeljük. A tanfolyam végefelé pedig a latin annyival inkább vétethetik fel a tantervbe, mert elenyésztek legnagyobb részt azon tekintetek, melyeknél fogva a latinban oktatást a kifejetlen eszű, még anyanyelvében sem tájékozott tanulóra nézve hasztlannak és károsnak mondtuk.

Ezek nyomán oda nyilatkozom, hogy az új algymnasiumokban a hetenkinti 6 magyar nyelvbeni tanóra mellett ugyancsak az egész tanfolyamon át a n é m e t nyelv tanításnak hetenkinti 2 óra, a latinnak pedig a végső két éven át ugyancsak h e t e n k i n t i 2 óra szenteltessék, sebből állana az új algymnasiumokban a nyelvekbeni vagy alakai oktatás.

Nyolcz (későbbben tíz) hetenkinti óra a nyelvekbeni oktatásra esvén, a realltudományoknak hetenkinti 16 (későbbben 20) tanóra jut, ha a hetenkinti összes tanórák számát a tanfolyam elején 24-re, későbbben 30-ra tesszük: s így azon viszony, melyben felfogásom szerint a nyelvekben oktatásnak a realltudományokbanihoz állnia kell, számokban kiteve úgy áll mint 1:2.

Eddigélé az algymnasiumokban ezen viszony épen meg volt fordítva, s hogy ez nem szolgált ifjúságunknak s közvetítve társadalmunknak előnyére, a tapasztalás eléggé bizonyítja. Ha – mint kell is – a gymnasialis nevelést s oktatást nem is tartanok lényegében az életre előkészítésnek, hanem célját a szellemi erők ös-diangzatos kiképzésben látnók, abban tehát, hogy a gymnasium minden ember fiából mintegy művészileg tökéletes remekművet alakítson, a régi viszony megfordítását algymnasiumra nézve még azon esetre is a célnek megfelelőbbnek kell nyilvánítanom.

Mert elfogultság és önámítás kifolyásának kell tartanunk, mit oly soká és oly gyakran a latinnak észfejlesztő erejéről hallottunk említeni. Ellenkezőleg. Mint fentebb bővebben tárgyaltuk, a latin előadása, kivált a mostani tanításmód mellett, éretlen eszű algymnasiumi tanulókra inkább észölőnek mondható. Ki hiheti, ha csak neveltetése s általános gyakorlat elfogulttá nem tették, hogy a szám- és mértan észszerű előadása nem szoktatná a növendéket alaposabban szigorú logikai következtetésre, szabatosságra, komoly gondolat menetre, mint a latin szókötéstan? Vagy

a gyakori és tapintatosan vezetett kísérletekre és bő szemléltre támaszkodó természettudományok nem lennének-e alkalmasabbak a tanítványokat észlelni, összehasonlítani, egyenlőségre és különbségekre figyelni, az egyes esetekből szabályokat és törvényeket elvonni, szóval gondolkozni tanítani, mint a száraz, kopár latin nyelvtan? – Ha pedig valaki 1000 éves gyakorlatra s más országok példájára hivatkoznék, arra figyelmeztetjük, hogy nemcsak életre való nézetek és intézmények, hanem előítéletek és balvélemények is gyakran nagyon hosszú életűek. Mi pedig idegen nemzetek példáját illeti, azt kell rólok mondanom, miszerint a tudomány nálok nem azért virágzik, mert, hanem annak d a c z a r a, hogy algymnasiumi ifjúságukat ókori nyelvekkel zaklatják.

Ha még n e m l e n n e a tanulóságot mivel foglalkoztatni! De épen ellenkezőleg a számos belértékű tudományok közt nehéz a választás! s gymnasiumaink hasznavehető ösmeretek s igazságok helyett még is növendékeik fejét legnagyobb részre nézve hasztalan nyelvtani alakokkal, hervadt, szagtalan szóvirágok szalmájával tömik tele. Ez bűn, ez véték a józan ész és gyermekeink valódi érdekei ellen! Küszöböljük tehát ki a latint algymnasiumainkból, a mennyire a körülmények és józan felfogás csak megengedik.

Ha e követelésre ráállunk, első az, hogy megállapodjunk afelelől, az említett három nyelven kívül mely tudományok s általában véve mely tantárgyak forduljanak az új algymnasiumokban elő; a tanfolyam hány évre terjedjen; az alaki képzés által igénybe nem vett időt hogy osszuk el a realtudományi tantárgyak közt?

Az előfordulandó tantárgyak meghatározásánál a ez élt kell néznünk, melyet algymnasiumaink által el akarunk érni. E cél, mint láttuk, részben oly műveltség alapvetése, minőt minden az értelmiséghez számíttatni kívánótól követelünk. Azért tehát az algymnasiumokban a lét és valóság legérdekesebb, legfontosabb részeit tárgyaló tanoknak és tudományoknak kell, és pedig lehető nagy számmal előfordulni. – A mellett figyelembe kell venni, hogy a növendék az életnek, és nem az oskolának, nem a pusztá tehetlen tudásnak tartmál ugyan, de azért még sem szabad egyes tudományt a többiek rovására művelni s ápolni, ha abból életpályán egykor még oly nagy anyagi haszon is háramlanék a tanulóra. Mert a gymnasiumi nevelés a mi felfogásunk szerint sem szaktudományokban, kenyérkeresetre irányult oktatás.

Nézetem szerint azon tudományokat, melyekben jártasságot

és tájékozottságot minden művelt emberben felteszünk, a fent idéztük ág. ev. tantervben meglehetősen hézagatlanul találjuk. E tudományok sora az algymnasiumra nézve ez: földrajz, történelem, szám-, mértan, természetrajz, természettan, vegytan. Ezeket tehát új szervezetű algymnasiumainkba is kell átvennünk.

Csak három tantárgyat nem lelünk e sorban, melyet új intézeteinkbe okvetlen felvétetni kívánunk: s ez a rajz, a zene, meg a testgyakorlat. – Pedig minden művelt embernek a két előbbiben legalább annyi ösmertetet kell szereznie, hogy önálló ízlése és ítélete legyen e téren. E két tantárgy nyitja meg a növendék előtt a hiányos hétköznapiánál végzetlen különb, a szépek ünnepi világát, melyben hogy otthonosnak érezze magát, azt minden művelttől méltán várjuk, sőt követeljük.

Névszerint mi a rajzot illeti, az ebbeli kiképzettség azonkívül csaknem valamennyi tudomány alaposabb megértését segíti elő. Mértani, természettani és természetrajzi fogalmak csak az előtt tisztán felfoghatók, ki rajzolásban és rajzok megítélésében jártas, (mely utóbbinak az előbbeni kikerülhetetlen feltétele). De máskülönben is a rajzolás gyakorlása a gondolatmenet szabatoságára, az egyes fogalmak világos és határozott egymástóli megkülönböztetésére a legjótékonyabb befolyású. Ki rajzolni is tanult, nem lehet soha az üres szóvirágok, az alaptalan dagályos érthetlenségnek barátja. – S így a rajzitanítás általánosításától egész irodalmunkra is, melynek sallangos dagály és alaktalanság milyen sötét, oly általános árnyoldalai, lenne a legjobb hatással. De nem csak a gondolkozásra, azon határozottságnál fogva, melylyel minden egyes rajz a másiktól különbözik, s azon tisztaságnál fogva, melyet a tanítványnak a rajzolás körül megszokik, a rajzitanítás még a növendékek jellemére is jótékonyan hat vissza, a határozottság erényeit, a rend és tisztaságszeretetét fejlesztvén.

Hogy pedig a zene, illetőleg énektanítás is a tantárgyak közé felvétessék, az oly általánosan, s oly régtől óta hallható követelés, hogy e nézetemet igazolnom sem kell bővebben. – Melyik művelt ember nem ösmerné el a zene, s nevezetesen az emberi ének szelídítő, nemesítő, indulatfékező hatalmát? És hogy újabb időben a zene e hatalmát nevelési célokra oly ritkán kizsákmányolták, azt csak sajnálni lehet, de nem lehet reá mint a zenetanítás elleni évrre hivatkozni. Már csak ez az egy tekintet is, hogy e tanítás által az ifjúságnak a legnemesebb multságokra és idő-

töltésre nyújtunk alkalmat és anyagot, s a minő mértékben ez történik, oly mértékben vonjuk el a neki még nem való, vagy egyenesen ártalmas élvezetek után vágyástól – elégséges volna arra, hogy az énektanítást is a rendes tantárgyak közé hozzuk be. Azután meg közéletünk is nyerne ez által annyiban, hogy oly tanulókból, kik az oskolában rendszeres énektanításban részesültek, lehetséges lenne valódi, életre való dalár-egyleteket alakítani, míg a mostaniak vagy csak névleg léteznek, vagy a tagoknak ügyszeretet-, buzgalom- s előleges képzettség hiánya folytán csak árnyéletet folytatnak, s többnyire alakulásuk után csakhamar árnyékmódra nyomtalanul el is tűnnek.

Hogy pedig ezeken kívül rendes testgyakorlati tanítás, helyén van minden gymnasiumban, sőt minden oskolában, az iránt, nincs véleménykülönbség.

A tanfolyam tartamát illetőleg mindenek előtt azt kell tekintetbe vennünk, hogy az algymnasiumi tanfolyamnak kerek, magában befejezett egésznek kell lenni, a mennyiben befejeztével a tanulók egy része az életbe lép át, a felgymnasiumba lépendők pedig nem érnek rá reáltudományokkal, s a felsőbb reáltanodákba lépendőknek nem áll módjukban nyelvtudományokkal, történelemmel, földrajzzal bővebben foglalkozni. E körülménynél fogva szükséges, hogy az előadandó tudományokat elegendő körülményesen tanítsuk, legalább oly alaposággal s oly terjedelemmel, minőben minden művelt embernek ezen tudományok egyikét vagy másikat ösmerni kell. E követelés azt is foglalja magában, hogy az egyes tudományok tartalmukra nézve lehetőség szerint h é z a g t a l a n u l tárgyaltassanak.

Elfogadván már most tantárgyakul a fentebb elsoroltam tudományokat, 5 évre tartom kiterjesztendőnek a realgymnasiumi tanfolyamot.

E mellett felteszem azonban, hogy az elemi oskoláztatás gyökeres reformon ment legyen át, hogy tehát a szóban levő gymnasiumokban oly elemi tanulók léptetnek, kik előkészültségi fokuknál fogva tettleg, nem, mint a mostaniak, csak névleg képesek feladatuknak megfelelni, – vagy hogy legalább elkészítő osztályok csatolvák az egyes közép tanodákhoz; máskülönb 5 év korántsem lenne elég. – Felteszem továbbá azt is, hogy az algymnasium első osztályába bevett tanuló élete 11-dik évét már átlépte legyen.

Általán véve szükséges a tanulók életkorára nézve is bizonyos szilárd szabályokat megalapítanunk, úgy hogy bizonyos osztályokba csak bizonyos életkorú tanulók járhasanak. Mert a nyíl-

vános iskolák célja és feladata megkívánja, hogy az egy osztálybeli tanulók egész tömege haladhasson rendszeresen, nem pedig csupán néhány idősb vagy iparkodóbb növendék. A milyen általános kivált gymnasiumainkban azon tünemény, hogy az osztály legnagyobb része csak értéktelen salak, oly k á r h o z t a t a n d ó is. A nyilvános iskoláztatás ily körülmények közt fölötté sokat vesz becséből közmívelődési szempontból. Hogy gymnasiumainkban e sajnos tünemény oly nagy mértékben mutatkozik, annak részben bizonyosan az is oka, hogy az egy osztályba járó növendékeknek már életkora is lehetetleníti az egész osztály egyenletes haladását, Mert való ugyan, hogy némelyik gyermek széliemé hamarabb fejlődik, de nem minden tantárgy iránt egyenlő mértékben; azután meg nagy különbség is van a közt, valamit mozgékony összehasonlító tehetséggel mással összefüggésében felismerni – miben az u. n. koránérő lángeszűek ereje rendszerint keresendő – s azt teljesen fel is fogni, átérteni, becsét, lényegét átérezni. Ezen utóbbira csak az arra megkívántató életkor képesít, melyet kipótolni semminemű lángeszűség sem képes, s általánosan véve kívánatosá tesz a korán érő gyermekek körüi tett tapasztalatok, hogy ne vegyük őket többnek, mint a mik: t. i. rendszeres, fokozatos oktatásra másoknál talán még nagyobb mértékben szoruló tanoncoknak. Egykorúak, vagy közel egykorúak legyenek tehát azon tanulók, kik egy osztályt képeznek, csak akkor lesz lehetséges az osztálycélzelt velök eléretni, a nyilvános iskola fogalmát valósitani. Ugyan e követelésre jutunk az iskola erkölcsnemesítő, jellemképző feladatának oldaláról is; mert közönséges azon tapasztalás, hogy a néhány évvel korosabb tanulók rendszerint káros befolyásuak ugyan azon osztálybeli fiatalabb társaik magaviseletére. Legczélszerűbbnek látszik abban megállapodni: hogy az első osztályba felvett növendék 11-dik évét már túlhaladta, 13-kát még el nem érte legyen. Kívánják ezt a gymnasiumban előforduló tantárgyak, kívánja azon körülmény is, hogy e feltétel alatt a növendék, ha a leghosszadalmasb előkészítést igénylő tudományos pályára akarna is lépni, a legalkalmasb korban, 23-25 éves korában, álland a polgári élet küszöbén.

Ha azonban az algymnasiumi tanfolyamot 5 év helyett 6-ra tennők, közmívelődésünk ez által természetesen csak nyerhetne, bár kérdés támad: nemzetgazdasági tekintetek nem parancsolják-e sürgősben az 5 évi tanfolyamot.

Hány hetenkinti tanóraban részesítsük malmost az egyes tantárgyakat?

A vallástanáítás hetenkinti 2 tanóra mellett 5 év alatt

minden bizonynyal oly bőségesen vezetheti be a növendékeket a vallás lényegébe, mint azt a nevelést a legvallásosabb szempontból is tekintve kívánhatjuk.

A földrajzot illetőleg elégséges lesz az első két éven át hetenkint 3 órát bolygónk külső viszonyainak megismertetésére szánni. Ez azért nem kevés, mert szakavatott tanítás mellett a földrajz a legkönnyebb tantárgyak egyike, a tanítványok már az elemi osztályokban is sajátították el a legfőbb földrajzi fogalmakat és ösmereket, s e tantárgy alkalmazva a történelemben is fordul elő.

A történelmet a legelső két osztályból egészen kirekesztendőnek vélem. A történelem tanítása idegen világba, idegen emberek közé vezeti a növendéket, ki még a maga világát, még saját kortársait s ezek törekvését sem ösméri, vagy képes megítélni; a történelem fejlődése gyermek előtt egészen ösmertelen, s megfoghatatlan tekintetekben, szenvedélyekben és törekvésekben leli magyarázatát. – A mennyiben pedig a tanítvány legközelebben hazája fia, leghamarább saját hazája történetét lesz képes megérteni. A történetbeni oktatás tehát legcélszerűbben a haza történetével veendi kezdetét, s csak azután térhetend át a világtörténetnek tanítására. – Ezek szerint a 3-dik osztály feladata lenne a magyarok történetét hetenkint 3 óra alatt elvégezni, a 4-dik osztályra esnék az ó- és középkor, az 5-dik osztályra az újkor, mely utóbbit, mint az újkor fiaira legfontosabbat, legérdekebbet és legérthetőbbet az ó- és középkor történeténél sokkal körülmenyesebben kell tárgyalni.

A számtant mind az 5 osztályon át vélem előadandónak, mégpedig lehetőség szerint bőven. Ezt kívánja ezen tudomány belbecse, hordereje, az életre való kihatása, kívánja különösen azon elhagyatottság és elhanyagoltság, melynélfogva a számtani ösmerekek eddigelé közműveltségünk achillesi sarka. – A real gymnasiumi tanfolyam alatt a magasabb rendű számtanon kívül az egész tudománynak kellene előfordulnia, azaz: új algymnasiumainkban a számtant legalább olyan terjedelemben kell előadni, minőben az jelenleg Mocnik tankönyvei szerint az egész gymnasiumban tárgyalatik. így aztán az algymnasiumból az életbe átmenő tanítványok mindennemű az életben előfordulható számvetésekben a szükséges ügyességre tehettek szert, a felső reáltanodába átlépők kellően előkészülhettek, a felső gymnasiumot felkeresők szabad időt nyertek, mely tisztán gymnasiumi tanulmányokra lesz felhasználható. E követelés pedig annyival könnyebben teljesíthető, mert a számtan dologhoz értő tanítás mellett a tudományok legérthetőbbike,

legkönnyebbike. – Az elemiekben gyakorlott tanítvány előtt, ha még oly fiatal lenne is, a legnehezebbeknek híresztelt tantételek könnyen felfoghatók, ha a tanuló elég bőven van kiszabva. – Ez utóbbi eset a 3 első osztályban hetenkinti 4, az utolsó két osztályban hetenkinti 3 tanórán állna be, sőt a számtannal összefüggő, az életre kiható fontos ismeretekbeni oktatásra, mint mérték-, súly-, pénzisme-, könyvvitelre stb. is jutna idő.

A mértanis a legképzőbb, a gondolkozást határozottságra és szabatosságra szoktató, az élet tekintetéből is legfontosabb tudományok egyike, melynek a 3 első osztályban hetenkinti 2, a két utolsóban hetenkinti 3 órát ha számunk, az bizonyosan inkább kevés mint sok. – A tanórák e számai kivált akkor nem tetszhetnek nagyoknak, ha a mértani elméleti előadást az okvetlen szükséges gyakorlati alkalmazással akarjuk kellően egybe kötni.

A természettudományok legalkalmasabban a következő renddel látszanak elosztandóknak: az 1-ső osztálynak jusson hetenkinti 2 órában állattan, a 2-dik osztálynak ugyancsak hetenkinti 2 órában ásvány- és növénytan, a 3-diknak hetenkinti 3 órában a vegytan, a 4-dik és 5-dik osztálynak ugyancsak hetenkinti 3 órában a természettan. – Hogy a vegytan s ezen utóbbi tudomány miatt részesüljön két annyi tanórán, míg a többi természettudományi tantárgyakra nézve a hetenkinti órák száma a régi. az azon két tudomány kitűnő fontosságában, az életre való kihatásában leli magyarázatát.

A rajz tanítás az egész tanfolyamon át hetenkinti 3, az énektanítás ugyancsak hetenkinti 2 órát venne igénybe. – E mellett a testgyakorlati tanítás mint csak kivételkép kötelező erejű tantárgy hetenkinti 3-4 órában folya, nyári időben szabadban, télben alkalmas termekben.

Ezek nyomán az új real gymnasiumok tanterve 5 évi tanfolyam felvétele alatt következőleg alakulna:

Osztály	Vallás	Magyar	Német	Latin	Földrajz	Számtan	Mértan	Természeti- dományok	Rajz	Testgyakorlat	Ének
I	2	6	2	—	3	4	2	Állattan 2	3	3	2
II	2	6	2	—	3	4	2	Ásv. növény 2	3	3	2
III	2	6	2	—	Magy. or. tört. 3	4	2	Vegytan 2	3	3	2
IV	2	6	2	2	Ó és középkor 3	3	3	Természettan 3	3	3	2
V	2	6	2	2	Ujkor 3	3	3	Természettan 3	3	3	2

Ha már most az oskolai évet mint fentebb megint 40 hétre tesszük, a következő átnézetet nyerjük az órák számára, melyekben egy mind az 5 osztályt ismétlés nélkül végig járta tanuló az egyes tantárgyakból részesült:

Vallás	400 óra.
Magyar	1200 „
Német	400 „
Latin	160 „
Földr. tört.	600 „
Számтан	720 „
Méртan	480 „
Természett.	520 „
Rajz	600 „
Testgyak.	600 „
Ének	400 „

Összesen 6080 óra.

A nyelvekben oktatásra esik ebből 1760 óra, marad a többi tantárgyakra 4320 óra; a javasoltam polgári gymnasiumokban az alaki oktatás a tárgylagoshoz tehát számszerint oly viszonyban áll, mint (körülbelől) 17: 42, vagyis 1: 2, s ez azon viszony, mely nézetem szerint a nevelés elveinek, mint a kor követelményeinek, legkimerítőbben felel meg.

Ezen, vagy éhez hasonló tantervet kell elfogadnunk, ha algymnasiumainkat valódi nevelő-intézetekké akarjuk átalakítani, oly intézetekké, melyben mindenik tanuló, akárminő pályára lépend, haszonnal járt, s egyetlen egy oly tantárggyal sem kínoztatott, melyben ha a legnagyobb algymnasiumi tökélyt érte volna is el, az elért siker a ráfordított idő- és munkához képest semmi tekintetben ki nem elégíthetőnek mondható.

Kik az algymnasiumból egyenesen a nyilvános életbe fognának átmenni, azok ily gymnasiumok látogatása után valódi értelmes iparosokká, kereskedőkké, gazdákká válnának, meglett korukban a társadalom leghasznosabb és legszükségesebb tagjait képezvén; a leendő tudósok is az előterjesztett tanterv szerint neveltetés által átnézetet nyertek az egyes tudományok tartalma, egymáshoz viszonya és becse fölött, szellemi látkörük nem árnyékoltatott be az ókor az algymnasiumban előttük megérthetlen nagysága által, észbeli tehetségei nem vettetnek idő előtt a classicitás békóiba: s úgy még azon esetre is, ha valamelyik nem a társadalomnak, hanem közvetlenül a tudománynak szánná magát, nem jut oly könny-

nyen azon helyzetbe, alárendelt becsű tudományokkal való foglalkozásban, nevezetesen régen elavult, az újkor előrehaladott tudománya által lehetetlenekké vált művek át meg átkutatásában méltó vagy épen kitüntető elismerésre igényt nyújtó foglalkozást látni. Szóval ki ezen új tanterv szerint nevededik, soha sem válhatik főleges szobatudóssá, élvezhetetlen könyvmolylyá.

Azon tekintetek, melyek minket arra bírtak az algymnasiu-mot a felsőtől külön választani, a fen idézett ág. ev. tanterv létrehozatalánál is gyakoroltak befolyást: de nem vergődhetek teljes elismerésre. Mert bár azon tanterv szerint az algymnasium különálló, a felsőtől csaknem független intézetet képez, s a 4-dik osztálylyal a tanfolyam teljesen befejeződik, (mi nyilván onnan magyarázandó, hogy azon tanulók is, kik a gynmasialis tanulmányt csak 4 éven át folytatják, egy befejezett egészet nyerjenek útravalóul életpályájukra); a tantervnek mégis igen lényeges hibája az, hogy a latint az algymnasiumban is legelső helyre teszi, mi miatt a realtudományok háttérbe szorítottak. E körülmény megrontotta aztán megint azon célbavett üdvös hatást, melynél fogva az algymnasium önállósított.

Mert mivel a realtudományok az algymnasiumban kellő terjedelemmel és alapossággal át nem vétethettek, szükségessé vált a gymnasiumot mintegy oly emeletes ház képére berendezni, melynek felső emelete egészen úgy van felosztva, mint a földszint, csak hogy a szobák és termek valamivel magasabbak, világosabbak és díszesebbek. – Minden tudománynak kétszer kell tanításra kerülnie, mivel a realtudományok az algymnasiumba csak mellékesen vétettek át, s be nem fejeztettek, a felső gymnasiumban újra kerülnek elő, mi lehetlenné teszi az időt és munkát összpontosítva annak szentelni, a mivel a gymnasium fogalmát azonosították, t. i. a görög és latin nyelv s irodalom tanulmányozásának. Eltekintve attól, mennyi idővesztéssel jár ugyan azon egy tudományt ugyan azon egy tanulónak egy tanfolyam alatt kétszer előadni, e tanterv legfőbb hibája az előadottak nyomán abban rejlik, hogy az algymnasiumban a realtudományokban nem oktathatnak a tanulók kellő mértékben a latin miatt, a felgymnasiumban nem haladhatnak a latinban és görögben a real tudományok miatt. – E dilemmát kikerüljük, ha a latint (s görögöt) az algymnasiumból kiküszöbölve, benne a realtudományokat tesszük az oktatás középpontjává, a felgymnasiumban pedig ellenkezőleg a latinra és görögre fektetjük a fősúlyt.

Hanem itt mindenek előtt azon kérdés támad, a görög és latin tanítása és névszerint oly ki való tanítása, hogy e kettő a felgymnasiumban az egész oktatás középpontját tenné, okvetlen szükséges-e? Nem lehetne-e azon cél, melyet a felgymnasium által el akarunk érni, egyszerűbb és rövidebb utón is megközelíteni, mint azon, mely a latin és görög nyelv s irodalom távol világán vezet keresztül? Ha ez lehetséges, akkor természetesen a latint és görögöt, bár mily nagy becsülésben és ápolásban részesült eddigéig, minden további nélkül az egész gymnasiumból kellene kiküszöbölni.

Hogy erre felelhessünk, gondoljuk meg, mi a felső gymnasium célja, feladata? Az előbbiek nyomán nem lehet más, mint a mi eddig az egész gymnasialis tanfolyam kizárólagos céljának tekintett: t. i. azon ifjakat nevelni, kik tudományos elterpályát választanának maguknak, tehát a leendő tanárokat, papokat, igazságügyi hivatalnokokat, orvosokat, művészeket, irodalmárokat és mindennemű tudósokat annyira kiképezni, hogy gymnasialis tanfolyam bevégezte után választott szaktudományuk egyetemi tanulmányozásához sikerrel foghassanak. Szükséges-e ezen cél lehetőség szerinti alapos megoldására a görög és latinbani oktatás?

Erre minden avatottabb csak igennel fog felelni. – Az egész újkori műveltség és polgárisodás, tudományunk, művészetünk s nagy részben politikai és társadalmi viszonyaink, mind ezek a klasszikus ókor alapján fejlődtek és némi tekintetben még most is ezen alpból veszik életető nedvöket. – A görög azon nép, melyben az emberi szellemiség legelőször ébredt teljes öntudat világos napjára. Nem mintha a görögök tudományos mozgalmi előtt az emberi szellem még teljességgel szunnyadóit, önmagát és a világot egyáltalán meg nem értette volna. – Találunk a görögök föllépte előtt is nevezetesen a kelet népeinél egyes, részint pusztán a tudás vágyának kielégítését célba vevő igazságokra, nézetekre, részint a társadalmi életet szabályozó elvekre, részint a természeti erők és viszonyok leigázására és kizsákmányolására irányzott ismereteket. – De mind ez az ábrándozó, határtalan általánosságokban gyönyörködő, keleti népeknél csak mint elszórt elmés megjegyzés, mint rendszeren kívül álló elszigetelt ötlet fordul elő. – A görögöket illeti azon dicsőség, melynél fogva hírkövek csak az emberi nemmel együtt fog elenyészni, hogy az egyes gondolatköröket egymástól elválasztották, az együvé tartozókat összecsoportosították, az

egyes állításokat bizonyítva és következtetve feltétlen alapjaikra visszavitték, s így összefüggő igazságok *rendszerét* azaz: a *tudományt* megte-remtették. De ez nem mind. Míg a tudományokban kezdeményezők valának, kiket ép ennél fogva utódaik messze elhagytak, addig a művészetben oly – úgy szólván – hiánytalan sokoldalúságot és tökélyt fejtettek ki, az egyes művészetekben oly mintákat állítottak, hogy minden későbbi kor e téren legfőlebb csak utolérheti, de meg nem haladhatja.

A rómaiakat illetőleg nem sokba kerülne ugyan mind azon új vívmányokat elősorolni, melyekkel a tudományt és művészetet gazdagították, de annak daczára a rómaiak ránk és az egész római utáni kor megértésére nézve még sokkal fontosabbak a görögöknél. Mert míg ezek nem sokára a peloponnézi háború után közvetlen világtörténelmi befolyásukat elvesztették, s azon időtől fogva mostanáig az emberi nem fejlődésére mindig csak közvetve azaz csak azokra voltak befolyással, kik a műveltség felszínén állva, tanulmány folytán ösmerték és ösmerik szellemi nagyságukat; addig még a mai időkben is számtalan intézvény, erkölcs, szokás és életjelenség található, melyek a rómaiaktól származnak szakadatlan összefüggésben.

Száz meg száz még most is virágzó város a rómaiaktól veszi eredetét, számos társadalmi forma, de főleg jogi viszonyaink egyenes vonalban a rómaiakra vezethetők vissza. Sőt egész gondolkozásmódunk és sokrészt világ- és életnézetünk is a rómaiak befolyása alatt fejlődött és áll. Nemcsak hogy az újkori román nyelvek közvetlenül a római nyelv tovább fejlődése: minden, a polgárisult népcsaládhoz tartozó, nemzet nyelve és irodalma a latin nyelv és irodalom közvetlen behatása alatt lett azzá, a mi, de sőt a nem polgárisult népek nyelvei közé is, a Gangestől kezdve az amerikai őserdők leghátsó széléig, latin szavak s avval együtt latin fogalmak, gondolatok, nézetek és intézvények csúsztak be a népek szellemi életébe, társadalmi mozgalmába.

Ha már most midének előtt azt tartjuk tudásra és megösmérésre méltónak, mi más fölött fontos és nevezetes, ha továbbá figyelembe vesszük, hogy csak az fogta fel igazán valamely tény vagy tünemény, szokás vagy intézvény értelmét, ki annak eredetét, származását, létrejöttét ösmeri, s hogy ez mindenek előtt emberi tudományról, művészetéről, emberi intézvényekről, szokásokról áll. Úgy el fogjuk ösmerni, hogy a latin és görög nyelv s irodalom ta-

nulmányozása a tudomány és művészet egykori bajnokaira és előharczosaira nézve kikerülhetetlen szükséges.

Már az eddigiekre nézve is be van foglalva, mit értünk a görög és latin tudása és tanulmányozása alatt. Nem értjük alatta a latin és görög nyelvet tisztán mint ilyet: nem a nyelv önmagáérti tudását és ösmerését, hanem értjük a görög és latin ókor életének, szellemének, történetének tanulmányozását, s ösmeretét. – A felső gymnasiumban is a nyelvet csak eszköznek kívánjuk tekintetni, melynek felhasználása által valami nála becsesebbhez férhetünk.

Koránt sem akarjuk ezennel fölösleges vagy épen hasztalan dolognak nyilvánítani a nyelvet magát külön tanulmány tárgyává is tenni. A legapróbb férgeket, a napsugárban úszó jelentéktelen porszemecskéket érdemesítik külön kutatásra, fáradalmas tanulmányozásra; mért nem a nyelvet is, ezen érdekes csodagyermekét két különváló világnak? És csakugyan kevés érdekesebb és tanulságosabb tudomány is van, mint a legújabb tudományok egyike, az összehasonlító nyelvészet, mely épen a nyelvet mint nyelvet tárgyalja. – De ezen tudomány nem a gymnasiumba való, a mint eddig nem is fogadtatott be a gymnasiumokban. Mert minden összehasonlításnál szükséges, hogy az összehasonlító birtokában legyen annak, vagy ösmerje azt, mit össze kell hasonlítani egymással. Az összehasonlító nyelvészet felteszi tehát, hogy már elsajátítottuk az összehasonlítandó nyelveket. Tehát a leendő összehasonlító nyelvésznek is legelső teendője az, hogy először az egyes nyelveket függetlenül a többiektől tanulja el. Tehát még akkor is, ha a gymnasium célját abban látnók, hogy nyelvtudósokat neveljen, a görög és latin nyelvet úgy kellene tanítani, hogy a tanuló először az egyesekben, a többiektől függetlenül szerezzze meg a szükséges jártasságot.

De a gymnasiumoknak nem lehet az a célja, nyelvtudósokat képezni; csak egy része a tanulónak, rendes viszonyok közt aránylag csekély része, lesz későbbben nyelvtudóssá, ennek pedig módjában álland a nyelveket mint ilyeneket is átkutatni.

A felgymnasiumbeli növendéknek a latin és görög tudása csak annyiban szükséges, hogy az ókori műveket alaposan megérthessem felső gymnasium e tekintetbeni feladata tehát a növendékeket a lehető legrövidebb és az alaposág kellő számbavétele mellett legkönyebb úton e két nyelv tudásába bevezetni.

E célból a tanításnak a mostanítól egészen el fog kelleni

térni. – A latin és görög nyelvben rejlő észfejllesztő erőt minden-
 esetre lehetőség szerint ki kell zsákmányolni, de hibás lesz –
 mint eddig történt – a nyelvtani formák, a szókötési szabályok s
 az egész nyelvtani készlet önmagáérti ösmeretét egyik fő-
 célul kitűzni.

Nevezetesen mi a görög és latin nyelven való fogalmazást
 illeti, ez nemcsak hogy nem észfejllesztő, hanem tisztán gondolat-
 öllő, mert lehetetlen újkori gondolatokat ókori nyelven szabatosan
 kitenni. Arra szoktatja az a növendéket, hogy sok és nagy szavakkal
 keveset, vagy épen semmit sem mondjon, a nyelvben nem a gon-
 dolatok nyilvánításának, hanem elpallástolásának eszközét, nem az
 igazság egyetlen közvetítőjét, hanem félszeg eszmék, gondolathiány
 vagy épen hazugság takaróját lássa. E mellé e nyelveken való fo-
 galmazás fölötté sok időt igényel, ha eredményt akarunk látni. –
 De még az anyanyelvből latin vagy görög nyelvre fordításokat is
 bizonyos legkisebb mértékre vélem lezorítandóknak. Soh sem fog
 köztünk Horatius vagy Cicero támadni, akármennyire sürgetjük is
 a latin nyelv tanítást! A kinek van gondolatja, mondani valója,
 jobban fogja – Horatius és Cicero példáját követve – anya-
 nyelvén elmondhatni és jobban fogják kortársai megérteni,
 mintha a legklassikusabb latinsággal élne. Tökéletesen elég holt-
 nyelvet a l a p o s a n megérteni, holt nyelven írott műveket f o l-
 yékonyan olvashatni: arra pedig a nyelven való fogalma-
 zás vagy a nyelvekre való gyakori fordítások nem okvetetlen
 szükségeseek.

Szóval, gymnasiumaink mindenesetre oktassák ifjainkat a gö-
 rögben és latinban, de ne tekintsék czéluknak, mégpedig főczé-
 luknak classicus görögöket vagy rómaiakat, hanem magyar embe-
 reket nevelni, oly magyar embereket, kik a görög és latin ókort
 ösmerik, de csak azért ösmerik, hogy ezen ösmeretüket magyar
 hazájuk javára kizsákmányolják.

A felső gymnasiumnak tehát okvetlen egyik főczélja a gö-
 rög és latin érintett értelemben! tanítása, illetőleg a gö-
 rög és latin irodalom lehető legalaposabb ismertetése. – Ha
 e mellett megállapodunk, most már ezen kérdést kell tekintetbe
 vennünk: e két tantárgyon kívül melyek forduljanak még a felső
 gymnasiumban elő?

A felső gymnasiumoknak feladata: a h a z a m a g a s a b b r e n-
 dü értelmiségét kiképezni. Ezen értelmiség mindenik tag-
 játói nézetem szerint a műveltek és e téren irányadó nézetűek
 közmegegyezése főleg ezeket kívánja: otthonos legyen népe s

neme fejlődésének s haladásának körében, hogy mind hazája, mind egész kora jelenlegi, a múltak nyomán fejlődött, állapotát ösmerje, megbírálhassa, célirányos előmenetelén közreműködhessek. – A görög és római nemzetek és saját nemzete szellemi életén kívül ösmerje a tudomány és művészet terén kitűnő többi népek szellemi törekvését is, illetőleg ezen törekvések maradandó becsű művekben kifejezését és nyilvánulását. A belvilág ezen életének (ismeretéhez járuljon aztán a külvilág ösmerete, melynélfogva a külvilági tünemények alapokát, összefüggését, lefolyása törvényeit átlassa és felfogja. De nem csak a makrokosmos, t e s t e - l e l k e m i k r o - k o s m u s a körében is legyen tájékozott; tájékozott testi életének feltételei és törvényei, valamint szellemi élete lefolyásának formái, szelleme gondolkozási törvényei, a tettei-cselekedetei feltétlen belbecsét vagy becstelenséget határozó tekintetek iránt.

Ezen követelésnek a következő tudományok felelnének meg: hazai és világtörténelem, a legnevezetesebb nemzetek irodalomtörténetei, természettan, élettan, lélektan, észtan és erkölcsstan.

Ha ezekhez még a zenetanítást és a testi erők fejlesztését, a test ügyességététét célba vevő oktatást is adjuk, azt hiszem, oly tantárgyakat állítottunk össze, mely a bennök és általuk nevelt növendéket nem csak a legmagasabb értelmiség színvonalára segíti fel, hanem az egykori szaktudóst is az egyoldalúság észlebilincselő, jellemrontó hatalmától lehetőség szerint megóvjá.

Fölösleges a felhozott tantárgyak kiszemelését bővebben igazolni, mert részint jelenleg is képezik a legjobban szervezett felső gymnasiumok tantárgyait, részint oly szembeötlő és általánosan elősmert, fontosságuk hogy igazolásra nem is szorulnak. Csak azokról kell néhány szót szólnom, melyek vagy egyáltalán nem fordultak eddigelé a felsőgymnasiumok tantervében elő, vagy melyek előfordulása korlátolt volt, minő az élettan, az újkori nemzetek irodalom történetei, és a három bölcsészeti tudomány. – Azután még az alsó és felső gymnasiumban kétszer előforduló tudományokat meg azoknak kihagyását kell néhány szóval megérítenem, melyek eddigelé a felgymnasim tantárgyai közt általánosan előfordultak: értem a szám- és mér tant,

Hogy az élettanban kiki legalább a mennyire-annyira jártas legyen, azt legsajátosb, legszentebb érdekei kívánják. Régi

igazság, hogy kiki önmagának legjobb orvosa; orvosa önmagának azonban csak az lehet, ki a testi élet lefolyásának törvényeit ösmeri. A tanult orvosnak is csak az veheti igazán hasznát, ki maga is képes teste szerveinek rendes medrében lefolyó avagy betegség esetén irányt tévesztett műfolyamát megfigyelni s megbírálni. – De nem csak az életre való üdvös hatása, az élet tüneményének fontossága is követeli a kérdéses tudomány a tantárgyak közé való felvételét. Mellette szól még az is, hogy miután a felső gymnasium köréhez a leendő orvosok előkészítése is tartozik, ennek folytán mintegy kötelessége a gymnasiumnak ezen növendékek előtt leendő szaktudományaik sorát is megnyitni.

Hogy az újabbkori nemzetek irodalomtörténetét mért vélem a rendes tantárgyak közé felveendőnek, könnyű igazolni. Minden műveltnak kötelessége éppen a műveltségnek legfőbb bajnokait, a tudomány és művészet hőseit ismerni. Továbbá a történelmi fejlődés, a nemzetközi viszonyok, az egész újkor megbíráhatására is okvetlen szükséges a történelmileg nevezetes népek irodalomtörténetének ösmerete. – Homérus után is éltek Homérusok, Phidiás után is éltek Phidiások, habár más korban és más nemzetek között is, s ha az ókor két legfőbb irodalmát oly fontosnak tartjuk, hogy a felső gymnasialis nevelés középpontjává tesszük, mi joggal zárjuk ki a gymnasiumokból a többi nevezetes népek szellemi életének ismertetését? – Hogy lehetetlen v a l a m e n n y i irodalmilag nevezetes nemzet nyelvét is a gymnasium tantárgyai közé befogadni, az nem teheti lehetetlenné azon nemzetek irodalomtörténetének tanítását, mert anyanyelven is elmondhatni, mely nevezetes férfiú miben tüntette ki magát szellemi téren, mi által segítette elő nemzetének, vagy tán az egész emberi nemnek művelődését, mely szellemi tettek által érdemesítette magát arra, hogy neve a késő utókor fiaitól elismeréssel, tisztelettel említettessék? – Azon a bajon pedig, hogy visszás dolog oly művekről szólni, melyeket a növendék mint idegen nyelven írottakat nem ösmerhet, az elszaporodó műfordítások s alkalmas olvasó könyvek segítendnek. – Ez által ha egyebet nem, legalább azt az egyet fogjuk elérni, hogy növendékeinket az igazán becses, olvasásra és tanulmányozásra méltó művekre figyelmeztetjük, magániparkodásuknak méltó célokat kijelölünk s megóvjuk attól, hogy már tanuló vagy későbbi korokban mint a kölcsönkönyvtárak áldozatai, cél és iránytalanul mindent össze-vissza olvasgatván, ez által minden önálló gondolkozást magokban elölnek, a silány napi

termények nádasai közt eltévednek, s így a sok olvasás által a semmi, vagy mi még roszabb, a mindentudás általuk tengernek nézett búzhödöt mocsaránál kössenek ki.

Nagy vita tárgya, vajjon bölcsészeti tantárgyak való-e gymnasiumba vagy sem? Mindent egybevéve e kérdésre csak igennel felelhetünk. legalább az említettem három bölcsészeti tantárgyra nézve. Mert miután a gymnasium által lehetőség szerint sok oldalúlag kívánjuk a növendékeket kiképezni, hogy a gymnasiumból kikerülve, élet- és világnézetök fővonásaiban megállapítva legyen s már képesek legyenek a nagyot nagyra, a fontost és értékest fontosnak és értékesnek, ellenben a kisszerűt kisszerűségében s az alárendeltet alárendeltségében felfogni; és miután a gymnasialis nevelésnek főképp arra kell ügyelni, hogy a növendékek a mai kor anyagiságra irányzott általános árjában alá ne merüljenek, hanem már jókor a szellemet a legelsőnek és legfőbbnek, sőt egyedül létezőnek tanulják tekinteni: nem tehetjük, hogy a bölcsészeti tudományokat a gymnasium tantervéből kirekesszük.

Mit ezen kirekesztés érdekében érvül fel szoktak hozni, hogy a gymnasialis tanulók bölcsészeti tantárgyakat elvont jellemüknél fogva felfogni nem képesek, ez legalább is túlzás. Számba vevendő, hogy a bölcsészeti tudományok csak a tanfolyam vége felé kerülnének előadásra, tehát oly tanítványok előtt, kik már életkoruknál fogva is képesek a bölcsészeti kérdések fontosságát felfogni, vagy legalább átérezni, kik anyanyelvükön, idegen nyelveken, minden előfordult tudományon az elvonás mütétében már gyakorolták magokat, a hazai és idegen remekírók olvasása által a bölcsészeti kérdésekre, az emberi élet legfőbb és legérdekesebb titkaira figyelmetesekké tétettek. – Azután meg nem is áll az, hogy a bölcsészeti tantárgyakkal való foglalkozás oly óriási munka, oly nyaktörő vállalat lenne. – A tömeg előtt a bölcsészet csarnoka örökösen el volt s el lesz zárva. Hogy is művelhetne a mindennapiság ezer apró bajaival, feladataival örökösen elfoglalt elme a bölcsészetet, a mikor még e tudomány tárgyát, miben létét sem ösmeri. mikor a benne előforduló feladatok sohasem zavarták lelke egyensúlyát, sohasem nyugtalanították öntudatát? – De másképp áll a dolog 18-20 éves fiatal embernél, ki tudományos nevelésben részesült, s a klasszikus írókkal való foglalkozás által már e tudomány műnyelvéit is magáévá tette.

Természetes dolog, hogy a bölcsészeti tudományok előadása szakavatottnak, fiatal, még gyakorlatlan elméhez mértnek kell

lenni. Mert máskülönben a bölcsészeti oktatás (mint ez, fájdalom! nálunk eddig oly gyakran történt) a célzott üdvös hatás helyett épen a bölcsészet megutálását fogja szülni. De ezt természetesen nem szabad a tudománynak magának felróvni, mert akár-mely más, a legérdekesebb tudomány is, céliránytalan oktatás által a növendékeknél megkedveltetésre, előszeretetre nem talál. – Példa rá nálunk a mennyiségtan és sok tekintetben a természeti tudományok.

Ezen példaképen felemlített tudományok közül egyedül a természettant vélem a felsőgymnasiumban tárgyalandónak. Miért csak azt az egyet, annak igen egyszerű oka van. Mintán a természettudományok s a mennyiségtan az algymnasiumi oktatásnak úgyszólván főtantárgyait tették, s ott egész terjedelmükben tárgyaltattak, a felsőgymnasium e tudományoknak csak legfontosbikát, a természettant karolhatja fel még egyszer külön, mely azt nem csak kiváló fontosságánál, hanem azon körülménynél fogva is érdemli meg, mivel egyes részei s nevezetesen álltmányai (hypotézisei) sokkal elvontabb és mélyebb felfogást igénylő természetűek, mintsem hogy az algymnasiumban sikeresen tárgyaltathatnának. A felső gymnasiumi természettani oktatás főleg a természettan ezen elméletibb oldalát szemelné ki tárgyul, míg az algymnasiumi oktatás a kísérletekre s az ezekből származtató e l s ő r e n d ű törvények felállítására fektetné a fősúlyt.

És épen ezen különböző szempontok, melyek alatt a természettan a felső és alsó gymnasiumban tárgyaltatnék, sőt tárgyaltatnia kell, szükségessé teszi, hogy e tudomány a felsőgymnasiumban még egyszer lépjen fel mint külön tantárgy.

Természettani előadás egyúttal alkalmat szolgáltatna a s z á m és m é r t a n i törvények bő alkalmaztatására, illetőleg a s z á n i és m é r t a n i sméltetésére.

És épen azért is, mert szám- és mértan rendszeres alkalmaztatásuk mellett egész terjedelmükben fordulhatnak elő, vélem a két tantárgyat, mint külön tantárgyat, felgymnasiumi tantervből kiküszöbölhetőnek.

Épen az nézetem a görögön és latinon kívül minden más nyelvtanításra nézve is. A nyelvtudósnak készülő növendék célja eléréséhez szükséges nyelveket magán utón is sajátíthatja el. Különben a sok nyelvtudás a mily általános, nem-nyelvtudósnál ép oly elengedhető kelléke a műveltségnek. A valamely nyelv elsajátítására fordított idő gymnasialis tanulóra nézve semmi esetre

sem képez helyes arányt az ez által biztosított előmenetellel a művelődésben.

Ha az elősorolt tantárgyaknál megállapodunk, hány évre terjesszük ki a felső gymnasiumi tanfolyamot, azaz: mennyi idő alatt lehetséges a tanulókat a kiszemelt tudományokba mélyebben és alaposabban bevezetni?

Minálunk a gymnasiumi tanfolyam eddigelé rendszeren 8 évre terjedt. Miután az általam javasolt algymnasium legalább 5 évet igényel, a 8 évnél megmaradás mellett a felső gymnasiumi tanfolyamra 3 év jutna. Hanem ezen időszakot nem tarthatjuk elégségesnek az ajánlott tudományok kimerítő művelésére.

Mindenek előtt figyelembe veendő, hogy a felső gymnasium növendékei az új tanfolyam elején a latinban csaknem egészen, s a görögben egészen járatlanok. Tudjuk, hogy nem elegendő a növendékeknek csupán a nyelveket elsajátítani, fődolog lesz ezen nyelvek irodalmával megismerkedni, mire szinte nem csekély idő kívántatik, s ha a többi tárgyalandó tudományokban is biztos eredményre akarunk jutni, senki sem fogja a 4 évet, illetve 4 felső-gymnasiumi osztályt sokallani.

A mellett feltesszük, hogy hetenkinti 24-26 tanóra a felső gymnasiumi tanulót, ki sokkal többet képes a tanórákon figyelés által elsajátítani, mint az algymnasiumi, s nem is szorul már annyi emlékelésre, mint az algymnasiumban, túl nem terheli. A négy osztály mellett azon körülmény is szól, hogy illetéknép a tanulók (kik fentebbi megállapodásunk szerint 11 éves korukban az algymnasiumba felveendő) a reájok nézve legalkalmasabb korban, 20 éves korukban hagyják el a gymnasiumot, oly korban tehát, melyben már nem „*contradictio in adjecto*” tőlük érettségi vizsgát követelni, melyben a jellemképzés is legfőbb vonásaiban már befejezettnek tekintendő, ha a gymnasium csakugyan az volt, minek kell lennie ti. nevelő intézet, úgy hogy a szülék éretteknek nyilvánított fiaikat nyugodt lelkiösmérettel bocsáthatják az egyetemi élet szabadabb légkörébe.

Ha a 4 évi tanfolyamot elfogadjuk, hány tanórában részesítsük az egyes elősorolt tudományokat?

Legelső a vallástan. Folytassuk-e a vallástanítást a felsőgymnasiumban is? A dolog fontossága mindenesetre a folytatást kívánja. Azonban, miután az algymnasiumban a tárgy csaknem egészen ki lesz merítve, s azután kell törekednünk, hogy a nevelés a hitfelekezetiiség szétválasztó, gyengítő, a nemzet valódi érdekeit elnyomó hatalma alól kiszabaduljon, célszeriinek látszik

a vallástanítást a legkisebb mértékre vinni vissza, névszerint mint eddig, csak az első két osztályban hetenkinti 2 órára kiterjeszteni, s tárgyul a vallások történetét, meg keresztyén erkölcsant kiszemelni, mely kettőnek előadása különben is oly tárgy - lagos, s a hitfelekezeti különbségeket kikerülő lehet, hogy mind e n hitfelekezeti növendék egyaránt részesülhet benne lelki üdve s mennyei jussa veszélyeztetése nélkül.

Hogy a latin nyelvben kívánt gyors eredményre juttas - suk a tanulókat, okvetlen szükséges a latin nyelvet az első osz - tályban a lehető legtöbb órában részesíteni. Szakavatott tan - ítás mellett egy az algymnasiumot sikerrel végezte tanuló h e - tenkinti 10 óra mellett bizonyosan legalább is annyira fog menni, mennyire jelenlegi gymnasiumaink növendékei 6 év alatt vizsik. De 10 óra csak a felső gymnasium első osztályában lesz tartandó, a következő 3 osztályban elégséges lesz a latinnak he - tenkinti 6 órát szálni.

A görög nyelvet illetőleg czélszerűnek látszik a tanítást mindjárt az első osztályban megkezdeni, mert különben kiesnek a tanulók az időből. De ha az első osztályban nem akarunk minden időt a latinnak és görögnek szentelni, mi minden helyes nevelési tekinteteknek ellenére lenne, a görögöt az első osztályban legfő - lebb hetenkinti 4 órában fogjuk tárgyalhatni. De a helyett a 2-dik osztályban megint a latin fölött fogjuk kitüntetni, hetenkinti 10 órában részesítvén, mikor aztán a 3-dik és 4-dik osztályban a latinnal egyenlő hetenkinti óraszámban fogna részesülni.

Az anyanyelvet még azon bő ápolás után is, melyben az algymnasiumban részesült, a felső gymnasiumban szakadatlanul kell művelni, bár az előzmények után elégségesnek látszik e művelésre hetenkinti 2 órát fordítani. E tanítás tárgya értelmező olva - sáson s az önálló fogalmazatok taglalásán s javításán kívül leend: a magyar irodalom története az irányadó vezéreszmék és legma - gasabb szempontok szerint (míg a magyar irodalom története az algymnasiumban inkább az írók életrajza körül forogna), irály tan, ékesszólástan, széptan.

Újkori nemzetek irodalmának története csak a két végső osztályban lenne tárgyalandó, először mert az ezen osz - tálybeli tanulók ösmerendik már a hazai irodalmat, azután pedig mert a legtöbb újkori nemzet irodalma csak a tovább fejlett latin nyelv s irodalom képződménye, s így csak akkor tárgyalandó, mi - kor a növendék némileg már az anyairodalomban jártas. A felső - gymnasium 3-dik osztályában az olasz és spanyol, francia

és a n g o 1 irodalmak fordulnának elő hetenkinti 2 órában, a 4-dik osztályban pedig kizárólag a saját becsénél fogva mint kivált ránk nézve oly fontos német irodalom tárgyalatnék ugyancsak hetenkinti 2 órában.

A történelem, mint azon tudomány, melyben minden magasabb műveltségű egyéntől minél alaposabb tájékozottságot várunk és követelünk, az egész tanfolyamon át hetenkinti 3 tanóraban részesülne, még pedig oly módon, hogy az első 3 osztályban a világtörténelem tárgyalatnék, az utolsóban pedig a hazai történelem. Hogy az utóbbit az algymnasiumi tanfolyommal ellenkezőleg a legvégső osztálynak tartjuk fel, azt követeli először azon körülmény, hogy ily elrendezés mellett a tanuló kiösméri azon helyet, mely hazánk történelmét az egyetemes történelemben illeti, valamint így érettebb eszénél és felfogásánál fogva alaposabban ítélni meg, micsoda irányban kell a nemzetnek múltja után tovább haladnia, s micsoda értelemben működhetik ő is közre e tovább fejlesztés érdekében, mire általán mint honpolgár, de főleg mint a magasabb rendű értelmiség leendő tagja hivatva van.

Természettan, (illetőleg szám- és mértan,) a tárgy (vagyis a tárgyak) fontosságához és belbecséhez képest épen nem lesz túlságosan kitüntetve, (mi itt különben nem is a cél), ha az első 3 osztályon át hetenkinti 3 tanóraban részesítjük. Ha ezen tantárgy a fentebb kifejtett értelemben tárgyalatik, a tanulók ezen oldalról sem fognak a tudomány mai színvonala alatt maradni. – A 4-dik osztályban a természettan helyébe élettan lépne, melyet – mint azt maga a tárgy is kívánja – az emberi test rövid bonczana előzne meg.

A bölcsészeti tudományról említettek nyomán épen nem lesz czélszerűtlen, vagy sikertelen, a bölcsészeti oktatást már a második osztályban megkezdeni, úgy, hogy a bölcsészeti tudományok legérdekesbiké a l é l e k t a n nyitná meg a sort, az egész éven át hetenkinti 2 tanóraban részesülvén. – Ugyan ennyi időt kellene a következő osztályban a bölcsészeti erkölcsstan-
nak s a végsőben az ész t a n n a k (logicának) szánni.

Ezek lennének a felső gymnasium kötelező tantárgyai, melyek mellett zene, test gyakorlat (tornázás, úszás, lovaglás stb.) folytonos ápolásban részesülnének. A rajz a felső gymnasiumban a magánszorgalomra bízandó.

Ezek nyomán a felső gymnasiumi tanterv így alakulna:

Osztály	Vallás	Latin	Görög	Magyar	Történelem	Természettudomány (Szám- és mértan)	Bölcsészet	Újkori nemzeti irodalom- történelem	Zene
I.	2 óra	10	4	2	3	3	—	—	2
II.	2 „	5	9	2	3	3	2	—	2
III.	—	6	6	3	3	3	2	2	2
IV.	—	6	6	2	3	Élettan 3	2	3	2

A felvett 40 hetet itt is alapul tévén, e tanterv alapján szervezett gymnasiumot ismétlés nélkül végig járó növendék a következő számú tanórákban részesül:

Vallás	160 óra.
Latin	1080 „
Görög	1000 „
Magyar	360 „
Történelem	480 „
Természettudomány	480 „
Bölcsészet	240 „
Újkor irod. tört.	200 „
Zene	<u>320</u> „
Összesen	4320 óra.

Miután ezen tantervben is a nyelvekre a tanórák összes számának több mint fele, úgymint 2440 óra esik, következetességgel vádolhatna valaki, a mennyiben fentebb azt állítám, hogy a túlnyomó alaki műveltség a mi korunkban egyetlenegy életpályára sem szükséges. E vád azonban alaptalan lenne. Mert ott az alaki nevelés alatt a pusztá nyelvekben oktatást értettem, azon oktatást, mely a nyelvet mint ilyet teszi az oktatás középpontjává. — A mi pedig a felső gymnasiumi tantervben latin, görög, magyar nyelv czíme alatt előfordul, az nem pusztá nyelvtani oktatás, hanem a nyelvek irodalmába bevezetés, beavatás. — Különben is e kitétel: alaki nevelés, fölötte határozatlan. Szorosan véve nincs is értelme, mert valamint nincs tartalom alak nélkül, úgy alak sincsen tartalom nélkül. Még a hol magát az alakot is gondolkozásunk vagy tanításunk tárgyává tesszük, ott is van tartalom, mert ez esetben a fenforgó alak válik tartalommal. — Ha tehát valaki azon nevelést, melyet a felső gymnasiumbeli növendékeknek ajánltam, alaki-

nak mondaná, de e szót azon értelemben használva, melyet az egyes tantárgyaknál kifejtettem, úgy az ellen nincs kifogásom: csakhogy azért nem ellenkezik ez elnevezés fentebbi állításommal.

Micsoda viszony létezzék számra nézve a felső s az indítványoztam alsó gymnasiumok közt? Mindenik a l g y m n a s i u m m a l l e g y e n - e f e l s ő g y m n a s i u m e g y b e k a p c s o l v a ? Korántsem. Mert miután az algymnasium olyan tanítványokat is befogad, kik belőle vagy egyenesen az életbe, vagy valamely, kiválólag gyakorlati, nevelésben részesítő magasabb rendű intézetbe mint felső reáltanoda, gazdasági, kereskedelmi s eféle oskolába, mennek át, és miután az algymnasiumi tanulósnak legnagyobb része ezen utóbbi utón induland, mint azt mind a dolog természete, mind a társadalom jóléte követeli: világos, hogy n a g y o b b s z á m ú a l - m i n t f e l g y m n a s i u m r a v a n s z ü k s é g ü n k .

Algymnasium, mint a mely minden ember fiának való lenne, elegendő számmal tulajdonkép nem is állítható; azért annyit kell állítanunk, a hány csak telik tőlünk, mindenestre azután kell törekednünk, hogy minden jelentékenyebb községnek ily intézete legyen. – Felső gymnasium azonban ne legyen több, mint a mennyi elegendő a hazában a szükségelt papok, gymnasiumi s egyetemi tanárok, orvosok, jogászok, művészek és tudósok előkészítő kiképeztetéséhez.

Ebbeli szükségletünk fedezésére pedig kiváló nagyszámú felső gymnasiumokra épen nincs szükségünk. Annál több semmi esetre sem, mint a hány hazánkban jelenleg áll fen. Egyelőre elég lesz minden jelentékenyebb városban egy-egy felső gymnasiumot fentartani. Hiszen úgy is, ha a működésben levők nem elegendőknek bizonyulnának, (mit megtudni az iskolaügy központosításánál és rendszeres vezetésénél nagyon egyszerű dolog leend), könnyű lesz a bajon segíteni.

A mellett természetesen feltételeztetik, hogy a felső gymnasium növendékei legnagyobb része éri el az intézet célját, s nem látogatja egy sem, mint jelenleg nagyon is sok, czéltalanul, időtöltésből, szokásból.

Hogy ez történjék, a felső gymnasiumba csak azokat kell befogadni, kik magukat algymnasiumi pályájukon arra érdemesítették. Azután meg csak bizonyos Meghatározott számú növendékeket szabadjon egy-egy osztályba felvenni, ha a sikert már maga a szám által nem akarjuk lehetetleníteni. E szám egy-egy osztályban a 40-et a felső gymnasiumokban se haladja meg.

Kik pedig a tanfolyam alatt a befogadás kitüntetésére vagy erkölcsi, vagy szorgalmi tekintetben nem mutatták magokat érdemeseknek, azok minden tekintet és személyválogatás nélkül eltávolítandók.

Erre némelyek tán azt a megjegyzést fogják tenni, hogy mintegy látva és készakarva fosztjuk meg magunkat ily módszer mellett azon jeles férfiakról, kik az alsóbb osztályokban hanyagok vagy nehéz felfogásúak valának, de tanulói pályájuk vége felé váratlanul megjavulnak, s hogy általában ily módszer mellett a magasabb rendű műveltséget monopolisáljuk.

Ezeknek azt felelem: a mely tanuló 16-17 éves koráig (mint a mely korban az algymnasiumot elvégeztek a felsőbe valóának léptetendő) tanulmányt és tudományt meg nem szeretett, ritkán szereti az meg későbbi korában. Mindenesetre több biztosítékot nyújt a magát 17 éves koráig jólviselte, idejét jól felhasználta tanuló a jövőre nézve, mint a hanyag vagy feslett erkölcsű. Különben is, ha valamely tanulóban valami rendkívüli és nagy-szerű tehetség rejlik, nem szorul az a felső gymnasium vezetésére, hogy tehetsége kifejljék; ha pedig nem rejlik benne különös képesség (mi a leggyakoribb eset, bár mennyire is vált szokássá a lángészt hanyagnak és a hanyagot legalább lappangó lángésznek tekinteni), akkor kár volt miatta érdemesektől a helyet elzárni.

A legfőbb pedig az, hogy azon államtágok, kik egykor az ország színét-javát képzendők, kik neveltetésük folytán mind azon méltóságokban, javadalmakban és kitüntetésekben fognak részesülni, melyeket az állam hivatalnokainak és tisztviselőinek nyújt, magukat ezen fényes jövőre már fiatal korukban kell hogy tegyék érdemesekké iparkodás és példás magaviselet által, és ezt annyival is inkább, mert csak ily módon szerezhetik maguknak mind azon ügyességeket és esméreket, melyeket egykori állásuk tőlük kívánni fog. – Természetesen feltételezi mind ez, hogy az állami viszonyok jog és természet szerint rendezvék, úgy hogy kitüntetésekre és méltóságokra egyes polgár csak saját képessége, tettei, szóval saját múltja nyomán szerezhethet jogcímet, nem pedig neve vagy családja múltjánál fogva.

Mi még különösen a műveltség monopolizálását illeti, arra azt jegyzem meg, hogy nemzetgazdasági s más az államtágok minél általánosabb jólétét célba vevő tekintetek azt követelik, hogy ne neveljünk egy-egy társadalmi szükséglet fedezésére több polgárt, mint a mennyire szükségünk van; a mi ese-

tünkben: ne neveljünk több papnak, tanárnak, jogásznak stb.-nek való egyént, mint álladalmunk követeli. Mert ily módon szaporítjuk a foglalkozástalan államtagok számát, s ellene dolgozunk minden ép, egészséges államélet azon legfelsőbb elvének, melynélfogva minden államtagnak munkálkodnia, dolgoznia, teremtenie kell. S kivált a felső gymnasiumi nevelés, ha az illető azon célzt, melynek tekintetéből a felső gymnasiumot s ennek nyomán az egyetemet végig járta, el nem érheti, nem áldás és nyereség, hanem ellenkezőleg a legnagyobb átok.

Az ily nevelésben részesülteknek megvannak magas igényei s nincs módjában ezen igényeket kielégíteni. Nevelése a közönségesen u. n. gyakorlati pályától, illetőleg kenyérkeresettől, egészen elidegenítette, úgy hogy ha ily pályára rászorul, akár-melyik, műveltségben mélyen alatta álló, mindennapi ember sokkal többre jut, mint a ki évek hosszú során a magasabb műveltség után iparkodott. Ezen és efféle megfontolások a felső gymnasiumi műveltség bizonyos tekintetbeni monopolizálását egyenesen kívánatosá teszik

Ezek azon eszmék és tekintetek, melyek szerint gymnasiumainkat átalakítandóknak, az előre haladott kor kívánalmainak megfelelőbb intézetekké átídomítandóknak vélem. Az indítványoztam tanterv még sok tekintetben hézagos, egyes részei sokkal bővebb kifejtést igényelnek, mint a minőt nyertek, szóval hiányzik a részletezés, de ha a vezérgondolatok helyeseknek találtatnának, e részletezés könnyen leendő pótolható. Ez különben is nem egyesnek, hanem – ha azt akarjuk, hogy minden tekintetben kielégítő legyen – csak számos szakférfiú, szóval tanári értekezletnek lehet műve. Tervem épen csak indítvány akar lenni, s mint ilyen vita és eszmezsere tárgya, melynek folytán, ha nem is találtatnék egészben alkalmazandónak és célszerűnek, legalább alkalmat nyújthat nála célszerűbb felállítására.

V.

A GYMNASIUMI FELÜGYELŐSÉG GYAKORLÁSÁRÓL.

Hogy a legkiképzettebb elemi tanulók, legmegfelelőbb tanárok, tökéletesebb tanterv mellett is a gymnasiumoknak, mint általán minden nevelős nem nevelő-intézetnek, szervezett felügyelőségre van szüksége, ez általánosan elfogadott nézet. – Ezt még azok is elismerik, kik a nevelést és tanítást az iparszabadság szempontja alatt felfogván, a nevelő-intézetek megbírálását a közvéleményre, illetőleg a szabad sajtóra vélik bízandónak. Mert hisz ebben az esetben épen a közvélemény, a szabad sajtó, a felügyelőség. És kételyt sem szenvedhet, hogy okszerűen szervezett, a dolgok mélyére látó, felügyelőség nem kis mértékben nevelheti a gymnasiumok áldásos működését és belbecsét.

Létezett-e nálunk eddig ily felügyelőség? Nyugodt lelkiösmérettel nemmel felelhetünk. Pedig, legalább a protestánsoknál, négy közeget is különböztethetünk meg, mely magának a gymnasiumok fölötti felügyelői tisztet tulajdonította: u. m. gymnasialis tanárokat, kerületi egyetemes gyűléseket, illetőleg ezen gyűlések elnökeit, sa helytartóságot, – Mind e négy közeg felügyelői működése azonban a dolog lényegét tekintve, csak névleg létez vagy létezett, mert mind a négy egészen külsőleg, egészen felületesen gyakorolja és gyakorolta felügyelői tisztét. Mert a dolog természete mindenek előtt a tanárokkal és tanulókkal való gyakori személyes érintkezést, ennek nyomán keletkezett tanácslást, útbaigazítást, helyeslést, vagy feddést kívánna, ezt pedig mind a négy közeg csaknem egészen elmulasztja.

Egyedül az első fokú felügyelőség, a gymnasialistának sok, állanak az intézetekkel szorosabb vagy személyes összeköttetésben; de ezen összeköttetés becsét is nagyon csökkenti azon körülmény, hogy e tanácsok tagjai a tanárokon kívül csaknem kivétel nélkül dologhoz nem értő műkedvelők. Oly gymnasialis tanácsnokok is fordulnak elő, kik, mielőtt tisztjükhöz jutottak, azt sem tudták, mi fán terem a gymnasium, (azután sem

igen tudják különben) kik az előtt lábukat soha sem tették volt be gymnasiumba. Miután pedig, kivált oskoláknál, csak szakemberrek működhetnek mint felügyelők úgy, hogy e működés üdvhozó legyen; világos, hogy a gymnasialis tanácsok felügyelete csak gazdasági dolgokra, építkezésekre, meszelésre, ablak csináltatásra, tanárok választására (mi nem lenne ugyan külsőség, de nálunk mégis külsőség gyanánt kezeltek) s e felékre terjedhet ki, hol pedig az intézet beléletére irányul, (mi szerencsére nagyon ritka eset), a dolog természeténél fogva csak kártékony hatású lehet.

Mind a mellett ezen elsőfokú felügyelőség eddigi alakjában is sok tekintetben előbbre vihette volna gymnasiumainkat, ha azon felfogásához és feladatához mért, gazdasági teendőihez erélyesen, a tárgyhoz méltó buzgósággal, látott volna. – Elősoroltuk, mennyi baj származik gymnasiumaink szegénységéből. E bajokat legalább részben háríthatták volna el a gymnasialis tanácsok, ha annyi jövedelmi forrást nyitottak volna az intézetnek, mint kedvezőtlen körülményeink daczára is lehetett volna nyitni.

Ezt az illetők elmulasztották; legfőbb feladatukat abban látták és látják, a meglevővel fedezni úgy a hogy a szükségleteket, s nem abban is, új jövedelmi forrásokról gondoskodni. Ha egyes lelkesek nagyobb buzgóságot fejtettek is ki e téren, a nálunk a nevelési ügy iránt uralkodó apathiánál fogva kedvező eredményt ritkán látván, csak hamar ellankadtak, vagy – hihetetlen, de mégis megtörtént dolog! – Auszália félvadainak lelkesedéséhez, bőkezűségéhez kényszerültek folyamodni! – Australia vadjai segítsenek nekünk, a műveltség zászlóvivőinek, a polgárisodásukra büszke európaiaknak, épen a polgárisodás forrásait, iskoláinkat, anyagilag biztosítani! – A mely közönség vagy társadalom ilyeneket enged, az természetesen az iskolák vagyoni állásának javítását célba vevő törekvéseket nem fogja nagy buzgósággal gyámolítani, s így nem csuda, hogy gymnasialis tanácsaink azon a téren sem mutattak eddig kielégítő eredményeket, melyen képesítve lettek volna mozogni.

Miután így az első fokú felügyelőségi közeg épen a dolog velejére, az iskola beléletére, nem foly és nem is folyhat be; szükséges és kívánatos, hogy a hátra levő három közegépen a beléletre irányozza főfigyelmét. És csakugyan tevékenységét majdnem kizárólag ezen irányban fejté és fejtette ki, – hanem milyen bakban!? Személyesen egyedül a superintendensek keresik és keresték az egyes intézeteket fel, ezek is többnyire a vizsgák alkalmával, tehát az iskola valódi belállapotának kitudására

legkevésbé alkalmas időben. Azután e felkeresés is rendszerint oly futólagos, s annyi mindenféle, az illető intézet ügyét nem érdeklő, teendőikkel jár, hogy teljes lehetetlenség a superintendenseknek az intézetek hiányaival és bajaival csak meg is ösmerni, nem hogy orvosolni őket. – Éhez hozzáadandó, hogy némely intézetnél a superintended tíz év leforgása alatt alig jelenik meg egyszer, míg az egyetemes felügyelőség s a helytartóság s o h a s e m tette magát személyes érintkezésbe a gymnasiumokkal.

Az iskolai belélet vezetésére és emelésére e szerint mindeoek előtt a superintendensek lennének hivatva, de még csak nem is vádolhatjuk őket, ha hivatásaikban kellően el nem járnak. Nem a személyek, hanem a hiányos szervezés a baj oka. – Már p h y s i k a i l a g is lehetetlen a superintendenseknek felügyelői tisztéknek eleget tenni. Mert ha tisztán és kizárólag csak az iskolák felügyelői lennének, még akkor is túl lennének halmozva teendőikkel. Annyival kevésbé felelhetnek meg jelenlegi állásukban feladatuknak, midőn az iskolábon kívül még egy egész nagy terület egyházi ügyei fölött is örködnék, s azon felül nagyobb egyházaknak rendes papjai, tehát oly hivatal viselnek, mely egyedül igényli egy ember erejét és idejét,

Ezekhez még az is járul, hogy a superintendensek rendszerint nem iskolai szak férfiak, tehát az iskola életének üdvös vezetésére már annál fogva sem képesek, de a kik képesek lennének is reá, helyzetök, állásuk, az ezek által feltételezett életnézetük folytán természetesen nem annyira az iskolákra, mint inkább az egyházakra irányozzák tevékenységüket.

Így áll a dolog a protestánsoknál. Még hiányosabban kezeltetik az iskolai felügyelet a többi hitfelekezeteknél. Az első fokú közeg egészen hiányzik, a felügyelők pedig specificus papok, kik iskolai dologhoz vagy nem értenek, vagy – mi még rosszabb – a nevelést oly irányba terelik, hogy nem a nevelendőknek, nem az életnek, nem a haza jólétének, hanem a felügyelők és kartársaik céljainak szolgáljon. Ilyen felügyeletnél többre becsülendő még a protestánsok névleges felügyelete, azaz: semmi felügyelet is.

A gymnasiumok fölötti felügyelet ezek nyomán mindössze ennyiből áll vagy állott: az állítólagos felügyelők a gymnasialis igazgatóknak közbe-közbe bizonyos tudósításokat, jegyzőkönyveket és rendeleteket s ezeken kívül bizonyos rovatos íveket küldnek és küldtek be; az előbbiekhöz az intézetek vagy tartják, vagy

nem tartják magukat, az utóbbiakat a tanárok hűségesen kitöltik: e kitöltött ívek a beküldő közeg útján egyetemes gyűlés és helytartóság elé kerülnek, innét rövid megjegyzésekkel ellátva az intézeteknek visszaküldetnek, ezeknél tisztelettel ad acta tételnek, s ezzel a felügyelet műtete be van fejezve.

Bár így a helytartóság a haza összes iskoláinak élén állott, még a gymnasiumokra nézve sem bírta azon czélt elérni, (mi után különben nem is törekedett), hogy a gymnasiumi nevelés terén a különböző hitfelekezeteknél ha nem is egyenlőség, de legalább bizonyos összhangzatlétesüljön.

De nemcsak hogy a különböző hitfelekezeti gymnasiumok nincsenek tekintettel egymásra, egyenesen ellentétben, gyakran szántszándékosan kifejtett, ellentétben állnak és élnek egymással, s folyvást kölcsönösen sértett állítólagos jogokról panaszkodnak egymás ellen. Ki pedig felgondolja, iskoláink mennyire alávetve a hitfelekezeti befolyásának, mennyire tartják még most is a hitfelekezetek némely képviselői főkötelességüknek s a vallásosság terjesztésének legczélszerűbb módjának a hitfelekezetek közti ellentéteket kitüntetni s a hívekben a hitfelekezeti ellenszenvet vagy épen gyűlöletet ébresztetni és szítani: az nem teheti, hogy ne kívánjon oly gymnasiumi felügyelőséget, mely futotté állván az oly kisszerű sajnálandó tekinteteknek, minők a hitfelekezetiek, a gymnasiumi nevelést az egész hazában egy összhangzatos tervszerint vezesse.

Mert hiszen mi, az édes magyar haza gyermekei, egy nép akarunk lenni, oly nép, melynek tagjai egyet értenek s egymást értik, egyet akarnak s együlréznek. S hogy sikerülhetne nekünk valaha ily magunk közt egyező néppé lennünk, ha neveltetésünk nem egyezett meg? – Igazán csak azok egyezhetnek egymással, valódi barátok, egymást becsülő honfitársak csak azok lehetnek, kiknek gondolkozásmódja a nevelésben ugyanazon irányt nyerte, kiknek világ- és életnézete legalább a fővonás okban azonos, kik ugyanazon eszmékért hevülnek, ugyanazon czélokot tartják becseseknek és valósításra méltóknak.

És kivált sok nyelvű hazánk külön fajú népe közt, hogy gondolhatjuk a barátságos egyetértést, az egyetértő barátságot, mely nemzeti jó- és nagy létünk egyik főfel tétele, elérhetni, ha csak iskoláink, nevezetesen gymnasiumaink biztos utjain nem iparkodunk utána? Ha továbbra is megen-

gedjük, hogy iskoláink növendékeiket egymást ellenséges szemmel tanítsák tekinteni, s önállóságunkat, lételünket fenyegető egyetlenlenkedés magvát már fiatal, romlatlan gyermekeink sziveibe hintik?

Akadnak, kik ez utóbbi eljárást lelkükből utálják és kárhozzatják, és mégis egy közös, hazánk valamennyi gymnasiumát kötelező erejű tanterv ellen tiltakoznak, inert – ezt hozzák fel elenvetésük érvéül – ez lélekölő, a nemzeti tudományos haladást gátló egyformaságra vezetne. Ezek elfelejtik, hogy tudomány, igazság és erkölcsiség csak egy l é v é n a polgárisult népek közt, ezekre nézve az e g y f o r m a s á g a legnagyobb mértékben kívánatos és szükséges, hogy ezen egyformaság korántsem lélekölő vagy haladást gátló, hanem ellenkezőleg minket a tudományos mozgalmakba e g y e n e s e n belevezet, a nemzeti haladásnak irányt jelöl ki, e haladást a lehető legnagyobb mértékben l e h e t s é g e s s é t e s z i.

A mellett természetesen egy mélyebben gondolkozó sem fog buzgólkodni, hogy gymnasiumaink oly növendékeket képezzenek, kik valamennyien egy közös minta s z o l g a i l a g hű másolatai. De annak a követelésnek, hogy öszhangzatos nemzeti nevelés után törekedjünk, koránt sem az az értelme. Gymnasiumaink nem cressirozó, hanem n é v e l ő - i n t é z e t e k akarnak lenni.

Azután meg még akkor sincs mit félni lélekölő egyformaságtól, ha a nevelésnek határozatlan kijelölt céljául tűzetnék ki mindenben teljes egyformaság után törekedni: egyszerűen azért, mert ily törekvés tudományos nevelés mellett soha sem sikerülne. El ne felejtjük, hogy mindenik tanulónak más-más múltja volt, melynek behatása semmi iskoláztatás által többé ki nem írható sokféleség alapját veti, úgy hogy a tanításban s nevelésben a legkisebb apróságokig megkísértetett azonosítás is a hajlamban, akaratban, felfogásban, ismeretekben és még sok mindenben különböző növendékeknél okvetetlen különböző eredményeket fog szülni, annyival is inkább, miután nem csupán az iskola, hanem jelentékeny mértékben az élet is működik közre a nevelésnél. Mind ezek még a szándékolt egyformaságtól is messze eltérő eredményekre vezetnének.

Az egyformaságtól való félelem tehát korántsem zárja ki, sőt a helyesen értelmezett egyformaság egyenesen követeli azt, hogy gymnasiumainkat *közös egyöntetű terv szerint szervezzük és vezessük.* – Miután pedig e követelés közös és általános felügyelőséget

tételez fel, mely ama tanterv pontos kivitele felett örködjék, s miután ezen örködés egyedül szakférfiak által kezeltethetik úgy, mint az ügy természete és fontossága kívánja, csak szakember bírálhatván meg szakemberek működését: azért szükséges a felügyeletet szakférfiakból alakítandó országos testületnek, hatóságnak adni át, azaz: *a közoktatási ügyet összpontosítani*. Csak így, csak e feltétel alatt fejlődhetik hazánkban *közös magyar nemzeti műveltség*, csak így valósulhatnak azon remények, melyeket a közoktatás ügyi reformhoz köthetünk. Mert az egyetlen helyes alap, melyen a gymnasiumokat s általán iskoláinkat újjá kell teremtenünk, a szabad, önálló, benszülött törvényei nyomán fejlődő tudomány; a ez él, mely után minden nemzetiség, minden hitfelekezet helyesen értelmezett érdekei veszélyeztetése nélkül, sőt ezen érdekek leghatályosabb előmozdítására, egyaránt fáradozhatik, sőt barátságos egyetértésben kell hogy fáradozzék, nem lehet más, mint a haza boldogsága, nagysága: ezen alapot s ezen céll pedig egyedül tudományosan művelt nevelési szakférfiakból alakult felügyelői hatóság képes kellően tekintetbe venni és utódainak javára valósítani.

Az iskolai felügyelőség tehát szakférfiakból alakuljon. Honnét vegyük ezeket? Nevelésügyi szakférfiak nálunk kizárólag a tanárok, sőt általán véve egyedül a tanárok tájékozottak és jártasok a nevelésügy terén. Egyedül huzamosb ideig hivatalban állott tanárok befolyásától várható célirányos intézkedés, ügyvezetés. – A gymnasialis általán véve az iskolai felügyelőség gyakorlása tehát a nevelés terén kitűnt, magoknak a nevelésügy körül érdemeket szerzett tanárookra bízandó.

Még más tekintet is szól ezen intézkedés mellett. A tanári pálya nem lenne így többé olyan rideg, olyan egyforma, mint a bolygó csillagok pályája örökösén magába visszatérő, magasabb, kecsgetetőbb állásra soha nem vezető. Ez által kedveltebbé válnék s olyan jobb tehetségek által is kerestetnék fel, kik az eddigiekhez hasonló körülmények közt e sivár pályát kerülték.

Azonkívül pedig ily módon a működő tanárok közti élénkebb buzgalom s törekvés fejlődne, legtöbbje magát a felügyelői tisztre érdemessé tenni iparkodván. – Végre pedig nemcsak a dolog természete s az okosság, a jog szempontjából is a tanárokat illeti a felügyelői állás. Mert jog szerint minden magasabb állás csak embertársai előmenetele körüli szerzett érdemek nyomán származna-

tik valakire, s ki tesz többet a haza javáért, ki iparkodik több fáradtsággal s nagyobb önfeláldozással kortársai üdvének érdekében, mint húzamosb ideig kitűnő sikerrel hivatalt viselt tanár?

Természetesen nem értek itt felügyelők alatt fizetéstelen tisztviselőket, kik rendszerint tisztjőket csak viselik, de nem gyakorolják, vagy épen nem is hivatvák azt gyakorolni. – Értek a felügyelők alatt a rendes tanárok fizetésénél nagyobb díjaztatásban részesülő kötelezett hivatalnokokat, kik bizonyos intézetek felett a felügyelőséget gyakorolván, folytonos működésben vannak, tanárokkal és tanítványokkal évenként húzamosb ideig személyesen érintkeznek, tanácsolnak, segítenek, kitűntetnek, feddnek, a hiányok orvoslását eszközlik, szóval értek oly egyéneket, kiknek kötelessége tisztjűkben alaposan és gyökeresen eljárni.

Meglehet, hogy ily nemű felügyelő sok tanárnak épen nem lenne inyére. Azonban természetesen ily fontos, országos kérdésekben nem egyesek tetszése, hanem egyedül az intézetek érdeke, az ország szüksége, a haza üdve irányadó. – Különbén szakférfiú tapasztaltabb szakférfiútól szívesen fogad el tanácsot, intést, még – ha megérdemlett – feddést is. Csak a dologhoz nem értő kontár beleszólása keseríti meg a szakember szívét. – Hogy pedig e viszony a tanári méltóság és tekintély csökkentésére nem szolgáltatna alkalmat, arról a felügyelők múltja biztosítana, kik mint egykori tanárok a szükséges tekinteteket gögből vagy hatalomfitogtatásból a tanári testület tekintélyének rovására nem fognák szem elől téveszteni.

Az ilyen felügyelőség nem lenne aztán, mint az eddigi, csak névleges, csak nyomatékaltan külsőségekkel vesződő, hanem a tanodái élet és működés valódi és fontos tényezője, oly hatóság, mely a nemzeti öszhangzatos művelődést és haladást a leg-hathatóságban elősegítvén, nem engedné, hogy gymnasiumaink továbbra is a munkakerülés, az úrhatnámság és élnemtelenség tenyésző helyei legyenek.

Rendezett gymnasiumi felügyelőség teremtése minden esetre oly szükség, mely a gymnasiumok újjászervezésénél számba veendő, még pedig minden esetre számbaveendő azon értelemben, melyet itt röviden kifejtettünk.

És ha már most összefoglaljuk, mit gymnasiumaink reformjára szükségesnek találtunk, ezen öt követelményre jutunk: szervezni kell mindenek előtt az elemi oskolákat, tanárképezdét kell állítani, javítani kell gym-

nasiumaink vagyoni helyzetén, a gymnasiumokat új, megfelelőbb, az élet s a tudomány követelményeihez mért tanterv alapján berendeznünk, s végre az iskola-ügyet központosítani, illetőleg vezetését szakértő országos felügyelőségre bízni.

VI.

A REFORMOK KERESZTÜLVITELÉNEK MÓDJÁRÓL.

a) Ki eszközölje a reformokat s mely pénztár szolgáltatassa az szükségelt összegeket?

Ideje két kérdést szóhoz juttatnunk, mely e sorok szíves olvasóját kétségkívül elejétől idáig némán kísérette, melyet mi is mind eddig mintegy csak erőszakkal utasíthattunk vissza; azon két kérdést: mely hatóság vagy testület vigye végbe az indítványoztam, vagy mások által indítványozandó reformokat a gymnasiumok, általán véve az oktatásügy téren? és továbbá: micsoda pénztárból veendőek azon összegek, melyek azon reformok eszközzésére, az újonnan alapítandó iskolák berendezésére, ezek s a többiek fentartására szükségesek?

Az előbbeni kérdést illetőleg azon testület nem lehet más, mint a nemzet akaratának életszerve, a magyar nemzeti országgyűlés. – Mi is lehetne kívánatosb, cél- és okszerűbb, minthogy országgyűlésünk, melynek legfőbb törvénye a nemzet üdve, maga veszi kezébe elsúlyedtt, elmaradt közoktatás ügyünk rendezését, maga fáradozik azon feltételek egyikének megteremtése körül, melytől a nemzet boldogulása és boldogsága legnagyobb mértékben függ?

Különben fölösleges is lenne a tárgyban szót szaporítani, mert aligha oly meggyőző erejűek lennének érveim, következtetésem, mint a tények logikája, melyre elég itt hivatkoznom. 1848-diki országgyűlésünk 20-dik törvényczikkének 3-dik §-ában kimondta, hogy az iskolaügyet rendezni fogja és akarja, s az e perczben is egybegyűlt országgyűlés, mely dicső elődje minden törvényét és meghatározását magáénak vallja, ezt már tett általánosan erősítette meg, hogy külön bizottmányt alakított, melynek feladata az egyházi és iskolaügyben részletes törvényjavaslatot készíteni.

Azonban természetes, hogy az országgyűlés – illetőleg az

országgyűlés iskolaiügyi bizottmánya – egyelőre csak az oskolák felvirágzásának külső föltételeire terjesztheti ki figyelmét és működését. Pedig ez nem elég. Oskoláink szellemét, a nevelés irányát, szóval a közoktatási ügy egész belszervezését kell megváltoztatnunk, s arra egyedül szakférfiak képesek és hivatvák. Hogy pedig jelen országgyűlésünk tagjai közt ily szakférfiakra, illetőleg tanárookra, csak nagyon gyéren akadunk, azt már fentebb említettük, különben is köztudomású dolog. Miután jelenlegi országgyűlésünk azon kedvező helyzetbe jutott, hogy már most tetteleg foganatosíthatja a jogfolytonosság alapján a 48-diki törvény 20-dik cikkét, okvetetlen szükséges, hogy ama bizottmány tegye magát iskolai szakférfiakkal érintkezésbe, illetőleg gyűjtse maga köré az ország legjelesebb tanárait, tanítóit, és ezek közreműködése mellett szervezze közoktatási ügyünket.

A milyen okszerű s egyenesen a dolog természetéből folyó e követelés oly kevésbé illetheti vagy kevesbítheti országgyűlésünk méltóságát, tekintélyét Mert ámbár bizonyos, hogy csak azon országgyűlés felelhet meg alaposan feladatának, melynek tagjai tekintettel a társadalmi és állami élet különböző ágaira vannak megválasztva, s legkevésbé sem kívánatos; hogy ezen élet egyes mozzanataiban, mint pl. kereskedelmi vagy oktatási ügyben, aránylag kevés, vagy egy tag sem legyen jártas; úgy másrészt az sem szenvedhet kétséget, hogy az országgyűlés ily módon összeállítása csak egészen rendezett viszonyok és kifejlett alkotmányos gyakorlat mellett lehetséges, sőt bizonyos kivételes esetekben (ily esetben van vagy volt jelenlegi országgyűlésünk is) éppen az alkotmányosság érdekei egyenesen kívánatossá teszik, hogy a társadalmi élet bizonyos, pl. jogi oldalát, képviselő tagok aránytalan túlsúlyban legyenek. De épen mivel ez így van, s mivel abban semmi gyalázó nincsen, ha valaki olyasmihez nem ért, a mivel nem foglalkozott, és mivel hivatva sem volt foglalkozni; egy mélyebben gondolkozó sem fog ellenmondani azon követelésnek, hogy a közoktatási ügy végleges és kimerítő rendezésére az országgyűlés által *oskolai szakférfiak* is hívassanak föl.

A testület, melynek az oskola ügyi reformot keresztül kell vinnie, e szerint meg volna határozva. – A második kérdés az: micsoda pénztárból merítse e testület és a belőle kikerülő oskolai felügyelet az e reformokra szükségeselt összegeket?

Ezen összegek mindenesetre oly tetemesek, hogy csak egyetlenegy pénztár található, mely képes az igényeknek megfelelni s az – az állampénztára. – E tekintetben mindenki egyet fog velem érteni, – de kérdés támad, szabad-e az oskolák felsegélése céljából az államhoz segítségért folyamodni? azaz: jogszerinti követeié s-e az állam pénztárát az oskolaügy költségvetésével megterhelni?

Sajnos, minket és egész korunkat bélyegző, körülmény, hogy ilyen kérdés csak támadhat is! hogy a gyakorlat e kérdésre már évszázadok óta tény által nem válaszolt, hogy tény által nem tette lehetetlenné. Ha általában lehet követelése a nemzetnek az államhoz, úgy bizonyosan legelső helyen áll az: h o g y a z á l l a m rendezze és tartsa fel az oskolákat. Mert akár mint vélekedjünk az állam intézménye felől, abban az egyben minden lehető okszerű felfogás és nézet fog találkozni, hogy az állam feladata nem lehet más, mint a lehető legtöbb állam tag életcéljának, a boldogságnak, előmozdítása és biztosítása. Ha már most bizonyos, hogy csak erkölcsileg és tudományilag művelt ember érheti el igazán élte végcélját, hogy tudomány és műveltség megóv Ínségtől, betegségtől, büntől és végromlástól; hogy különben is hasonló feltételek alatt és körülmények közt művelt ember mindég boldogabb a műveletlennél: nem foly-e közvetlenül az állam fogalmából, hogy mindenekelőtte a népboldogítás e főfeltételeit, az oskolákat, helyezzük oly karba, hogy feladatuknak megfelelhessenek? –

Vagy talán fontosabb pl. a hadügy, mely az állami jövedelmek felénél többet emészt meg, közoktatás ügyénél? Okszerű felfogás mellett a fegyveres erőnek más feladata nem lehet, mint az állam viszonyaiba oly szilárdságot és biztonságot hozni, hogy külvagy bel ellenség egy könnyen meg ne rendíthesse az államszerkezetet, az az a fegyveres erőnek feladata a fölött örködni, hogy azon boldogságot, melyet az egyes honpolgár magának ereje, szorgalma és kedvező körülmények közreműködése mellett teremteni képes volt, roszakarók által egy könnyen meg ne zavartass ék. Ámde az őrzésnek csak ott van értelme, a hol van mit őrizni. Ha most már az oskolák azon őrizni valót, az az minél több egyes boldogságát, a leghathatósabbban előteremtik és elősegítik; nyilvánvaló dolog, hogy az oskolaügy legalább is annyi figyelembe vételt és ápolást érdemel az állam részéről mint a hadügy.

Honnan van az tehát, hogy a közoktatási ügy magára ha-

gyatva teng, míg a fegyveres erő világ-, vagy legalább Európa-szerte a kormányok legelső gondja? „Felelnék rá, de hát minek!” Annyi kiderül az elmondottakból is: hogyha az oskolaügy eddig a kormánytól nálunk kellően nem vétetett figyelembe, ezt bizonyosan nem arra magyarázhatni, mintha az oskolaügy jelentéktelenség folytán erre nem lenne méltó. –

Ezen ügy kiszámíthatatlan fontossága és végtelen hordereje magára az államéletre nézve is még világosabban derüi ki, ha az oskolák feladatát összehasonlítjuk az állami élet és intézmények azon többi ágával, melyben nyilvánul, mint a törvénykezés, ipar, kereskedés stb. stb. Mert mind ezek csak akkor indulhatnak virágzásnak, csak akkor válhatnak közjólét forrásaivá, ha azon államtagok, kik kezelik és kifejtik, rendes oskoláztatásban részesültek. Csak ott fejlfhetik ipar, kereskedés kellő mértékben, csak ott elégít ki a törvénykezés, hol ezek a haladó tudománynyal karöltve járnak. Tehát kétséget sem szenved, hogy közoktatásügyünk érdekében a legnagyobb joggal fordulhatunk az állam pénztárához.

Erre ellenvetésül azt szokták felhozni: hogy nem kell az állami pénztárt oly költségekkel megterhelni, melyek más pénztárakból fedezhetők, vagy eddig fedezették is. Mert az állami pénztár új megterhelése csak az adó feljebb emelése által lenne eszközölhető, mi viszont az adófizetőknek válnék terhére.

Erre azt felelem, hogy az adó feljebb emelése nélkül is lehetséges az államtagok valódi érdekeinek s az állam igazi feladatának számba vétele mellett oly költségvetés, mely az o s k o l a ü g y n e k is az öt méltán megillető osztályrészt juttatja. Természetes, hogy nevezetesen a fegyveres erőre költött roppant összegeket kellene mindenekelőtte alább szállítani, a mit különben sok más tekintet és körülmény is szükségessé és kívánatossá teszen. – Továbbá számba veendő az is, hogy rendes népnevelés, a műveltség lehetőség szerinti általánosítás mellett katonákra, vagy legalább óriási állandó hadseregekre, minők jelenleg a dolgozó osztály szerzeményét dologtalanul elfecsérlik, nincs is szükség. Mívelt emberek nem törnek egymás biztonsága ellen, mívelt emberek utálják és kerülnek a háborúskodást, Ha azonban megtámadtatnak, készek és képesek a támadást visszautasítani a nélkül, hogy állandó hadseregeknél hosszú éveket felfegyverzett semmivetésben töltöttek volna. Meglehet ezt a mostani viszonyok mellett, az állandó hadseregek vaskorában, utopisticus nézetnek fogják csúfolni. De azt csakugyan minden józan gondolkozású kénytelen elösmerni, hogy

egészen természetellenes állapot a legegészségesebb munkaerőt feszes egyenruhába vettetni és hosszú éveken át dologtalanul hevertetni. Ennek az állapotnak meg kell szűnnie. Megszűnésének első feltétele pedig a műveltség és polgárisodás terjedése: s így ha mindenik kormány kötelességét teljesítvén és azáltal lételetét igazolván mindenek előtt a polgárisodás általánosításáról gondoskodik, az az a közoktatás ügyét rendezi; az általános lefegyverkezés okvetlen bekövetkezik és ama utopistikus nézet megszűnik annak látszani.

Különbén ha iskola ügyünket nem is rendezhetnők az adó fejebb vitele nélkül az ügy fontosságához mérten, attól rendezett állami háztartás mellett nincs mért irtóznunk. Csak akkor nagy és nyomasztó az adó, ha az általa létesítendő intézmények s czélok nem az adófizetőknek válnak javára, vagy éppen ellenkeznek ezeknek érdekeivel. De a hol az adó az adózó elősegítésére használtatik fel, s neki a dolog természeténél fogva végtelen nagyobb előnyököt biztosít, mint minőket az adó fejében fizetett összeg által maga magának közvetlenül biztosíthatott volna: ott egyenesen kívánatossá lesz, hogy az adó – legalább bizonyos határokon belül – minél nagyobb legyen. Mert hisz hasonlít ez esetben az adó oly tőkéhez, melyet igen magas százalékra adtunk kölcsön, s így annál nagyobb hasznot hajt, minél nagyobb maga a tőke.

Kétséget sem szenvedhet pedig: hogy ha az adót az iskolák tekintetéből kellene fejebb emelni, és ha az tetteleg is a nevelés céljainak elősegítésére használtatnék fel, az ellen egyetlen egy mélyebb belátású igazi hazafinak sem lehetne kifogása oly kölcsön adott tőke lenne akkor az adó, mely az illetőknek, vagy legalább – mi a haza jövőjének tekintetében még fontosabb – az illetők gyermekeinek ezerszeres és tízezerszeres hasznot biztosítana.

De sőt minden ember fiának, ki rendezett állam tagja akar lenni, legelső kötelessége a tanodák fentartására adózni. – Mennyit tanult mindenki annak idejében az oskolákban, mennyi haszon háramlott rá abból, mit ott tanult; vagy ha mindjárt nem is látogatta volna soha az oskolákat, az által hogy oskolázott emberek közt élhetett, mennyi hasznos ismertetét, szabályt, fogást sajátított el ezektől! illő tehát, hogy ezért, ha utólagosan is, t a ndíjt fizessen s az utódok számára is lehetővé tegye azt, miről az elődök az ő javára gondoskodtak.

Az oskolaügyi reform keresztülvitele ezek nyomán tehát az országgyűlés tisztje és teendője, az erre s az iskolák fentartására szükségelt összegek pedig az állami pénztárból veendőek. Azon tanodák pedig, melyeket ily módon a nemzet képviselője, az országgyűlés, szervez-berendez, s melyeket a nemzet közös pénztárából, az állami-pénztárból, tart fen: méltán „nemzeti tanodák” czimét viselhetik.

b) A nemzeti tanodák felügyeletének szervezete.

Az eddigiekre nézve azt hiszem az ország minden józan belátású pártja hitfelekezete egyet fog velem érteni. De az iskolák fölött, mint láttuk, felügyeletet kell gyakorolni, s az elfogadott tanterv szoros kivitele fölött örködni: s már itt, az iskolai felügyelet szervezésének dolgában, a nézetek nagyon is szétágazók.

De a különböző, egy ugyanazon tárgy ugyanazon oldalára irányzott, nézetek s felfogások közt mindig csak egy lehet helyes és elfogadható, s ez a mi esetünkben az én felfogásom szerint csak a következő lehet. Miután az állam legelső feladata és legszorgosabb kötelessége az államtagok neveltetéséről gondoskodni; miután ily módon, ha kötelességét teljesíti, a tanodákat mint alapító és fentartó saját pénztárából tartja fen; s miután a közoktatás összehangzatos vezetése, illetőleg központosítása, egészséges, virágzó tanodái és államélet kikerülhetetlen feltétele: kétséget sem szenvedhet, hogy az iskolai felügyeletet gyakorló testületnek az államkormánynak kell alárendelnetni, illetőleg hogy ezen testületnek a kormány egyik ágát, egyik életszervét kell hogy képezze.

Parlamentáris államforma mellett e testület szervezése legalkalmasabban következő módon látszik történhetni: a közoktatási ügy élén áll a tanügyi minister, ki ezen ügyet a kormánynál, – annak alá van rendelve egy országos főfelügyelő, ki a kormányt lefelé a tanodák irányában képviseli; e kettő oldala mellett a szükséglethez mért, több-kevesebb tagból álló országos iskolai tanács működik.

Ezen legfőbb felügyelői közegek, melyek a kormány székelyén működnének és épen nem vagy csak kivételképen érintkeznének személyesen magokkal a tanodákkal, következnek négy vagy több másod főfelügyelő, ki az országot a négy vagy több kerület szerinti felosztás nyomán a tanév tartama alatt beutazná, a

tanodákkal közvetlenül érintkeznék, s az oskolák s a kormány közötti kapcsolatot képeznék.

Ezek alatt állának a megye főhelyén székelő megyei felügyelők, kiknek hatásköre az egy megyebeli összes tanodákra terjednének ki, s kiknek tisztje lenne a megye összes iskoláit folyvást látogatni, állapotokról közvetetten és folytonos személyes tapasztalás nyomán meggyőződni; a tanterv valóságos, nem csupán állítólagos vagy látszólagos, kivitele fölött örködni; szorosán arra ügyelni, elérik-e az egyes osztálybeliek a kitűzött osztálycél, mindnyájan látogatják-e a neveltetés és okulás kedvéért a tanodákat; a szüléket kötelezni, hogy gyermekeiket bizonyos meghatározott számú évekig kivétel nélkül oskoláztassák, meggyőződni arról, a tanárok-, tanítók iparkodnak-e magok részéről az oskoláztatás célját-, feladatát minden egyes növendékben érvényre, sikerre juttatni: szóval a megyei felügyelők a közoktatási ügy felvirágzásának, az által a nemzeti tettleges haladásnak valódi őrei és nemtői lennének.

A megyei felügyelőkre következének az egyes intézetek igazgató tanárai, kik, míg amazok az egész megyebeli tanintézetek összehangzatos vezetését eszközölnék, az egyes intézetek közös terv szerinti áldásos működése fölött örködnének. Az intézet előmeneteléről ők lennének felelősök, s annak folytán bizonyos, a többi tanárok fölötti, rendelkezési és intézkedési jog illetné meg őket, mely azonban természetesen bírói színezetű vagy önhatalmú semmi szín alatt sem lehetne. Hogy ez az eset ne fordulhasson elő, és hogy minden tisztviselő és tanár, tanító tudja magát mihez alkalmazni; különösen jogsértésnek, ebből eredő, a szent ügynek oly ártalmas elkeseredésnek és perlekedésnek eleje vétessék, általában véve a jó rend, egyetértés és összehangzat érdekében oly oskolaügyi törvényeket, oly határozott és részletezett ordo scholasticát kell megalapítanunk, mely minden oskolai tisztviselőnek, minden tanárnak-, tanítónak hatás- és jogkörét pontosan kijelöli.

A felügyelői tisztviselői karhoz tartoznék egy megyei pénztárnok is, ki a tanároknak, tanítóknak stb.-nek fizetéseik részleteit bizonyos megállapított napokon pontosan és rendesen átszolgáltatná, s általánvéve mindenütt az oskolák körül teendő kiadásokat pénztárából fedezné. — Ezekhez járulnának még természetesen a szükséges mellékhatálosok is, kik az elősoroltak oldala mellett működénének.

Mi ezen tisztviselők választását illeti, eziránt alkotmá-

nyos államban fenakadás vagy kétség nem lehet. A minisztert az alkotmányos gyakorlat szerint a király nevezi ki, a miniszter oldala mellett működőket ugyanazon gyakorlat szerint maga a miniszter. E mellett azonban egyenesen a törvénybe iktatandó, hogy semminemű felületes műkedvelők vagy született felügyelők, hanem egyedül elősmert szakemberek, tehát főleg hivatalt viselt s ezáltal érdemeket szerzett, tanárok, vagy magukat az irodalom terén a nevelés irányában kitüntetett szerzők, tudósok lehetnek főfelügyelők.

A megyebeli felügyelők a többi megyei hivatalnok választási módja szerint lennének megválasztandók, de azon megszorítással, hogy a kijelölő bizottmány, mikor az oskolai tisztviselők kijelölésére kerülne a sor, a megyebeli tanárok-, tanítók által annak idejében tartandó értekezlet nyomán járna el, csak szakember bírálhatván meg a szakembert.

Mi pedig a tanárok-tanítók választását, illetőleg a tanári-tanítói állomások betöltését illeti, szintén nem támadhat kétség azon módra nézve, mely szerint az történendő lenne. Miután az oskolákat az állam tartja fen, az állam gyakorolja a felügyeletet fölöttük; nagyon természetes, hogy maga az állam, illetőleg a minisztérium, választja is a tanítókat. A megyegyűlésekre a tanárok választását azért nem bízhatni, mert először a megye ritkábban gyűl egybe, mintsem a fenforgó eset kívánja; azután pedig és főképp, mert itt szorosán szakemberről lévén szó és pedig oly szakemberről, kinek kezére legdrágább nemzeti kincsünket, utódaink sorsát, hazánk jövőjét bizzuk; nem tanácsos az ügyet gyakran külsőségek után induló vagy könnyen félre vezethető nagyobb választógyülekezetre bízni, kivált miután választás esetén oly nehéz megbírálni, a megválasztott miképp sáfárcodik a rábízott kincscsel, szaporítja-e azt igazán kívánt módon a haza javára. Ez okoknál fogva következő módon látszik legcélszerűbben eszközölhetőnek a tanári-, tanítói szék betöltése: valahányszor újonnan teremtett vagy megürült állomás betöltendő, a minisztérium concursust hirdet, s a folyamodók közül azt választja meg, ki a benyújtott, illetékes helyen kiállított, okmányok alapján arra legérdemesebbnek és legmegfelelőbbnek látszik. Oly illetékes hely mindenek előtt, sőt alkalmazásban nem állott tanárra-tanítóra nézve kizárólag a nyilvános tanár-tanítóképezdék, melyek tanárai egyedül jósolhatják meg némi valószínűséggel, volt tanítványaik mily mértékben fognak a tanítói állomás nagy feladatának megfelelni. Azonban ezek is csak jósolhatják: s azért célszerű lesz, tanári-, tanítói állomásoknak új emberek által

betöltésénél csak ideiglenes, egy vagy két mintegy próbaévre kiterjesztendő, választást alkalmazni. A kik e próbaidő alatt minden tekintetben arravalóságukat bebizonyítanak, azok mint rendes tanárok lennének állandósítandók. – A díjazást illetőleg nagyon természetes, hogy ideiglenes tanár fizetése csekélyebb lenne mint a rendesé, mert ennek még csak be kell bizonyítania, ha megérdemel-e általán díjaztatást. De illő és méltó, hogy a rendes tanárok fizetésében is bizonyos fokozatosság állapíttassék meg, mely szerint a már huzamosb ideig tanárkodott vagy éppen hivatala gyakorlásában már megöszült tanár-tanító nagyobb fizetésben részesüljön, mint a fiatal kezdő. E végből ajánlatosnak látszik, a tanárok-tanítók fizetését az állandósítás évétől számítandó bizonyos, pl. 4-6 évi időközönként fokozatosan feljebb emelni, azaz díjazási osztályzatot hozni be.

Mi végre az egyes intézetek igazgatóinak választását illeti, erre nézetem az, hogy „e kitüntetés, ha kitüntetés, s e teher, ha teher,” minden rendes tanárt érjen: de ne időnek előtte. Hogy az igazgató sikeresen működhessen, s a rábízott intézet vezetését célirányosan eszközölhesse, arra minden tekintetben szükséges, hogy tanári múltja legyen; mert csak huzamosb hivatalviselés után és által tisztulnak és szilárdulnak meg a tanár nézetei annyira, hogy egész intézetet vezérelhessen, és csak ily hivatalviselés által tehet szert tanártársai irányában oly tekintélyre, mely nélkül öszhangzatos együttműködés, s az intézet feladatának alapos megoldása teljes lehetetlen. Azért a rendes tanárt az igazgatóság méltósága hamarabb ne érhesse, mint 8-10 évi tanárkodás után. A mely tanárok pedig ezen határvonalat átlépték, azokra az igazgatóság bizonyos, a választás évétől függő, turnus szerint váltakozzék.

c) Ellennézetek.

Ámbár éhez hasonló szervezet a legfontosabb, a polgárisodás élén haladó, nemzeteknél és államoknál, egész általánosságában el van fogadva, mégis bizonyos, hogy a mi polgárságunkba való behozatala a legelszántabb ellenszegülésre találand, még pedig ellenszegülésre a legkülönbözőbb oldalról. Ha nem csalódom, illetén intézkedés ellen a veres demokraták csak úgy fognak tiltakozni mint a feltétlen egyedúrság legdühösebb hívei, szabadelvűek és protestáns autonomisták csak úgy mint azok, kik az egyoldalú hitfelekezeti séghez s pápai csallhatatlansághoz szoros ragaszkodásban vélik a haza üdvét-, boldogulását fellelhetni.

Először is a feltétlen demokraták ama javaslatok ellen azt hozzák fel érvül, hogy azáltal a demokratismust eláruljuk, lehetetlenné tesszük. Mert midőn a kormánynak oly közvetlen befolyást engedünk közoktatási ügyünkre, mint azt ama javaslat értelmében illeti; ez csakhamar arra fogja felhasználni e kedvező helyzetét, hogy az új nemzedéket a maga szellemében nevelje, azaz nem a nevelendők, hanem önmaga boldogulását tekinteni az oskoláztatás céljának. E törekvésében a szabadelvűséget kiirtaná, a haladási vágyat elaltatná, magának önálló meggyőződés nélküli, akaratlan eszközöket teremtene, s így az oskolákat, az igazi demokratismus ezen tenyésztő helyeit, ezen legbiztosabb alapjait és kútforrásait, a szolgáltság, a tespedés és elmaradás barlangjaivá alakítaná át.

Ezen ellenvetésben egészen helyes azon nézet, hogy valódi demokratismus csakugyan egyedül rendezett közoktatás mellett és által létesíthető. Durva műveletlen tömeg, mely csak rontani és rombolni, de nem építeni és teremteni is képes, mely még úgyahogy tudja, mit nem akar, de azt sohasem tudja mit akar; melyre nézve szabadság és törvény kizsákmányolhatatlan kincs, vagy – mi még rosszabb – Nessus-féle ajándék; ily tömeg a demokratismusra nem éredett. Csak oly államban lehetséges a demokratismus, a hol e m b e r minden ember, a hol mindenik vagy legalább minden nagykorú államtag fel tudja fogni, mi ezen élet célja és feladata, s mily módok-, eszközök által kell e célzt megközeleltetni: ez mind pedig csak rendezett oskoláztatás által létesíthető. De ha ezen oskoláztatás csakugyan oly irányt venne, hogy az oskolázottak nem magok, hanem mások érdekében fejtették volna ki lelki-testi tehetségeiket; ha az oskolák csak azért rendeztetnének, hogy egyes kiváltságosak annál pontosabban és illedelmesebben szolgáltatassanak ki: akkor az a demokratismusnak, a nevelés szent ügyének csakugyan leghajmeresztőob kijátszása lenne; s ilyen nevelésnél jobb lenne – semminemű nevelés, jobb lenne a legáltalánosabb elvadulás és ősz-eredeti állatóságba visszasülyedés.

Hanem kérdem, feltehető-e csak egy pillanatra is, hogy a magyar felelős kormánynak feltett szándéka lehessen ily ember gyilkoló merényletet tudomány és szabad fejlődés, szabadelvűség és nemzeti haladás ellen elkövetni? mert hiszen a magyar alkotmány os k o r m á n y az, a mely itt szóban forog, nem pedig Isten kegyelméből feltétlen despotizmus, mely egyedül nem általlná a szellemeket is bilincsekbe verni, az az erkölcsileg megölni. Afféle kormánynak nem-csak nem javalljuk közoktatási ügyünk

rendezését, de hiába is javallanók, mert tudja a despotizmus, hogy ránézve az veszélyes kísérlet lenne, hogy nem tanácsos dolog tüzzel-lánggal játszani. Azért a népellenes kormányok az oskolákkal egyáltalán nem gondolnak, ez levén törekvéseik elősegítésére nézve a legegyszerűbb, legolcsóbb és mégis célhoz vezető út: s már azért is nincs mitől tartanunk absolutistikus kormány részéről. A magyar kormány is tehát csak akkor fogja gondját viselni tanodáinknak, ha igazán szabadelvű. És ki kételkedhetnék azon, hogy jelenlegi kormányunk tetteleg az, és hogy, míg magyar leend, tetteleg is az marad? Mert hiszen kormányunknak mint felelős kormányoknak törvényeink értelmében kell hatalmát gyakorolnia, csak azon értelemben folyhat be tanodáinkra, minőt törvényeink megengednek és kiszabnak.

A közoktatásügyi törvényeket pedig országgyűlésünk fogja hozni: s ki tehetné fel, hogy a magyar nemzeti országgyűlés, az európai Continens legszabadabb elvű törvényhozó testülete, közoktatási ügyünket nem a legmagasabb, legáltalánosabb legszabadabb és legüdvösebb szempontok szerint fogná szervezni. Ki gondolhatná, hogy a létesítendő oskolaügyi törvényeknek más céljaik is lehetnének, azon egy főczélon kívül: azon utakat elkészíteni és egyengetni, melyen a tudomány és felvilágosodás, jólét és boldogság áldáshozó nemtői a magyar föld minden helyiségéhez és lakanyájához, sőt legelhagyottabb kunyhóihoz is könnyen és hamisittatlanul juthassanak.

Azon törvények kivitele fölött pedig, melyeket országgyűlésünk hozand – kezeskedik arról alkotmányos életünk múltja és jelenje – ezen országgyűlés örködni is fog tudni, s így már alkotmányos viszonyaink is megnyugtathatnak affelől, miszerint kormányunknak sohasem fog sikerülhetni, az oskolákra való befolyásánál fogva a népnevelést népellenes irányba terelni, az az a demokratizmust forrásainak megmérgezése által megrontani.

De más biztosítéka is van annak, hogy a kormánynak az oskolákra befolyásától nincs miért tartanunk: s az magukban az oskolákban rejlik. Én t. i. azt állítom, hogy még akkor is, ha a kormánynak legelhatározottabb szándéka lenne az oskolákat népellenes célok elérésére kizsákmányolni, ebbeli törekvése sikerre soha sem vezetne.

Ennek megczáfolására a jezsuiták nevelési működésére utalhatna valaki. Való, hogy ezen utalás megdöbbenetheti az embert első pillanatra, de csak is – egy pillanatra. Nem mintha a jezsuiták népellenes nevelési törekvései nem sikerültek volna; sőt el-

lenkezőleg: törekvéseik a legfényesebb, s egyúttal a legszomorítóbb példát szolgáltatják arra, miszerint a tudományt tudomány által lehet elfojtani, a romlatlan érzést rendszeresen megrontani, a legbensőbb meggyőződést meghamisítani, a szabad gondolkozást gondolkozás által lebilincselni: szóval az emberi természetet természetéből, az emberi jellemet jelleméből kivetkőztetni, a szellemet szellem által tönkre tenni.

De a mi a jezsuitáknak sikerült, az a kormányoknak soha sem sikerülhet Mert ez utóbbi egészen más helyzetben látja magát a növendékek irányában, mint minőben a jezsuiták állottak és állanak. A jezsuiták nemcsak tervezték nevelési rendszerüket, hanem magok ki is vitték. A jezsuiták magok voltak az ifjúság tanítói és vezetői; ők közvetlen befolyást gyakoroltak növendékeikre, személyes érintkezés alapján rontották a tanulóságot a legravaszabb kecsegtetés, rábeszélés, dorgálás és dicsérés, büntetés és kitüntetés, szóval mind azon rendszeresített mesterfogások által, melyekkel a fiatal elmét körülhálózhatni és a jellemtelenség és szolgáltság békóiba vethetni.

Ennek ellenében a kormány mindig csak közvetett behatást gyakorolhat a tanuló ifjúságra, e befolyás közvetítői pedig a tanítók és tanárok. – Már pedig ezek, a polgárisodás és művelődés történelmének tanúbizonysága szerint, soha sem váltak népellenes kormányok eszközeivé; állásuk, származásuk és legbensőbb természetük szerint nem is válhatnak soha a nép haladása és felvilágosítása elleni merénylők hitvány bérenczeivé. A tanítók és tanárok nem voltak és nem lesznek soha a szellem hóhérajai! – Sőt ellenkezőleg: ők állnak mindékor a szabad mozgalmak élén, és valahányszor az abszolutizmus a szabad szót és szabad gondolatot a nyilvános élet piacairól és csarnokaiból elriasztja; a tanodák termei azon szentélyek, a hova menekül, a hol titokban s észrevétlenül élve és megerősödve, szebb idők hajnalát várja be. – Tanítók és tanárok a legőszintébb, leghatározottabb demokraták, s ha valahol, úgy magyar hazánkban nem lesznek hűtlenek e hagyományos s legbensőbb lényegükkel egybeforrt jellemükhöz.

De ez még nem mind. Tanodáink nem nevelik növendékeiket, mint a jezsuiták, alattomban és titokban, nem rejtik el, mint azok, a világ előtt, nem óvják meg a nyilvános élet befolyása ellen. Ifjúságunk neveltetésénél a szülei ház és a nyilvános élet is működik közre, s míg amaz főleg vallásos, úgy ez főleg ifjaink politikai nézeteire, meggyőződéseire döntő befolyású. És kivált az utóbbira,

a politikai nézetekre, áll egy hírneves nevelész ama szava: „A század neveli az embert, nem egy lump!” A kormány pedig mindenek előtt a politikai meggyőződés meghamisítását tűzné ki feladatául.

Mindezeket egybevéve, azt hiszem, a legőszintébb és legfeltekenyebb népművelőnek sincs miért félnie attól, hogy akárminő kormány is az oktatási ügyre befolyása által a demokratizmust megronthatná vagy megölné, a nép nevelődését nevelés által lehetlenné tenné,

De nemcsak a demokratizmus, hanem még hangosabban tiltakoznak az iskolák a kormánynak alárendelése ellen a hitfelekezeti hívei és képviselői. Ezek is mindenek előtt attól tartanak, hogy a kormány befolyásával arra fogna visszaélni, hogy a jellemző hitfelekezeti különbségeket feltételező hittantételeket lényegükből kiforgassa vagy az egyik hitfelekezeti a másik rovására támogassa.

Nem akarok ezennel annak bővebb kifejtésébe bocsátkozni: mennyire kívánatos lenne, hogy az egy nemzetet, egy államot, az az egy nagy családot képező valamennyi államatag vallásos nézeteiben is egy legyen; mennyi üdv háramlanék a nemzetre abból, ha sikerülne minden hitfelekezeti különbségeket eltörölni és a vallás lényegét oly egyszerű és tiszta kifejezésre juttatni, hogy minden hitfelekezet az alárendelt, barátság- és egyetértésgátló sajtóságokról lemondván a másikkal egy nagy testületet képezne. Ennek bővebb kifejtése azért nem tartozhatik ide, mert ily közös nemzeti vallás nem lehet természet szerint a kormány feladata, mely már csak azért sem törekedhetik utána, mert az neki mint kormányának soha sem sikerülhetne.

A míg különböző hitfelekezetek léteznek, addig kétségkívül mindeniknek szabadságában áll, sőt kötelessége jogai fölött örködni és más hitfelekezetek általi elnyomatást nem tűrni. Azonban itt megint arra kell utalnom, hogy az itt szóban forgó kormány a magyar nemzeti felelős kormány, melynek alkotmányos törvényeink szellemében kell kormányoznia. Alkotmányunk és törvényeink pedig a hitfelekezeti jogegyenlőséget és viszonyosságot elismerték és kimondták. Ha e törvények államéletünk alapjává válnak, és nekünk szabadszólást, szabadsajtót s mindenemű más szabadságot s joggyakorlást biztosítanak, mely által maga a kormány is meginthető sőt kérdőre vonható; ha nemzeti országgyűlésünk mint alkotmányunk s törvényeink végrehajtásának őre a nemzetnek legfőbb kincsei fölött örködni fog: ki teheti

fel azt, hogy kormányunk törvényellenes, részrehajló törekvéssel egyik vagy másik hitfelekezet megrövidítését, elnyomását vehetné célba?

Gondoljuk meg, mily utón sikerülhetne is a kormánynak egyik vagy másik hitfelekezetet elnyomni? Először is megkísérhetné a hitfelekezetek jellemző hittételeit megingatni, az ezekbeni bizalmat a növendékek szíveiből kiirtani. Vezethetne-e ily kísérlet eredményre? A vallástanítók saját érdekeiknél fogva mindenkor hívei lesznek hitfelekezetüknek, s így ezek részéről a kormány segítőkre sohasem találna. Még kevésbé remélhetné céljait e téren erőszak által valósíthatni. Erőszak, természeténél fogva, csak a testek világában vezet eredményre; a szellemek országából ki van zárva.

Vallásos meggyőződéshez annál kevésbé fér az erőszak, minél bensőbb, feltétlenebb természetűek ezek. Sőt mindenütt, a hol vallásos meggyőződésre erőszak által kísértettek hatni, a célba vett eredménynek éppen ellenkezőjét idézték elő.

Ezenkívül még csak egy módot látok, mely által a kormány az egyes hitfelekezeteket, ha nem is közvetlenül, legalább közvetve tüntethetné ki vagy rövidíthetné meg: azt a módot t. i., hogy a betöltendő tanári állomásokon az egyik hitfelekezetből aránytalanul több vagy kevesebb tanítókat-tanárokat szemelne ki, mint a másiktól. Hanem hogy ez nem fog történni, arrul azon biztosítékokon kívül, melyeket alkotmányunk itt is nyújt, a kornak hitfelekezeti törekvések tőli és tekintetektől el fordult szelleme biztosíthat.

Tanítói- tanári állomásaik betöltésénél nem az lesz többé az kérdés: mit hiszesz? hanem az: mit tudsz? Tanítóink-tanáraink ezentúl szakilag fognak kiképeztetni s a kik arra jogosított tanító-tanár-vizsgáló bizottmány előtt képzettségüket, szakavatottságukat bebizonyították, azok bizonyos meghatározott sorrend szerint és képzettségi fokuk szerint alkalmazást is nyerendnek.

d/ Az oskolának az egyháztóli elválásáról.

E helyütt szükségessé válik határozottan megállapítani: mi csoda viszonya legyen a nemzeti tanodának az egyházhoz. A hitfelekezetek által fentartott vagy az alapítók által az egyház kezelésére s vezetésére bízott oskoláknál az egyház képviselői és felügyelői a tanodáknak is mintegy született felügyelői voltak, mint ilyenek az oskolai életbe, a nevelés irányába a tanterv elkészítésébe közvetlenül folytak be, s örködhettek az oskola tén a vallásosság s illető hitfelekezet érdekei fölött. A nemzeti os-

kóláknál hitfelekezeti képviselők-és egyházi felügyelőknek a tanodai életbe befolyása természetesen megszűnik.

Itt tehát azon kérdés merül fel: ne legyen ezen túl az oskolának semminemű viszonya az egyházzal, a hitfelekezetekhez illetőleg az azokban élő és nyilvánuló vallásos szellemhez? Azt egyetlen jó gondolkozású, az emberiség üdvét nem csak szíven hordó, de helyesen felfogni is képes sem kívánhatja. A vallás az emberi szív közép- és sarkpontja, a vallásosság az emberiség legdrágább kincse, legelidegeníthetlenebb ereklyéje; a vallásosság azon egyetlen jótevő nemző, mely e földi élet bonyolódott tömkelegéből biztos célhoz vezető irányt jelölhet ki; mely e földi lét siralom völgyében milliókat meg milliókat vigasztalt, és még ezentúl is fog vigasztalni; a vallásosság legbensőbb lényegében azon demokratikus hatalom, mely míg a földi lét gyönyöreiben úszókat és ingyen élvezőket arra inti, hogy ők is csak emberek, addig az arczuk verejtékével magok és amazok számára a mindennapi kenyeret keresőket avval biztatja, hogy ők is emberek! Ámde a vallásosság öre és ápolója az egyház: és hogy az új nemzedékeket az emberiség legnagyobb jótéményétől meg ne foszszuk, (mert a gyakran elbizakodott tudomány a vallásos kebel bebizonyításra nem szoruló meggyőződéseit könnyen kicsinyli és megveti); célszerű, méltányos és jogos, hogy az egyház befolyása az iskolákra tökéletesen meg ne szüntetessék. Összeköttetésben kell e kettőnek maradni, csak oly szoros ne legyen ezen összeköttetés, hogy a tudományos haladást gátló bilincscsé válják.

Mire terjedjen már most ki az egyháznak az oskolára való befolyása? Érett meggondolás után erre csak azt felelhetjük: egyedül arra, hogy az egyház az egyes tanodákban a vallást tanítást kezelje, vezesse és ügyeljen fel reá. *Nemzeti oskoláink ne legyenek egyáltalán hitfelekezeti szintiek, vagyis inkább minden törvényileg elősmert hitfelekezet találja fel bennök színeit!* – Egyenlő joggal járhasson minden vallású növendék, mindenemű nemzeti tanodáinkba; nemzeti nevelőintézeteink ne legyenek katolikus, protestáns, görög vagy héber oskolák, hanem minden egyes ily intézetben s ily intézet minden egyes osztályában gondoskodva legyen arról, hogy a kath., protestáns, görög vagy héber vallású növendékek a maguk vallásában alapos és hamisítatlan oktatást nyerhessenek: *ezen oktatásról pedig gondoskodjanak a vallásfelekezetek!*

E gondoskodás vagy úgy történhetik, hogy az illető helyiség illető vallásfelekezeti lelkésze vezeti a vallás tanítást, vagy az ille-

tő egyház a működő rendes tanítók-, tanárok egyikét bízta meg a vallástan előadásával.

A mit az eddigiekben ajánltam, az – ösmeretesb kifejezést használva – nem egyéb mint az oskolának az egyháztól elválása, elszakítása, a tanügynek önállósítása. Bár azokból, miket gymnasiumaink, s általán közoktatási ügyünk reformja mellett felhordtam, ezen ajánlás, illetőleg követelés, önként foly, s így, ha az előadott nézetek és állítások helyesek, e követelésnek is helyesnek kell lenni; mégis szükségesnek találom azon érveket, melyek az oskolának az egyháztól elkülönítése mellett szólnak, itt még külön is röviden elősorolni. Mert e követelés még onnét is találand ellenvetésre, honnét azt legkevésbé várnók, t. i. az lelkészek és egyházak részéről, kiket és melyeket pedig nemzeti oskolák felállítása által roppant nagy tehertől, gondtól és felelősségtől szabadítunk meg.

Nemzeti oskolák felállítása s az oskolák önállósítása mellett leghangosabban emeli szavát azon körülmény, hogy t a n o d á i l i k a t eddigi anyagi nyomorban semmi módon nem hagyhatjuk, e nyomorban megmaradásra pedig okvetetlen kárhoztatjuk, ha az anyagi állásukért való gondoskodást továbbra is az egyházakra bízuk. Önámítás lenne, ha el akarnók magunkkal hitetni, hogy honfítársaink, nevezetesen egyházi gyülekezeteink tagjainak kebleiben az új alkotmányosság és szabadság hajnalán az oskolák iránti nagyobb részvét, az oskolákért adakozás ékes virágai sohasem látott pompában fognának nyiladozni.

Fenállhatásunkat s lételünket feltételezte szükségünk volt jó tanodákra a korlátlan absolutizmus szomorú időszakában; a Bach-féle általános öszpontosítás szerencsésen megbukott kísérlete örökös intés, kiáltó felszólítás volt hazafiúi érzelmeinkhez, fenyegetett önállóságunkat, országunkat, nemzeti jellemünket a jövő nemzedék számára minden tőlünk kitelhető erélylyel megmenteni: s íme fej-tettek-e ki azon közegek, melyekre az oskolák fentartása bizva volt, azaz, az egyes egyházak felemlítésre méltó tevékenységet? Valljuk meg őszintén: nem maga az absolutizmus volt-e az, mely minket a tanügy terén némi tevékenységre és előrenyomulásra serkentett? – Tudom én azt jól, minő tekintetek vezérelték az absolutizmust e serkentésre: de daczára annak bizonyos, hogy a mi részünkről anélkül annyi sem történt volna tanodáink szervezése körül, amennyi történt.

Mit várhatnánk ilyen előzmények után most nagy közönségünk-től a tanodák irányában, midőn országos szokássá vált úton-

útfélen az adó nagysága ellen panaszkodni, az adót mint jogellenes terhet, sőt mint rendszeresített kifosztást és szentesített rablást tekinteni, midőn alig jut egynek-egynek eszébe józan megfontolással felgondolni, néhány forintnyi adójával mi óriási jótéteményeket biztosít magának azáltal, hogy ő is szervezett társadalmi viszonyok fenállhatását teszi lehetségessé; midőn sokan, sőt a legtöbben az önkormányzást, az annyiszor emlegetett, de rendszeren csak felfelé védpaizsznak, és oly ritkán – mi amannál még lényegesebb – tetteges haladás hathatós segédeszközének használt, autonómiát úgy értelmezik, hogy az önkéntes megadóztatás esetén csak arra való: közczélok létesítéséhez minél csekélyebb összegekkel járulni?

Népünk – ki kell mondanunk hímezés-hámozás nélkül – nem érett még meg annyira, miszerint az oskolák fontosságát belássa és azon fontossághoz képest önmagát megadóztassa. Ezer esztendeje, hogy oskoláink a társadalom oltalmában elhagyottan tengődnek, s ha társadalmunkon mint ilyenén fordulna meg a dolog, tanügyünk rendezésén alkalmasint még más ezer esztendő is múlnék el.

Mert még értelmiségünk nagyobb része is olyasminek tekinti a tanodát, miről gondoskodni nem köteles, mihez annak, kinek nincs nevelendő gyermeke, egyáltalán nincs köze. De a kik értik és el is ösmerik a tanügy fontosságát, azokban is ritkán vergődik ezen érzés s elösmerés tevékenységre, adakozásra buzdító erőre. Elösmerik a közoktatás fontosságát, de avval a szentügynek tartozó adójukat lerótnak tekintik. Mikor ezüst értékben kitehető adakozásra kerül a sor, rendszeren a legjelentéktelenebb csekélységet is az adakozóra ki tudja minő érdemeket halmozó áldozatnak nézik.

Mit szóljunk aztán alsóbb rendű iparosainkról, kézműveseinről, parasztjainkról, napszámosainkról, kik pedig a nép zömét, tehát az önmegadóztatásnál a legjelentékenyebb tényezőt, képezik? Ezek még a meglevő és semmijökbe sem kerülő oskolákat sem használják fel, nemhogy önszántukból újakat alapítanának.

Szóval kétséget sem szenvedhet, hogy nálunk nevezetesen az oskolaügyi reform terén nem a kormány szorul a társadalomnak, hanem a társadalom a kormánynak belátó vezetésére, hogy e tekintetben nem társadalmunk a kormányt, hanem a kormány a társadalmat előzte meg.

Ez pedig, hazánk valamennyi hitfelekezetének híveiről áll. A protestánsok tettek által bizonyították be, mennyire (értsd mily kevésre) készek és képesek.

Való ugyan, hogy a protestánsok valamennyi hitfelekezet közt

leginkább tűnnek ki áldozatkészség által, de az ő nagylelkűségük is a költő szavai szerint „csak olyan nagy, mint a szegények perselyén a lyuk.” Annyiszor elmondták a protestánsoknak hívatlan prókátorok, miszerint utolsó filléreiket is oda adták már oskoláik fentartására, hogy utoljára magok is elhitték, s ezen meggyőződés boldogító érzetében így az iskolai adó feljebbítése ellen kézzel-lábbal küzdenek.

Így aztán kivált azon intézetek, melyeknek nincsen elegendő jövedelmük alapítványaik után, tehát az egyházak gyámolítására szorulnak, a legnagyobb anyagi elhagyatottságban tengenek. – Sok szomorító példát és adatot lehetne erre fölhozni, de legyen elég a sok helyett a nyíregyházi ev. tanítóképezde esetét felemlíteni. É képezdének egyetlenegy rendes tanereje van, melytől három évi tanfolyam fentartása, tehát 3 osztály tanítása, követeltetik. Évi jövedelme a képezdének 775 forint, holott az egy rendes és a 2 rendkívüli vagy segédtanár fizetése összesen 1090 forintra van határozva. Ennek természetes következménye rendes évi deficit, melyet a képezde többi fedezetlen szükséglete évenként 540 forintra emel. E deficitet az intézet, a csekély, 1–2000 forintnyi alaptőkéből kénytelen fedezni – természetesen a míg a tőke tartani fog. Érdekes összehasonlítást olvashatni ezen képezde és a külföldi hasonnemű intézetekre nézve Bánhegyi képezdei igazgató tanár „Ismertetésében” (1867), melyszerint:

A brémai tanítóképezde évenként épen annyit fordít taneszközök szaporítására, amennyi a nyiregyh. képezde taneszközeinek összes értéke (300 tallér). –

A münchenbuchseei képezdének évenként 50,000 franknyi rendes jövedelme van. a nyíregyházinak 775 forint.

A zürichi képezdek ösztöndíjakra 20,000 frankot fordítanak évenként, a nyíregyházinál 43 firt van – ígérve, de be nem fizettetik. A külföldi képezdéken kivétel nélkül 5–6 rendes tanár működik, Nyíregyházán egy.

A münchenbuchseei képezdének van 25 jó zongorája, a nyíregyházinak – 3 ros.

A külföldi képezdei igazgatók (Bréma, Grimma) fizetése 2000 firt – aranyban, a nyíregyházié 840 firt – elvben, a meny nyiben a kerület mindig üres pénztára a működő tanerőknek néha másfélévi fizetéssel is adós.

A katolikusoktól s a többi rokon felekezetűektől emberi számítás szerint még kevesebbet várhatni, már csak azért is, mert az önmegadóztatás ezeknél többnyire egészen új és szokatlan dolog.

Míg tehát egyrészt kétségtelen, hogy egyházaink mint autonóm testületek az oskolaügyi reform keresztülvitelére szükségelt összegeket nem teremtenek elő; addig másrészt kétséget sem szenvedhet, hogy viszonyaink és szükségleteink mély és kimentő felfogásának magaslatán álló országgyűlésünk a szükséges összegeket ezen vagy más úton minden bizony nyal elő fogja teremteni, s így kormányunknak lehetségessé tenni a közoktatás felvirágoztatásáról anyagilag is kimerítőleg gondoskodhatni. –

Tehát az iskolák anyagi állásának oldaláról nemcsak nem előnyös, hanem egyenesen szükséges, hogy az oktatásügy az egyház ügyétői elkülöníttessék és mint a társadalmi élet önálló ágazata a kormány gondoskodására bízassék. Nem kevésbé kívánatos és szükségessé teszi ezt az iskolák belső, szellemi élete is. – Először is arra kell figyelmeztetnem, hogy hit és tudás két egymást merően kizáró dolog, és hogy a vallástanon kívül egyetlen egy tárgyilagosan előadott tudománynak sincsen hitfelekezeti színezete; hogy tehát csak egy tudomány lévén a világon, ezt mindennemű vallású vagy hitfelekezeti tanár vagy tanító tárgyilagosságot eljárt mellett csak ugyanazon egy módon adhatja elő.

Már most tagadhatatlan ugyan, hogy a tudományos kutatás gyakran oly eredményekre is vezet, minőket egyáltalán nem óhajtottunk volna, sőt olyanokra is, melyek szívünk legszentebb érzelmeivel és legdrágább meggyőződéseivel vagy egyenesen ellenkeznek vagy legalább ellenkezni látszanak: azonban azért mégsem szabad amaz eredményeket az igazság rovására megcsorbítani, lényegükből kiforgatni vagy éppen hallgatva elmellőzni. Mert ezen eljárás által a tudomány, megfosztatván alapjától, a részrehajlatlan igazságtól, megszűnik az lenni, összedőlven önmagában. Ép oly tudományellenes törekvés az is, nyilvánvaló tényeket vagy bebizonyított tételeket szótlán mellőzés által agyon hallgatni akarni, mert a tudomány rendszere szerves egész, mely megcsontítást ép oly kevésbé tűr el, mint magasabb rendű élő lény. Sőt mellőzés által nemhogy a bajt el nem hártjuk, hanem még nagyobbítjuk, még segítünk az ész belátásai s a szív kívánalmi közt tátongó úrt kitágítani. Az elrejtett, eltitkolt igazság olyan mint a roszul eltakart tűz, mely ha lappangva ég is, mégis ég, s adandó alkalommal annál magasabb, emésztőbb lánggra lobban.

Már pedig a hitfelekezeti szolgátságába került tudomány mindig e két tilos úton kényszerült járni, miáltal természetesen csak azon szomorú eredményekre vezethetett, hogy vagy vakon-

hívó álművelteket, vagy semmit sem hívó mindentagadókat nevelt.

A tudomány eredményei és a szív kíváncsiak közötti ellenkezés sikerre kilátást nyújtó kibékítésének egyetlen módja csak az lehet: minden kétségtelen tényt és minden bebizonyított tételt, mely valamely tudomány tartalmának lényeges részét teszi, elősmerni és elősorolni, ama ellentétek kiengesztelését pedig külön azon tudományra bízni, melynek az tisztje és feladata,

Megengedhetjük, hogy azon kibékítés az újkor bölcséletének koránt sem sikerült oly mértékben, mint azt legdrágább feltétlen meggyőződéseink s így szívünk nyugalmanak érdekében kívánnók: de azért még sem szabad a végeredmény fölött, kétségbe esnünk, a felvilágosodott tudományt és tudományos felvilágosodást kárhözhatni, biztos tényeket elferdíteni vagy éppen elmellőzni. A művelődés története bizonyítja, hogy még minden kornak sikerült tudományos törekvésének eredményeit azon vágyakkal és reményekkel, melyek az emberi létnek legfőbb becsét kölcsönzik, az az a vallásos meggyőzések tartalmával, magában öszhangzatos világ nézetté összeegyeztetni. Bizton remélhetjük, hogy, a mi más kornak sikerült, azt a miénk is fogja elérni, csak az egyoldalú hitfelekezeti ség ne ártsa magát hátráltató befolyásával a tudomány legnehezebb feladatának nehéz munkájába. Sőt merjük állítani, hogy ama összeegyeztetés eddig soha el nem ért tökély jellegét fogja magán hordani, a mennyiben a tudományos törekvés sohasem fejtett még ki, sem oly kiterjes sem oly belterjes tevékenységet, mint a mi időnkben. Csak hogy természetesen a kiterjesség és belterjesség mértéke szerint nő egyenes arányban a kérdéses feladat nagysága és nehézsége is, mit józan és szabadelvű bírálónak mindenkor számba kell venni.

A műveltség története más részt azt is mutatja, mivé törpül a tudomány a hitfelekezeti ség nyomása alatt, mily sajnálandó, sőt undorító a szerepe, ha arra van kárhözhatva legfőbb feladatát és létezetése jogosultságát a hitfelekezeti ség uszályhordásában látni. Hasonlítsuk össze a görögök szabad, önálló tudományos törekvéseit a középkor u. n. tudományával, a scholasticával: ott törekvés és haladás, a valódi élet, az élő valóság forrásaiból merített, megfejtésre méltó kérdések és feladatok körüli kutatás, minden jövő idők tudományos mozgalmainak megindítása és alapvetése: itt éppen ellenkezője, tespedés és megállapodás, az élő lélettől szántsándékolt elfordulás, képzelt, külön e célra gyártott, úgy szólván mondv

készített talányok és kérdések fölötti czéltalan, meddő szószaporítás, tudományos barbarizmusba visszasülyedés.

Bár az idők a természettudományok és a feléledt ókori irodalmak befolyása folytán megváltozott szelleme (is az egyidejűség kölcsönhatása azon ellentétek oly éles kifejtésének nem kedvezett, lényegben még is ugyanazon ellentéteket találhatjuk későbbben a protestáns és jezsuita tudományos mozgalmak közt, mi mellett magától értetődik, hogy a protestantizmus szabadelvűségében szabad szárnyra bocsátotta a tudományt, míg a jezsuitizmus hitfelekezeti célját eszközévé alacsonyította le.

Bátran kimondhatjuk tehát, hogy a szellemiség, a tudomány és műveltség legsajátosb érdekeinek oldalárúi is fölötte szükséges, hogy a tudományos törekvés műhelyeit, a tanodákat, önállósítsuk, illetőleg a hitfelekezeti feltétlen befolyása alól kiszabadítsuk.

Miután vallás és tudomány, hit és belátás, szív és ész merően különböznek egymástól; miután mind kettő saját eredeti törvényei alatt áll, s a tudomány csak akkor vehet kifejlődésében nagyobb mérvű lendületet, ha azon kifejlődés eredeti benszülött és nem idegen, ráerőszakolt törvények nyomán történik: kérdezhetni, mi lehet még is végoka vagy értelme annak, hogy a tudomány tetteleg a hitfelekezeti szolgáására jutott, sőt a protestantizmuson kívül minden más hitfelekezeti jelenleg is követeli a tudomány, illetőleg a tanodák hódolatát?

Mi oknál fogva követelik azt a szűkkörű hitfelekezeti felkeltett képviselői és minden áron védői, azt nem akarom itt tárni gyalui; tudja azt mindenki, kinek látköre csak valamivel is messzebbre terjed, mint a hitfelekezeti parochiájának szűk udvara. Én itt azon jelenség vagy követelés belső, jogosult, a d o l o g l é n y e g é b ű l származtatott okát, értelmét sürgetem, s azt nem lelhetem másban mint azon nézetben, mely szerint a hitfelekezeti feladatának és kötelességének tekintheti a tudomány vallásos iránya fölött örködni a tudományt az elbizakodástul megóvni.

Ha ez a hitfelekezeti néznek a tudomány érdekeinek megcsorbítása nélkül sikerülhetne, akkor kinek sem lehetne kifogása az ellen, hogy az iskola az egyháznak gyámságában álljon. De ez a hitfelekezeti képviselőinek mint ilyeneknek soha sem sikerülhet. – Mert ezek vagy teendőiket végzik mint lelkészek, vallás-tanítók stb., mely esetben már elfoglaltatásuk is lehetetlenné teszi a fenforgó feladat megoldását más úton keresni, mint a fenírt tiloson, az elferdítés vagy agyonhallgatás útján; vagy pedig szorosan a tu-

dománynak élnek, s ez esetben nem többé a hitfelekezetiiség, hanem a tudomány emberei s csak nevük vagy ruházatuk szerint tartoznak a felekezeti képviselők sorába,

A mellett számbaveendő az is, hogy igen-igen sok, sőt a legtöbb, mi a hitfelekezetiiség oldaláról a tudomány ellen vagy állítólag a tudomány javára történik, koránt sem a vallásosság kifolyása, valamint nem is szolgál a vallásosság előmenetelére; a valódi és tiszta vallásosság felette áll a szükkeblű, magán kívül semmi mást helyben nem hagyó, hitfelekezetiiségnek.

Az őszinte és alapos tudományos törekvés azon felül mindig vallásos színezetű. Mert hiszen minden egyes tudomány egy-egy külön tartományt hódít meg azon meggyőződésnek, hogy a nagy mindenség legkisebb része, ágazata és mozzanata is egy mélyen kiszámító véghetetlen bölcs, egységes lénynek a műve; minden magát megalázó, a fenhéjázás gögjétől be nem árnyékolt, tudományos törekvés nem csupán a pusztá tudás, hanem tudás által a szív legértékesebb vágyainak és legkínzóbb kételyeinek kielégítését is keresi. Minden valódi tudomány Istentől jő és Istenhez vezet.

Azért az egész újkori tudomány az egy és egységes Isten legmagasb és legmagasztosb eszméjének befolyása alatt áll és fejlődött. Úgy átmelegíti és átvilágítja ezen eszme az újkor különböző tudományát, mint a nap sugara a különböző légrétegeket, sőt – mi több – az egységes Isten eszméje nemcsak mint elvont bölcsészeti fogalom él és uralkodik a tudományos mozgalmakon, hanem mint a szív legdrágább sajátja is; él és uralkodik pedig azon alakban, melyet Krisztus tana által nyert! Az újkori tudomány ösmertető jellege az, hogy keresztyéni. – Itt is áll ama mondás: „Az idők ura az Isten, de az idők fordulópontja Krisztus.”

Nincs tehát miért félni attól, hogy a magára hagyott, a hitfelekezetiiség békóiból kiszabadult, tudomány- vallás- és keresztyén ellenes istentagadó irányban induljon: él és működik magában a tudományban is. mi egyedül kölcsönözhet becset a különböző valláslekezeteknek is: a z e g y I s t e n b e n v a l ó h i t é s b i z a l o m.

Ha pedig valaki az iskolának az egyháztól elkülönítése ellen a jogfolytonosságra hivatkozás által tiltakoznék, úgy ezt arra figyelmeztetjük, hogy a nevelésügy történetének tanúbizonysága szerint az iskolát nem a belső jog kötötte az egyházhoz, hanem külső szükség, és miután a viszonyok megváltoztával azon külső szükség megszűnt, a két lényegükben egymáshoz nem tartozók el-

választása ellen nem tiltakozhatni oly jog nevében, mely sohasem is létezett. Miután a jelenlegi körülmények közt az egyház és iskola eddigi viszonya egyenesen káros mindkettőre nézve, az ily jogfolytonosság alkalmazása nem lenne a jognak, hanem ellenkezőleg egyenesen a jogtalanság folytatása.

Továbbá, ha élni, haladni, s a világ előtt becsben állni akarunk, legelőször – miről fentebb bővebben szoltam – nemzeti, azaz egységes, kölcsönös megértést és megbecsülést nemző, míveltségre van szükségünk. Ily nemzeti míveltség után hiába sóvárgunk mindaddig, míg a nevelő intézeteket a hitfelekezeti befolyás alól kiszabadítva nemzeti alapra nem fektetjük, azaz: míg az iskolákat az állam gondoskodására nem bizzuk. Mert a hitfelekezetek igen-igen gyakran a mellékes dolgot fődolognak, s a főcélzt mellékesnek tekintvén s épen e mellékes dolgokban különbözvén egymástól: egyetértés és kölcsönös megbecsülés helyett visszavonást, szétziláltságot, sőt megvetést és ellenségeskedést okoznak ugyanezen egy nemzet, ugyanezen egy állam tagjai közt. Felekezeti iskolák mellett a központosítás így vagy kivihetetlen, vagy ha az állam kényszerítő befolyása alatt létesíttetnék is, nem lenne rajta az Isten áldása, nem vezetne soha egyöntetű nemzeti míveltséghez.

Ha pedig öszpontosított nemzeti mívelést kívánunk; nem született, hanem azzá lett, azzá képeztetett, szakavatott iskolai felügyelőkre van szükségünk, s e szempont szintén kívánja az iskola és egyház közti eddigi viszony megszüntetését, vagy legalább nem szól e viszony továbbra fentartása mellett.

Szóval akármely oldalról tekintjük a dolgot, sehohsem akadunk helyt álló okokra, melyek a tanodák felekezetiessége mellett, de igenis sokra, melyek ez ellen nyilatkoznak. – Különben is a tudományos világban már régen befejeződött a vita és eszmecsere e tárgy fölött. Ezen követelés: az iskola az egyháztól elkülönítendő – a nevelészet terén mai nap axióma gyanánt tekinthető, s a legrendezettebb, a polgárisodás élén haladó, államokban, (minő Poroszthon, a szabad Helvéczia, Északamerika) tettleg is szerveztetett a közoktatási ügy ezen axióma értelmében.

Ezekből kifolyólag a fenforgó kérdés megoldásának azon módját sem ajánlhatjuk, miszerint az országban fenálló törvényesen elősmert hitfelekezetek iskoláik fentartására bizonyos helyes arány szerint segélyösszegeket nyerjenek az államtól, ezen összegek kezelése, az alkalmazás mikéntisége avval együttaz iskolaügy szervezése és vezetése pedig

az egyes hitfelekezetekre lenne bízandó. Az állam magának egyedül azon jogot tartaná fel, a hitfelekezeteket számon kérni, ha az oskolákra nyert összegeket csakugyan oskolai célokra fordítják-e?

Bármily egyszerűnek és ajánlatosnak tessék is a tanügyi szervezés ezen módja, mélyebb felfogás és meggondolás által mégis azon belátásra jutunk, hogy ily értelemben történt oskolaügyi reform csak látszólagos, vagy legjobb esetben csak részletes és egyoldalú lenne. A nemzeti oskolák által azt akarjuk elérni, hogy a nevelés nemzeti, azaz egyöntetű, s a legmagasabb szempont, a nemzet jólétének, üdvének szempontja alatt, szervezett, az alárendelt értékű különbségeket kibékítő, vagy, ha e különbségek a nemzet haladására kártékony befolyásnak, eltörlő, országunk minden fajú, hitfelekezeti és rangú polgárai közt a kölcsönös megértést és barátságos egymásmelleit megtérést eszközölő legyen.

Elérjük-e ezen cél, ha nemzeti oskolák felállítása helyeit a hitfelekezeti oskolákat gyámolítjuk? Nemcsak hogy el nem érjük: mindazon érveknél fogva, melyeket az oskolák az egyháztól elkülönítése mellett felhoztunk, egyenesen ellenére dolgoznánk azáltal.

De nemcsak belső érvek és okok, az egyháztörténelem tanúbizonysága sem javasolja ezen módot; mert nincs példa rá, hogy a különböző hitfelekezetek valaha egymással őszintén kibékültek s barátságos egyetértésben közös célok után törekedtek volna. Mi pedig sehol és sohasem történt, arra balgaság lenne mint bizton beálló dologra nálunk számítani, annál nagyobb balgaság, minél mélyebben gyökerezett nálunk egy-egy hitfelekezet képviselőiben azon előítélet, hogy van uralkodó hitfelekezet, vagy, mint mondani szokták, uralkodó vallás is; annál nagyobb balgaság, minél fontosabb, a haza jövőjét, újjá teremtését magában foglaló, a fenforgó kérdés.

Számba veendő végre az is, hogy az állami pénztárból merítendő pénznek semminemű hitfelekezeti színezete, hitfelekezeti értéke nincsen; az állami pénztár pénze nemzeti pénz: és mi e pénz által létesítetik, annak ne in z e t i j e l l e g ü n e k kell lenni, a r r a k e l l h o g y a n e m z e t n e k k é p v i s e l ő i é s a l k o t m á n y o s k o r m á n y a á l t a l k ö z v e t l e n é s h a m i s í t a t l a n b e f o l y á s a l e g y e n.

E befolyásnak pedig erét metszük, mihelyt az iskolasegélyző összegeket a hitfelekezetek rendelkezése alá bocsátjuk. Mert még akkor is, ha a kormány a legösszetettebb és legköltségesebb mechanizmust találná ki, mely által a hitfelekezetek a segélyösszeg mi-

kénti alkalmazását örökös figyelemmel kísérhetné, a hitfelekezetek, ha jónak látnák, – pedig biztosan fognák azt jónak látni! – mégis mindenkor találnának útát-módot a segílyt nem arra a célra, vagy lia arra, e cél nem oly értelemben elősegítésére fordítani, melyre és minő értelemben a kormány nyújtotta.

„*Nemzeti tanodák*” legyen tehát minden áron azon jelszó, melyet a közoktatás ügyi reformok zászlójára írunk.

d) Az (alapítandó) nemzeti és a (meglevő) hitfelekezeti iskolák viszonya egymáshoz

Ámde ily nemzeti iskolák nálunk eddig egészen hallatlan, egészen új és ösmeretlen dolog, Az eddig fenállott és a jelen perczen is fenálló (nyilvános, mint magán-) iskolák mondhatni kivétel nélkül egészen fel egyetemünkig hitfelekezetiiek.

Mi történjék már most a meglevő iskolákkal, és milyen viszonyban álljanak ezek a nemzeti iskolákhoz, illetőleg a nemzeti kormányhoz?

E kérdések elsejére rövid meggondolás után igen egyszerű és világos feleletre jutunk: egyelőre ne történjék, illetőleg nem történhetik velők semmi különös változás; maradjanak meg és működjenek, mint eddig úgy ezentúl is. Mert ha közoktatásügyi reformunkat a nemzeti iskolák értelmében alaposan és kimerítőleg akarjuk keresztül vinni, azaz hazánk minden helységében a legutolsó falutól fel a fővárosig nemzeti iskolák felállításáról gondoskodni, s e gondoskodásba nemcsak a gymnasiumokat, hanem mindennemű és rangú nevelőintézeteket befoglaljuk: úgy ez oly kiterjedett, oly óriási, nehéz és költséges feladat, hogy végleges és kielégítő megoldására nem egy nap vagy egy esztendő, hanem esztendők hosszú sora kívántatik. Ha tehát nem akarunk iskolák nélkül maradni, s az új nemzedék legalább nagy részét az elvadulás veszélyének kitenni: az iskolaügyi reformot észszerűen nem kezdhetjük avval, hogy a működésben levő iskolákat eltöröljük.

Sőt joga sincsen a kormánynak a fenálló intézeteket megsemmisíteni. Mert a meglevő felekezeti iskolák az autonómia alapján, tehát megsérthetetlen és hozzáférhetetlen alapon állanak. — Csak hatalom és erőszak lehetnének azon fegyverek, melyekkel őket fentarták akaratai ellen el lehetne törölni. De a mit az absolutizmus sem merészelt, azt hogy kísértené meg öngyilkos kézzel a szabadelvű, maga is autonóm, magyar kormány?

Sőt nemcsak a meglévő autonom oskolákat nem törölheti el alkotmányos kormányunk, hanem újra felállítandó akár felekezeti akár magán intézetek létesítése ellen sem lehet kifogása. Valódi alkotmányos államokban a szabadság eszméje az iskolaügy viszonyaira is kell hogy alkalmaztassák, a mely téren aztán mint általános tanszabadság nyilvánul.

Ezen általános tanszabadság eszméjében van foglalva az is, hogy akár mely, az országban létező testületnek, felekezetnek, sőt magán egyénnek is meg van engedve nevelőintézetet állítani; feltéve hogy ezen intézet célja-iránya a közjólét, közbiztonság vagy közerkölcsiség követelményeivel, szóval ép, egészséges állami és társadalmi élet valamelyik feltételével, nem ellenkezik. – Az ily értelemben vett tanszabadság egyúttal csálthatatlan biztosíték és védezköz is, melyhez egyesek mint egyletek mindenkor folyamodhatnak, midőn a nemzeti oskolákkal meg nem elégszenek vagy a kormánynak az oskolákra befolyásával nem értenek egyet,

Meddig álljanak fel a hitfelekezeti oskolák? Mind addig, míg feleslegessé nem váltak, vagyis szabatosabban kifejezve mindaddig, míg fentartói nem nyilvánítják feleslegessé. Ezen időpont pedig akkor fog beállani, a midőn elegendő számú nemzeti oskolák fognak működni, és a szülék a nemzeti oskolákat a felekezetiéknél kitünőbbeknek és – mert tandíj azokban nem fog fizettetni – olcsóbbaknak is ítélvén, fiaikat az előbbiek ápolására fogják bízni, a midőn aztán az utóbbiak növendékek nélkül maradván magoktól eloszlanak.

Ezen időpont milyen messze van még tőlünk, az annyi mindefféle még csak létesítendő körülményektől függ, hogy tüzetesen természetesen nem határozható meg. Sőt egyes jó hírnevű, elegendő jövedelemmel rendelkező intézeteknél tán soha sem is fog beállani.

Hogy ez tetteleg ne történjék, azt két tekintet teszi kívánatossá. Először is hazánk sorsa oly birodalom sorsával van egybefonva, melynek kormánya hosszú múltjára nézve mindennel, csak következetes szabadelvűséggel nem dicsekedhetik. Való ugyan, hogy e kormány, a kor megváltozott szellemének még idejekorán hódolván, jelenleg úgy látszik egész őszinteséggel lépett az alkotmányos szabadság terére; de ki vehetné az óvatos hazafiúnak rossz néven, ha olyan múlt után nem néz teljes bizalommal és minden aggodalom nélkül a jövőnek elébe, nem zárhatja ki egészen szívéből azon félelmet, hogy mint oly sok szép és jó e világon, új

alkotmányos életünk is egy szép, akarám mondani egy csúnya reggelen bomlásnak indulhatna?

Ha e szomorú idő – mitől a magyarok istene kegyesen megővjon! – csakugyan bekövetkeznék s a magyar nemzeti oskolák a felelős alkotmányos kormány ápoló kezéből az absolutizmus kiméletnélküli vasmarkába kerülnének; akkor (legalább a protosztán-sok részéről) ott álljanak a kormánytól független intézetek, a protosztáns autonómia élő tanúi és erős védbástyái, hogy a szabad tudománynak és demokratikus nevelésnek, megint menhelyt nyújtsanak és tényleg bebizonyítsák, mikép a felekezeteknek mindenkor jogában állott és áll, oskolákat állítani és fentartani.

Mert e jogrul a hitfelekezetek természetesen le nem mondanak, az alkotmányosság legteljesebb virágzásának idejében sem; e jogot még akkor is fel kell tartaniok, ha valamennyi nevelő intézetét beszüntetnék.

Azon második szempont pedig, mely a jelenleg fenálló legjelesebb nevelőintézetek fentartását követeli, a szabad verseny s z e m p o n t j a. A szabad verseny a haladás leghatalmasabb előmozdítója, a szabad verseny azon üdvhozó szélfúvás, mely a rendezett és békés álladalom víztükrét a poshadástól és tespedéstől megóvja. A haladás barátja tehát csak örülhetne annak, ha a virágzó nemzeti tanodák mellett nem-nemzeti tanodák is felvergődnének annyira, hogy azokra serkentő visszahatással lennének s így a szabad versenyt a nevelés terére vinnék át.

Azonban ha a hitfelekezetek eddig működött tanodáit (részben vagy egészen) fentartják, okvetetlen szükséges, hogy ezeket is újjászervezzék: még pedig újjá szervezzék a nemzeti oskolák mintájára. Bizonyos, hogy a nemzeti oskolák tanterve hazai viszonyaiknak és a kor követelményeinek legtökéletesebben fog megfelelni, mert kormányunk mindent, el fog követni és oly felülemelkedett nézponatok alatt fogja a tanügyet rendezni, hogy a hitfelekezeti oskolák – ha talán némi módosít, sokkal is – a nemzeti oskolák tantervét bátran fogják működésük alapjává tehetni.

De a felekezeti vagy magánintézetek tanítványainak érdekei is követelik ezt, Mert a nemzeti, kivált magasabb rendű, tanodákba járó növendékekhez az állam bizonyos, természetesen a lehetőség szerint magas, igényeket tartami; hanem a mely tanítvány ezen igényeknek meg fog felelni, az ez által az állam pártfogását érdemelte ki, mely iparkodása elismerésül tehetségeinek

– képzettségeinek megfelelő tisztet vagy hivatalt szívesen ruházandó rá. – Hogy e szerint a nem-nemzeti intézeteket kijárták tanulók hátrányban ne maradjanak, ifjúságuk idejét és szüleik pénzét eredménytelenül el ne pazarolták legyen: okvetetlen szükséges oly nevelésben részesíteni őket, hogy az állami hivatalnokaihoz tisztviselőihez tartott igényeknek ők is megfelelhessenek: az az a felekeze ti vagy magán intézetek szervezése kell hogy a nemzeti oskolák szervezésének feleljen meg.

De hogy győződhetik meg a kormány, valljon a nem-nemzeti oskolák növendékei megütik-e a mértéket? Kettős lehetőség útja nyílik itt előttünk: vagy a kormány felügyeletének rendeltetnek alá a felekezeti és magán intézetek vagy pedig nemzeti oskolai bizottmány előtt tesznek érettségi vizsgát az ily intézetek növendékei.

A kormányra nézve közönyös dolog, e kettős út melyikét választják a nem-nemzeti intézetek fentartói; de okvetetlen jogában van azt követelni, hogy az egyiket minden esetre válasszák, ha azt kívánják, hogy növendékei állami tisztségek betöltésénél kellően számba vétessenek. – A hitfelekezetekre nézve kívánatosnak látszik az említett két út másodikán indulni, mivel ez által függetlenségüket, netaláni mellékérdekeiket, helyhezköött feladatait jobban óvhatják és oldhatják meg az egyes intézetek. – De természetesen szükséges lesz, nevezetesen az iskolai felügyeletet is a nemzeti oskolák fölötti felügyelet mintájára szervezni, azt mindenekelőtt szakférfiakra bízni: annyival is inkább, mert nemcsak arra fog kellene ügyelni, tesznek-e a felekezeti intézetek tanítványai általán előmenetelt, hanem arra is, képesek lesznek-e a nemzeti oskolák növendékeivel a versenyt kiállani, állami bizottmány előtt érettségi vizsgát letenni.

Így u. n. nyilvános oskolák csak a nemzeti oskolák lennének, valamennyi más akármilyen néven nevezendő tanodák magánintézeteknek lennének tekintendők, melyeknek növendékei, hogy bizonyítványaik érvényesek legyenek, nemzeti oskolai vizsgáló bizottmány előtt tanubizonyosságot kellene tenni kiképzettségükről: s ez lenne azon viszony, melyben a nemzeti oskolának a nem-nemzetihez kell állania. – Hogy a bizonyítvány érvényességéről mondtak nemcsak az érettségi vizsga bizonyítványáról értendők, hanem a magánintézet akármely osztályából kilépett, s pl. nyilvános oskolába felvétetni kívánó növendékek bizonyítványáról is áll, ez magában világos.

Hogy ez által a felekezeti egyenjogúság és autonómia meg nem sértetik, azt nem kell bővebben fejtegetni.

Az egyenjogúságnak csak egy rangú testületek által létesített intézeteknél van értelme. Felekezeti intézetek egymás irányában legyenek is egyenjogúak: az állam maga részéről eleget tett az egyenjogúság követelményeinek, ha valamennyi felekezeti vagy magánintézetek irányában egy ugyanazon viszonyt tartja fel. Többet az egyenjogúság kedvéért nem tehet: mert e több mi lehetne más, mint az, hogy az állam valamennyi, akárki által állított, iskolákat nyilvánosoknál is így az ezekben szerzett bizonyítványokat érvényeseknek ösmerné el. Gondoljuk csak meg, mire vezetne ez? A legáltalánosabb kontárkodásra, a tunyaság és tudatlanság gyámolítására, a nevelésügy teljes elvadulására. Ez egyenlőség lenne, való, de minő alakban! Egyenlőség a henye és az iparkodó, a durva és mívelt, a szellemi iparlovag és az alapos kiképzettségű, a tudatlan, érdemtelen meg a böismeretű érdemes között!

De ama viszony által a felekezeti önkormányzás (autonomia) sem sérül. Mert hogy az államnak keblében létező mindenemű intézetekről, egyletekről, vállalatokról stb.-ről, az ország java parancsolta joga-kötelessége tudomást szerezni magának, józan gondolkodású nem vonhatja kétségbe. Ha e tudomásszerzésnél kiderülne, hogy a kérdéses intézet növendékeinek kiképzettségi foka az állam követelményeinek megfelel, s az erről okmányilag tanúbizonyságot teszen: ki láthatná ebben az autonómia sérülését? ki nem inkább az állam jó indulatát, pártfogását?

Az autonómia sérelméről akkor lehetne szó, ha a kormány a felekezeteknek parancsképen meghagyná, miféle, minő tanterv szerinti, hány tanodát állítson. De ezt az állam javaslatom értelmében nem teszi. Teljesen a felekezetek belátására bízva, minő, hány iskolát állítanak: s nem követel egyebet mint általános tudósítást az ily felekezeti intézetek lételéről és mibenlétéről. A. mellett a nyilvános iskolák tanterve által azon mértéket jelöli ki, melyet azon növendékeknek meg kell ütni, kik az állam részéről számba vételt várnak: s azt a szívességet teszi, hogy a magánintézetekből kikerülő jelentkező tanulókat illetékes helyen megvizsgáltatja, ha megütik-e a kívánt mértéket. Mind ebben az autonómia-ellenesség legcsekélyebb nyoma sem fedezhető fel.

e) Mikor és minő intézeteken kezdjük a „nemzeti iskolák” eszméjének valósítását?

Az oktatásügyi reform oly sürgős, hogy legczélszerűbben mindjárt e mai napon venné kezdetét. Azonban tetteleg elébb természetesen nem foghatni hozzá, míg országgyűlésünk oktatási ügyünket törvényileg nem szabályozta, az iskola viszonyát a kormányhoz, egyházhoz, nemzetiséghez meg nem határozta.

A nemzet reméli, várja, s a haza szebb jövőjének érdekében követeli is, hogy országgyűlésünk a folyó évi téli idény alatt ezen ügyet mindenesetre annyira fogja tisztázni, hogy az 1868/9-diki tanévben már tettelegességekre fog a dolog kerülni, az az nemzeti iskolák fognak felállítatni.

De mely intézetek legyenek az elsők azok közül, melyek az állam gondoskodása által létesülnek? – Okvetetlen azok, melyekre legnagyobb szükségünk van.

Jól kell körülnéznünk, melyek azok; követelik ezt mind a magunk érdekei, mind azon vád, melylyel minket – és talán nem is egészen alaptalanul – illetni szoktak: hogy a magyar minden reformját felülről, a csillogó és messze látható toronytetőn kezdi. Először állít tudós társaságot, s azután néz körüi, ha vannak-e tudósai; művészegyletet alapít, s aztán keresi a művészeket hozzá; csatornát épít, s aztán kérdezi magát, ha van-e vize hozzá: szóval azt vetik szemünkre, hogy híres alkotmányos tapintatunk daczára minden társadalmi reformokat nem a belső szükségletekhez mérjük, hanem idegen országok mintája szerint csak külsőleg oltjuk állami életünkbe, csak oktroyáljuk társadalmunkba.

Az iskolaügyi reformokat nem fogjuk, nem lehet azért egyetemek állításán kezdeni. Alulról felfelé vegye a reform e téren is utját: a népiskola, középtanoda, egyetem fokozata szerint.

De hogy akárminő iskola is feladatát teljesíthesse, mindenek előtt jó tanítókra van szüksége: *az oktatásügyi reform tehát tanító- és tanárképezdek állításán kell hogy kezdődjék.*

Legsürgösb a tanárképezde. Mert nem csak hogy ilyen egyáltalán nem létez, de még más célú intézeteink sincsenek, melyek e hiányt csak némileg is kielégítő módon pótolhatnák. – Tanárképezde egyelőre elég lesz egy is. Belszervezése, kivihetőségének módja fölött fentebb nyilatkoztam.

Tanítóképezde nálunk létez néhány év óta nyolcz vagy

tíz (tanügyünk szétziláltsága mellett – kivált vidéken – lehetetlen csak a számát is pontosan kitudni). Az ev. hitvallásnak részéről fenállanak: a fe l s ő-l ö v ö i, a s o p r o n y i, a nyíregyházi és a (csak á l l í t ó l a g o s) s z a r v a s i; a helv. hitvallásnak részéről a s á r o s p a t a k i, d e b r e c z e n i, n a g y k ö r ö s i; a k a t h o l i k u s o k r e s z é r ű l a k a s s a i, p e s t i, s t b. (?)

Hanem hogy ezek nem felelhetnek meg sem belszervezésre sem számra nézve, arról könnyen meggyőződhetünk, ha olyan államok képezdéivel hasonlítjuk össze, melyeknek tanügye kellően rendezve van.

Először tekintsük a belszervezést. A külföldön a tanítóképezdék önálló intézetek, melyek mindenikén legalább 3, néhol hat-hét, s azonkívül egy vagy egy néhány segédtanár működik. – így a m ü n e h e n b u c h s e e i *) képezdénél (Sveiczbán) 7 rendes 2 segédtanár működik; évi budgetje 58,000 frank, – a b r é m a i n á l 3 rendes, 3 segédtanár; budget 3750 tallér (aranyban)-; a g r ü n m a i n á l (Szászország) 6 rendes, 1 segédtanár, budget (a tanulók ellátási költségén kívül) 6700 tallér; – a r a t h h a u s e n i n é l (Sveicz) 6 rendes, 1 segédtanár; budget 31,210 frank.

A b e l f ö l d i képezdék közül tudtommal egyedül a n y i r e g y h á z i önálló intézet. Tanárai: 1 rendes. 2 segédtanár (az utóbbiak a zenét és a tót nyelvet tanítják). (Meglevő) évi költsége 740 frt. – A többiek középtanodákkal vannak egybekapcsolva, úgyhogy a képezdénél működő tanerők valamint a budget számszerinti meghatározása lehetetlen. Azonban ezen képezdeink beszerzésének megítélésére elegendő azon egy tény: hogy a meglevő tanerők az említett középtanodák kellő ellátására is alig elegendők, minek folytán a tanárok a képezdei tanterv létesítésénél helyettesítésekre, párosításokra, szóval mindennemű ki nem elégíthető toldozás-foldozásra szorulnak.

A nálunk szükségelt tanítóképezdék számának meghatározására válasszuk irányadó alapul a b e r n i *) c a n t o n tanügyi viszonyainak ide néző oldalát.

E c a n t o n lakosainak száma 460,000; tanítóképezdéinek száma pedig 4 (az érintettem m ü n c h e n b u c h s e e i, a többi három, egészen úgy szervezve és kiállítva mint amaz, a d e l s b e r g) p r u n t r u t i és h i n d e l b a n k i). – A b e r n i c a n t o n b a n e s z e r i n t 115,000 lakosra egy-egy képezde esik.

Ha a magyar királyság lakosainak számát 16.000,000-ra

*) Lásd Bánhegyi „Ismertetése.” 1867.

tesszük, ennek nyomán 139 tanítóképezdére volna szükségünk. E helyett van – vagy t í z, és az k e z d o l l e g e s f é r c z n i i l –

Hogy mind a 139-et egy csapásra fel nem állíthatjuk, világos. Erre – egy-egy képezde egy évi költségvetését csak 1 5,000 írtra tevén – az alapítási és felszerelési összegeken kívül évenként 2.085,000 írt szükségeltetnék. Ily összeg tőlünk, a hasznavehetetlen romok és ki nem elégtő kezdeményezések hazájának el szegényedett gyermekeitől, tanítóképezdékre jelenleg nem telik. De ha telnék is, honnét vegyük az annyi képezde ellátására szükségelt t a n e r ő k e t? És ha mindjárt a tanerőket is megszerezhetnék, hol keressük annyi képezdének való n ö v e n d é k e t? – Mert ha rendezett tanítóképezdét nyitunk, és azt várjuk, hogy megteljenek tanulókkal is, még pedig tehetséges iparkodó tanulókkal, nem pedig (mint eddig többnyire a meglevők), a gymnasialis tanulótság kivéteendő vagy kivetett salakjával: először vonzó, szerény, mivel ember igényeinek megfelelő tanítói állomásokat kell teremtenünk, különben a legtökéletesebb tanítóképezdek által sem érünk célzt.

Míg az állani az elemi oskolák terén kimerítő intézkedéseket tehet, addig legczélszerűbbnek látszik a meglevő képezd é k e t anyagilag biztosítani és jobb karba helyezni, hogy egyelőre legalább a könnyen elérhetőt érjük el, azaz legalább a felekezeti néposkoláknak megfelelőbb tanítókat teremtsünk; – a meglevők mellé pedig szerte-széjjel a hazában vagy tíz teljesen megfelelő nemzeti tanító képezd ét állítsunk, s az ezekből kikérülő alaposan kiképzett növendékek számára teremtsünk korszerű nemzeti néptanodákat, – így legalább megkezdjük, mi többé el nem halasztható, mely megkezdett úton erélyesen és kitartással haladva, egy-két évtized alatt egész elemi oskolai ügyünket újjá t e r e m t h e t j ü k.

Hogy és miért nem várhatjuk be ezen időpontot gymnasiumaink reformjával, azt fentebb bővebben indokoltam.

Azért a halasztás nélkül felállítandó tanárképezdével egy időben a g y m n a s i u m i r e f o r m i s m e g k e z d e n d ő; természetesen nem az eddig a helytartóság által követett úton, mely szerint a meglevő gymnasiumoknak papirosan ilyen meg olyan javítás, ennyi meg annyi tanerő javasoltatik, netalán új beszerzés, új tanterv ajánltatik stb. stb.: hanem új nemzeti középtanodák tettleges felállítása által.

Kezdeményezésnek elégségesnek látszik elsőben az ország különböző vidékein vagy tíz nemzeti a l g y m n a s i u m o t berendezni, és négy a legnagyobb és legczélszerűbb fekvésű városban

(pl. Pesten, Sopronban, Debreczenben, Kassán) állítothoz felső g y m n a s i u m o t kapcsolni. Ezek évről-évre a szükséglethez képest megszorítandók és mind addig, míg az elemi oktatás ügye gyökeres reformon át nem ment, fentebbi megállapodásunk szerint előkészítő osztálylyal megtoldandók lennének. Ha az elemi és gymnasialis tanodák mellett a nemzet gondoskodását a gazdasági- ipar- és kereskedelmi oskolákra, katonai intézetekre, vasárnapi iskolákra és a magasabb rendű tudományos intézetekre is tejesztendi ki, ezeket is a legüdvösebb, a haza jóléte, a kor szelleme parancsolta szempontok alatt berendezvén: akkor beszélhetünk majd valódi, alapos, versenyre képesítő magyar nemzeti művelésről és beszédünk nem lesz többé hiú sóvárgás vagy balga önámítás; akkor a nemzeti műveltséggel és tudománnyal együtt mint ezek kimaradhatatlan következménye virágzó irodalom és művészet, ipar és kereskedés, gazdagság és jólét, nemzeti nagyság, önállóság és boldogság is fog köztünk meghonosulni; akkor nem fog kelleni többé attól tartanunk, hogy egyszerű magasabb vagy legmagasabb rendelet és intézkedés pusztá, jelentéktelen provinciává súlyessze alá hazánkat, minket pedig a népek sorából kitöröljön; akkor, egyedül akkor fog azon mindnyájunk előtt ismeretes és kedves szó valósulhatni: „Magyarország nem volt, hanem lesz!”

TARTALOM.

Gymnasiumaink hibái és hiányai általában	1
I. A gymnasimokba léptetett elemi tanulósról	10
II. Gymnasiumaink elmaradásának a tanerőkben keresendő okairól	22
III. Gymnasiumaink vagyoni helyzetéről	32
IV. A gymnasiumi tantervről	43
V. A gymnasiumi felügyelőség gyakorlásáról	82
VI. A reformok keresztülvitelének módjáról	90
<i>a)</i> Ki eszközölje a reformokat s mely pénztár szolgáltatssa a szükségelt összegeket	90
<i>b)</i> A nemzeti tanodák felügyeletének szervezete	95
<i>e)</i> Ellennézetek	98
<i>d)</i> Az (alapítandó) nemzeti és a (meglevő) hitfelekezeti osko- lák viszonya egymáshoz	114
<i>e)</i> Mikor és minő intézeteken kezdjük a „nemzeti oskolák” eszméjének valósítását?	119